

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

II. halvbind

1954

Udgivet af

Historisk samfund for Sønderjylland

Sønderjydske årbøger

1954

Udgivet af

Historisk samfund for Sønderjylland

ved

H. LAUSTEN THOMSEN, JOHAN HVIDTFELDT
PETER KR. IVERSEN

ÅBENRÅ

HEJMDALS BOGTRYKKERI

INDHOLD:

A. Svensson: Adressen til biskop H. L. Martensen af 1883. Sprogforordningen mellem de slesvigske krige	Side 1— 49
Hans Vald. Gregersen: Præsten Johs. Kok og skolevæsenet i Burkal sogn	» 50— 59
Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog (—1848)	» 60—130
og	» 185—266
Kjeld Galster: Flensborg lærde og real-skole.....	» 131—174
M. Mackeprang: Pastor Jacobsen i Skærbæk og de kirkelige myndigheder	» 175—184
Anmeldelser:	
Beretning til Folketinget afgivet af den under 25. oktober 1950 nedsatte kommission i henhold til Grundlovens § 45. XIV. Det tyske mindretal under Besættelsen, med tilhørende bilag (ved Troels Fink)	» 267—269
P. Hirschfeld: Herrenhäuser und Schlösser in Schleswig-Holstein (ved Otto Norn)	» 269—272
Gutenbrunner, Jankuhn og Laur: Völker und Stämme Südostschleswigs im frühen Mittelalter (ved Hans Neumann)	» 272—276
Otto Scheel: Tondern zwischen Wiking- und Hansazeit (ved Johan Hvidtfeldt)	» 276—278
Nicolai Svendsen: Sønderjyds Skæbne. Et levnedsløb II (ved M. Kamphøener)	» 278—280
Emil Waschinski: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226—1864 (ved Peter Kr. Iversen).....	» 280—283
Max Rasch: Rittergut Koxbüll und die Geschichte der daraus hervorgegangenen Höfe Südergaard und Koxbüll Ladegaard (ved Peter Kr. Iversen)	» 283—284
Bognyt (ved H. Lausten-Thomsen, Hans Vald. Gregersen og Peter Kr. Iversen)	» 285—290
Peter Kr. Iversen og Knud Fanø: Årsberetning og regnskab 1953—54	» 291—296

Flensborg lærde og real-skole

*Tysk - slesvig-holstensk - dansk
slesvig-holstensk - preussisk*

Af **Kjeld Galster**

Flensborg.

I Flensborg var man patrioter. Man talte nok tysk, men man var den danske konges undersåtter. Dannebrog var hejst, når Flensborg-skuden sejlede op i Nordhavet på hvalfangst, og når kursen gik syd, vest og østpå til Kina og Vestindien. Under det danske flag kom rigdommene hjem. Landet syd for Eideren, også Holsten altså, var Hamborgs handelsdomæne.

Man var ikke tysknational, ikke dansk, man var *slesviger fra Flensborg*, følte sig knyttet til det danske monarki, helstaten, man var statsborgerlig sindet, man var loyal.

Men i 1830erne og 40erne begyndte en ny tid så småt.

I typograf Kastrups bogtrykkeri blev Dannevirke fremstillet, og han udgav fra 1840 Flensburger Zeitung, støttet af Flor og Mancicus, mens konrektor G. E. Th. Francke, Flors ældste ven i byen, tilså og rettede sproget. Den mand, der betød mest, var dog hjulmager Kruse med det gode humør. Særlig blandt håndværkerne vandt han frem. Han gav sine følelser udtryk i et blomstrende sprog, som han havde lært af konrektor Francke, (der 1837 havde udgivet *Der Skalde*):

Dänemark! Vaterland! Brudervolk schwört,

Weltall es hört:

Liebe — Dir! fortan in Glückszeit und Noth!

Liebe — Dir, gilt's auch auf Leben und Tot!

Dänemark! Vaterland! uralter Leu!

Hehr, stark und treu —

Skalden einst sangen des Heldenvolks Muth,

Rümlischst noch floss jüngst Altdanias Bluth!

Men samtidig var også en tysk national bevægelse opstået

under ledelse af advokat Bremer. Han søgte at vinde indflydelse i de forskellige borgerforeninger, han stiftede en Liedertafel. Det danske flag var en „Butterbrotsfahne“, banneret skulde være schwarz-rot-golden og blau-weiss-rot.

Til dette parti hørte omtrent hele embedsstanden: amtmanden, herredsfogderne, magistraten, post- og toldpersonalet, præsterne, lærerne ved borgerskolen og ved *den lærde skole* (undtagen een).

Det åbne brev var blevet udstedt 8. juli 1846. Da kongen kort efter kom til Flensborg, blev han mødt med en folkeyndest, som han ellers ikke var vant til; men politikontoret meddeler, at enkelte skarer vedholdende havde sunget Schleswig-Holstein meerumschlungen i gaderne.¹⁾

Den dansksindede konrektor.

I tiden før 1848 havde *Flensborg lærde skole* ligesom byen selv kun været lidet berørt af de nationale rørelser, slesvig-holstenske eller danske.

Men da rejsningen kom, forandredes det, vandene skiltes. Efter slaget ved Bov så man slesvig-holstenerne flygte gennem byens gader, og nu, midt i april, håbede man på eller frygtede man prøjsernes indmarsch.

I Flensborg lærde skole havde rektoren, *Hermann Koester* ligesom lærerne deres sympati på oprørernes side. Kun konrektoren, dr. *G. E. Th. Francke* indtog en særstilling.

Han var født i Husum, søn af rektoren der, og havde studeret i Kiel. Men han tilhørte helstaten, var kongens undersåt, loyal, desuden dansk gift og medlem af oldskriftselskabet.

Nu, noget efter midten af april, kom han til rektor Koester og anmodede om 8 dages orlov for at rejse til Sjælland. Først nægtede rektoren ham den. Et lærermøde blev så afholdt, rektor indvilgede, men Francke meddelte, at han allerede havde indsendt andragende til den nye kultusminister i København, Mon-

¹⁾ Kilderne til denne korte indledning er P. Lauridsen: *Da Sønderjylland vågnede VII* (1922) 110 ff. og Elisabeth Kardel: *Die Stadt Fl. u. die pol. u. nat. Strömungen um die Mitte des 19. Jahrh.*

rad, om 3 måneders orlov. Rektoren hævdede, at han gjorde sig skyldig i ulovlighed, han kunde meddele hr. ministeren, at denne ingen ret havde til at give orlov uden rektorens tilslutning, og at såvel den, der under sådanne omstændigheder søgte orlov, som den, der fik orlov, handlede mod sin pligt.

Få dage derefter var de fjendtlige tropper i byen. Dr. Francke rejste.

21. juni skrev han fra Vognserup ved Holbæk til sin rektor.²⁾

„Jeg tillader mig pligtskyldigst at meddele, at der under 19. ds. fra det kgl. slesvig-holstenske kancelli³⁾ er tilstillet mig en skrivelse, i følge hvilken dette „ikke haver nogen betænkelighed ved efter omstændighederne at forlænge min orlov til slutningen af juli, eventuelt til Flensborg er rømmet af fjendtlige tropper.

Idet jeg gentager min allerede tidligere udtalte beklagelse over at måtte forvolde Dem og de øvrige herrer kolleger ulejlighed, er jeg overbevist om, at De vil undskylde mig i betragtning af umuligheden af under de hidtidige omstændigheder at vende tilbage til mit embede. I det håb ved en velsignelsesrig genoprettelse af ro og orden derovre ret snart at blive ført tilbage til Deres kreds og håbende på venlig optagelse hos Dem kan jeg ikke undlade samtidig at sige Dem, hvor styrkende og opmuntrende opholdet på det velsignede Sjælland har virket på min sundhed efter så langvarigt arbejde og bekymring.“

8. juli afskedigedes han af Den provisoriske regering. Men man må formode, at meddelelsen herom ikke er kommet ham i hænde; i hvert fald sendte han 15. september 1848 sin rektor følgende skrivelse:

„Da endelig forholdene synes at udvikle sig mod fred (friedlich),⁴⁾ og derfor det tidspunkt, da Flensborg er befriet for de mod den danske regering fjendtlige tropper og således min orlov vil være udløbet, snart er kommet, så tillader jeg mig den venlige bøn, at De godhedsfuld vil underrette mig, såsnart

²⁾ Byarkivet, Flensborg.

³⁾ I København.

⁴⁾ Der var våbenstilstand.

dette tidspunkt er kommet, da jeg som tro undersåt af min konge igen kan træde til i min embedsvirksomhed. I løbet af få dage vil jeg da kunne ordne mine sager her for at tiltræde mit embede. Jeg har derfor allerede forladt mit opholdssted på landet og bliver her i København for straks at kunne træffe mine foranstaltninger.“

Brevene har ikke smagt de slesvig-holstenske øvrigheder, og da Francke modtog en fornyet meddelelse fra Den provisoriske regering (23. sept.), at han var afskediget, har det vist været med et smil; han havde selv villet det.

23. sept. 1849 beskikkedes han til sognepræst for Stenmagle og Stenlille.

Den slesvig-holstenske rektor.

Koester, der vel næppe havde den fornødne energi i disse bevægede tider, forflyttedes 15. september 1848 sydpå til Plön. I hans sted ansattes *Friedrich Lübker*; med ham fulgte som konrektor hans kollega fra Slesvig domskole *Schumacher*; to andre nye kom samtidig til: dr. Mommsen og dr. Gidionsen.

Lübker var født i Husum 1811, søn af kompastor D. L. L. Allerede mens han gik i latinskole i sin fødeby, optrådte han offentlig som skribent, 16 år gammel. Under sine studieår i Kiel blev han to gange prisbelønnet for afhandlinger. Medens han læste i Kiel, faldt Uwe Lornsens virksomhed for et Slesvig-Holsten, og det har sikkert påvirket ham. Efter et studieår i Berlin tog han den filosofiske doktorgrad i Kiel, og efter en kort tid ved Husum latinskole ansattes han, 24 år gammel, som konrektor ved Slesvig domskole, og nu, han var 37 år, kaldte Den provisoriske regering ham altså til Flensborg som rektor.

Med ham kom der en ny tid til Flensborg gamle skole. Slesvig-Holsten var hans fædreland, Danmark fjendeland. Han var fyldt af tidens tysk-national-liberale ideer, begejstret og fanatisk.

I disse bevægede år blev *hans* ånd skolens.

Seks af hans store disciple meldte sig i disse år til den slesvig-holstenske hær.

D. 26. marts 1848 havde magistraten og de deputerede anerkendt Den provisoriske regering i Slesvig.

De ledende var borgmester Callisen, politimester Niemann og byrådssekretær Holm.

Der havde været en del uroligheder i byen. Af regeringen var en ivrig slesvig-holstener, Friedric von Krohn, blevet indsat som politisk politimester, og han var gået frem med hård hånd mod de danske demonstranter.⁵⁾

Nu, efter at våbenstilstanden var blevet sluttet med Preussen 10. juli 1849 og Nordslesvig var blevet besat af svenske tropper, skulde Slesvig foreløbig styres af en forvaltningskommission, bestående af danskeren Tillisch, preuseren Eulenburg og englænderen Hodges.

Denne indsatte som overpræsident og borgmester den håndfaste *Gustav Lassen*.

Gustav Lassen (1801—54) var født i Haderslev og student derfra. I 1844 var han blevet borgmester i sin fødeby og var i foråret 1848 blevet tvunget bort af slesvig-holstenerne. 22. April blev han (sammen med stiftamtmand Sponneck og konferensråd Kirstein) udnævnt til medlem af den provisoriske regeringskommission for hertugdømmet Slesvig, hvis opgave det var at forsøge at føre embedsmændene tilbage til pligt og troskab. Nu blev han altså overpræsident i Flensborg.

Krohn afskedigedes, og danskeren Schrader udnævntes til politimester.

Vi kan lade rektor Lübker selv skildre begivenhederne og udviklingen — som *han* nu så det.⁶⁾

„Efter det lumske overfald ved Fredericia og den skammelige våbenstilstand fremstod der af den almindelige forbitrelse en stadig større tillid til en højlydt bekendelse af tysk sindelag, og det tog ved det fra oven øvede tryk til i stigende grad. At under sådanne forhold en højere læreanstalt, der netop griber ind i det indre liv i denne kreds, måtte øve en stor indflydelse, er forklarligt; den lærde skole havde siden sin reorganisation

⁵⁾ P. Lauridsen: *Mellem slagene. Sønderj. årbøger*. 1899, s. 211.

⁶⁾ *Pädagogische Revue*. Zürich 1850. s. 222.

høsten 1849 i påfaldende grad vundet i tillid fra befolkningens side, havde i godt et år næsten fordoblet tallet paa elever og tjente samtidig i sine mellemklasser ved særlige foranstaltninger som realskole, som man tidligere havde tænkt at oprette som særskole. Lærerne havde også været ivrige for i videre kredse at virke for . . . udbredelsen af tysk dannelse og sindelag. Navnlig havde de sidste vinter i gymnasiets høresale hver torsdag aften, for en større kreds af tilhørere af begge køn, holdt en række foredrag om tysk historie og litteratur . . . Begribeligvis blev denne skønne, velsignelsesrige virksomhed snart genstand for dansk had og forfølgelsessyge. Et forsøg fra danske underlægers side, der til ærgrelse for de svenske overlæger var anbragt ved de neutrale troppers hospitaler, på at gøre den store og veludstyrede skolebygning til lazaret, strandede, og også fra anden side var det svært at komme gymnasiet til livs. Lærerkollegiet havde, straks da våbenstilstands-regeringen trådte til, sammen med landets samtlige verdslige og gejstlige embedsmænd, afgivet den offentlige erklæring, at det som retmæssig regering kun anerkendte det af den tyske centralmagt (i Frankfurt am Main) indsatte statholderskab for Slesvig-Holsten, indtil afslutningen af en definitiv fred med Danmark, og derfor kun vilde følge den faktiske magthaver i udførelsen af sit kald, for så vidt dette var foreneligt med pligt og samvittighed.“

To adresser blev skrevet; en rettet til den prøjsiske kommissær i Flensborg, grev Eulenburg, en til kongen af Prøjsen. Begge skulde godtgøre, at Flensborg i snævraste tilslutning til hele landets bestræbelser i forsvar for dets hårdt krænkede rettigheder stod urokkelig fast ved sit tyske sindelag og sin tilslutning til de ældgamle forbindelser Schleswig med Holstein.

Begge adresser var forfattet af Lübker.

I efteråret 1849 kom det til demonstrationer, nu af tyskere, og de blev slået ned af Lassen og Schrader — vel med lige så hård hånd, som Krohn havde brugt mod de danske.

Det kogte i Lübker. Alt det oprørende, som han syntes han oplevede, måtte han tage til orde imod — og sidst på året udkom anonymt (på et holstensk Schnellpressdruckerei) en piece:

Schleswigsche Zustände. Mitteilung an die deutschen Fürsten und das deutsche Volk.

Skriftet bærer tydeligt præg af, at det er blevet til i en by og i en tid, hvor man sloges i gaderne. Det er et fanatisk kampskrift, der handler om de ædle, forfulgte tyskere og de hensynsløse, brutale danskere.

Lige efter at piecen var udkommet, kom det atter, nytårs-aften 1849, til sammenstød med det danske politi. Slesvigholstenske borgere holdt omgående møde og sendte en deputation på fem til overpræsident Lassens kontor for at klage. Ordfører var også her Lübker. Han forlangte, at de politibetjente, der havde bevist, at de kun forstod at bruge deres våben til mishandling af uskyldige og værgeløse borgere (som han udtrykte sig) skulde fjernes. Da man ikke rettede sig efter kravet, henvendte han og de andre sig til den nye Landes-Verwaltung: Man krævede, at politimesteren og hans bevæbnede drabanter, skulde fjernes; hvis ikke *vilde man være nødt til at væbne sig for at beskytte sig selv, sin familie og sin ejendom.*

Medens dette stod på, stod rektor Lübker på årets første skoledag på katedret og talte til ungdommen.⁷⁾

„. . . Se på de to sidst forløbne år! — et så forskelligt broderpar! Det ene var en yngling, fuld af svulmende mod. Det andet en olding, der havde levet alt for stærkt og derfor mistet sit livs kraft.

Og når nu efter ynglingen oldingen er fulgt så brat, hvad for håb vil da nu det kommende år bringe os? For eder og os alle svæve billedet af en kraftig, helstøbt mand (eines ganzen, vollen Mannes Bild); . . . efter den stormende begejstring, efter den lammende afspænding, blomstrer den friske, ædle dåds-kraft frem; jeg ønsker, at i den vildt bevægede tids storm vort hjerte må blive (werde) fast. Det give Gud ved sin nåde . . .“

Men var ophidselsen stor paa tysk side, så var den ikke mindre hos danskerne.

⁷⁾ Religionsblatt für die Herzogtümer Schl. H. u. Lauenburg. 1850 s. 42.

4. januar, da man var midt i begivenhederne, skrev Lassen (på tysk) til Kirstein“:⁸⁾

„For øjeblikket er jeg i en så ophidset sindstemning, at jeg næppe formår at skrive.“ Det kommunale politi ledes af politimester Niemann og byrådssekretær Holm . . . „Niemann er en svag mand, men ivrig slesvig-holstener, og et blindt værktøj for den snu Holm; Niemann skal afsættes, og nu vil „Lands-styrelsen“, at jeg foreløbig skal overtage politiembedet her, for Niemann; jeg kæmper en svær kamp; jeg tilstår — også med min forfængelighed. Til sidst må jeg vel ogsaa bringe dette offer; jeg kender intet passende emne. Nu straks skal jeg til middag hos Tillisch, så må jeg træffe en definitiv afgørelse.

I går har 184 ansete borgere i en formelig revolutionær og truende petition forlangt af landsstyrelsen, at Schrader med samt hans politi straks skal jages bort; Hr. Tillisch har vist mig petitionen; ellers er der ingen, der foreløbig kender den.“

Slaget faldt omgående, og det faldt hårdt:

Allerede 5. januar tilskrev landsstyrelsen die Oberpolizei-behörde:⁹⁾

På grund af de tilfælde af tumult, der havde fundet sted 2. januar, bemyndigedes politiet til at bringe de af politiet foreslåede forholdsregler til udførelse:

Rektor Lübker, Möller Manne Jürgensen og doktor Diedrichsen skal politiet stævne til sig og meddele, at de — om de vil undgå arrestation — har at forlade byen inden 12 timer. — De nødvendige foranstaltninger skal træffes til forbud mod Gewerbeverein (en nyoprettet patriotisk forening, hvis formål var at virke for det tyske fædreland uden hensyn til stand og parti). — Tillige gør man opmærksom på, hvor absolut nødvendigt det er, at politiet bliver instrueret om fuldstændig upartisk at håndhæve deres myndighed, særlig at forebygge enhver fredsforstyrrende sammenløben i gaderne og navnlig ophidsende sange.

⁸⁾ Rigsarkivet.

⁹⁾ Landesarchiv. Schleswig Holstein. Gottorp (Registratur A. 1850 der Landesverwaltung).

Endelig overlader landsstyrelsen det til den øverste politimyndighed at træffe aftale med militæret om de sikkerhedsforanstaltninger, der vil være at træffe.

Dette skete netop på en tid, hvor ophidselsen vel var på sit højdepunkt: 17. januar; få dage senere, udløb våbenstilstanden, og det hed sig, at der den dag vilde ske noget afgørende. Fra mange sider modtog Tillisch meddelelser snart om krigerisk indbrud i Slesvig, snart om en overrumpling af Flensborg, snart om et morderisk attentat på politimester Schrader. Det hed sig, at der forsøgte natlige overfald på loyaltssindede borgere, og værkfører Kruse fandt det rådeligst at forlade staden.¹⁰⁾

I denne ophedede atmosfære var det altså, at udvisningen af rektor og de to andre tyskere skete.

Alle primanerne (undtagen een) demonstrerede ved at udeblive fra skolen, de følte sig solidarisk med deres rektor. — En stor kreds af borgere rettede i heftige ord opfordring til magistraten om at bruge sin indflydelse, og magistraten androg indtrængende, „dass der Rector Doctor Lübker dieser Schule baldigst wieder gegeben werden möge.“ (25. januar).

Mest indtrængende var dog det andragende samtlige 7 lærere indsendte til landsstyrelsen for hertugdømmet Slesvig (19. januar 1850). Efter stilen at dømme er det sikkert konciperet af Schumacher!¹¹⁾

Vi undertegnede er ved den fra oven foranledigede fjernelse af vor kollega og rektor, dr. Lübker, blevet ramt på det smerteligste og føler os i vor samvittighed tvunget til åbent at udtale denne vor følelse for landsstyrelsen. — Hvis det vel i og for sig er en hård tilskikkelse, når pludselig og for længere tid en skoleleder bliver taget fra skolen, så kan der i det foreliggende tilfælde ikke være mindste tvivl om, at der vil blive tilføjet vor skole en uoprettelig skade, hvis vor rektor i længere tid bliver udelukket. Ingen er i den grad som vi i stand til at vide,

¹⁰⁾ Sønnerj. årb. 1900 s. 135.

¹¹⁾ (Fr. Lübke:) Die Kirche u. Schule im Kampfe mit der sogenannten Landesverwaltung. Kiel 1850.

hvilken skat i alle dele Gud har givet vor skole i denne mand. — Hans store lærdom, hans rige ånd, hans mønstergyldige orden og praktiske sans, hans hjertegribende læreevne og fængslende veltalenhed, hans fuldstændige overblik over alt, hvad der både skolen i stort og småt, alt det har blandt os og blandt hans elever stået sin prøve på mangfoldig måde og til velsignelse, — men, hvad der er mere til ære for ham og glæder os, lærere som skoledrenge, endnu mere end hin høje begavelse, det er hans sandhedsøgende, kærlige sind, det ærekære ved hans karakter, det er den sjældne, alle modsætninger forsonende elskværdighed, hvorved han har vidst at vinde og beholde vort hjerte og vor fulde tillid; han har, i al den tid han var hos os, i sindelag, ord og gerning lyst som et forbillede for os alle; — ved ham har skolen på kort tid fået et herligt opsving, som den måske aldrig har haft tidligere på en så levende, hjærtet glædende og fredfyldt måde.

Denne mand, denne leder og hjælper i vort arbejde med vor dyrebare ungdom, denne os alle så nærstående ven, er nu ved en skæbnesvanger afgørelse blevet revet fra os, og vi må højlydt bevidne, at så længe vi mangler ham, mangler vor skole og vort arbejde det glade mod og den åndens løftelse, som hidtil har fyldt os ligesom ham og været så ubeskrivelig velgørende. Lige til den stund, da rektor Lübker er givet tilbage til sin skole, lige til denne skole er givet tilbage til sin elskede rektor, er og bliver kraften ved denne læreanstalt, der er så vigtig for Flensborg og hele dens udstrakte opland, brudt. Det knusende slag er kommet over vor skole, uden at det har været os muligt at se den mindste sammenhæng mellem årsag og virkning; tværtimod, vi er overbeviste om, at, hvis det var kommet til en undersøgelse i sin fulde udstrækning — som vi havde ventet det — af hvad der var sket, så var det ikke kommet til denne forholdsregel.

Vi for vor del kan kun slutte dette vort hjertes og vor samvittigheds vidnesbyrd med det inderlige ønske og i det håb, at

dette må give stødet til, at det for vor kollega og ven igen bliver muligt at være en velsignelse for os og vor skole.¹²⁾

Ved en skrivelse samme dag (19. januar) gav 50 forældre, d. v. s. omtrent samtlige hjem, deres tilslutning og ønskede, at dr. Lübker, der „ein grosser Segen für unsere Schule und für unsere Kirche ist“, så snart det på nogen måde var muligt, skulde vende tilbage til sin virksomhed.

I disse skrivelser er tonen naturligvis afdæmpet, men hvor forbitret stemningen var, fremgår af et opråb fra gymnasielærerne i Altona og Glückstadt.

„Underskrevne lærerkollegier, oprørt over den forsmædelige og uhørte behandling, der er overgået deres kollega, den højtfortjente dr. Lübker i Flensborg, . . . føler, det er deres pligt offentlig at udtale deres dybe modvilje mod en sådan fremgangsmåde, der forhåner al ret og anstændighed, og som kun er tænkelig for et politiregimente, der er afstumpet mod at lytte til retten. Vi opfordrer alle lærere i vort hårdt betrængte land til: fast og frygtløst også i fremtiden at stå på Slesvig-Holstens gode ret, og at opdrage deres disciple således, at den yngre slægt med samme iver og mod må forsvare vore umistelige rettigheder.“

Men naturligvis gjorde hverken dette eller hint indtryk på styrelsen.

Da nogle dage var gået, rejste Lübker og Möller Jürgensen til Berlin for at fremføre deres Klage for den prøjsiske konge, Frederik Wilhelm IV.

23. januar fik de foretræde og gav majestæten en skildring af de frygtelige tilstande, der lader hånt om al moral.

Kongen lånte dem villigt og opmærksomt øre, fortæller Lübker.

Men reaktionen havde jo nu sejret i Berlin.

7. februar modtog de en skrivelse fra kongens kabinet, hvori

¹²⁾ I disse dage udgav en af skolens lærere, dr. Gidionsen en tale Von der Bildung, han havde holdt dagen før juleferien. Den havde et Nachwort, hvor samme hengivenhed for rektor kommer til orde.

man tilrådede dem indrømmelser og underkastelser, så de kunde vende tilbage. Men de svarede (17. februar):

Deres Majestæts deltagelse er for ædel til, at den skulde tilråde os at fornægte sandheden, bekende en skyld, som vi ikke har, og ved vor tavshed kaste en plet på tilstande og personer, som efter vor bedste overbevisning ingen bebrejdelse kan ramme — for at vi igen kunde vende tilbage til rolig og uforstyrret nydelse af vore borgerlige rettigheder og vort arbejde. . . . Vi vil til enhver tid villigt lade vore forhold underkaste en undersøgelse af landets domstole, for at den forurettede part kan få fuld oprejsning; men vi vil ikke ved tilståelser, der vilde være af en uren karakter, skaffe os privatfordele, medens det hele land i urokkelig og fast holdning ligger bøjet i dyb sorg, som det må føle over et voldsherredømme, som undergraver landets ret, krænker lovene, bringer den personlige sikkerhed i fare, forhåner kirken, tømmer skolerne og prisgiver ungdommen til demoralisation (Verwilderung). Denne sædelige følelse deler vi med *alle* vore landsmænd, og vi kan og må ikke ønske, at en følelse, — uden hvilken al velsignelse ved borgerlig orden for stedse vilde gå tabt, — skulde blive neddæmpet eller kvalt, for at vi skulde opnå en selv nok så stor ydre fordel. Hvis landstyrelsen . . . så umotiveret tør bruge vold og har mod til at retfærdiggøre den med usandfærdige fremstillinger, da vil vi hellere, hvor meget det end piner os, i længere tid se os bandlyst fra hjem og virksomhed, og vi vil også i fremtiden bære uret og vilkårlighed, indtil den lykkelige dag oprinder, der gengiver vort arme land lov og ret, ro og orden.

Endnu håbede dr. Lübker; en stærk slesvig-holstensk hær stod jo ved Isted. Han var i Kiel som medlem af landsforsamlingen og af en af statholderskabet indsat kommission, der skulde udarbejde en undervisningsplan for Slesvig-Holsten.

Men efter nederlaget tog han (1851) mod stillingen som rektor for gymnasiet i Parchim i Mecklenburg, og her i landflygtigheden var han en flittig forfatter af filologiske, pædagogiske og kirkehistoriske arbejder.

Der skulde gå mange år, før han genså Flensborg og sin skole.

Den loyale konstituerede rektor.

Primanerne erklærede sig solidariske med deres rektor, de vilde ikke komme tilbage, før *han* kom tilbage. Men da deres skolestrejke havde varet i omtrent tre uger, var vist de fleste vendt tilbage. I hvert fald meddeler den konstituerede rektor, *Schumacher* (20. januar 1850), at de indenbys er kommet tilbage. De udenbys opholder sig — so viel uns bekannt — hos deres familie, men brev er sendt dem om ufortøvet at indfinde sig.

Efterhånden er de vel kommet tilbage. Men den fjendtlige stemning tog ikke af. 17. Maj 1851 måtte overpræsident Lassen skrive følgende brev til det slesvigske ministerium:¹⁸⁾

Jeg føler mig forpligtet til at meddele Deres Excellence, at den fremherskende ånd hos eleverne . . . tager en uansvarlig, dårlig retning. Ved enhver lejlighed lægger nemlig disse unge personer, endog i de lavere klasser, deres slesvig-holstenske sympatier for dagen, forhåner og belér, med en indflydelse, der i forvejen er dem indpodet, alle danske symboler; de har allerede flere gange bragt politiet i den største fristelse til at skride ind på åben gade med stokken. For godt 8 dage siden blev sønnen af navigationslærer, kaptajn Middelboe, der går i den latinske skole, formelig forhånet og mishandlet på åben gade af sine commilitones, og jeg undlod kun en politi-undersøgelse, fordi den konstituerede rektor, *Schumacher*, afgjorde sagen arbitrært. Samme aften blev to primanere, tager jeg ikke meget fejl, *Jensen* og *Jansen*, som havde sunget på gaden, af politibetjente bragt til mig, den sidstnævnte var stærkt beskænket. Det er desværre! ofte sket, at de større elever i offentlige lokaler solder om aftenen, og så i deres udgydelser lader en oprørske ånd komme frem. Om dette uvæsen skal lægges lærerne eller forældrene til last, skal jeg lade stå hen; men da forskellige klager over elevernes opførsel er kommet mig for øre, og ovenomtalte facta foreligger, holder jeg det for min pligt at underrette Deres Excellence derom.

¹⁸⁾ Rigsarkivet.

I anledning af denne klage sendte Schumacher (20. maj 1851) følgende erklæring:

Han protesterer mod at skolens ånd havde taget „en uforvarlig retning.“ Flid, orden, opmærksomhed, samdrægtighed, lydighed mod lærerne måtte disciplene roses for. Når skolens ånd kaldes vorherrschend schlecht, så kan meningen kun være *politisk*. Hvorledes i politisk henseende den enkelte elev er sindet, hvor vidt han, ved sin opdragelse hjemme, har bestemt sig til at tage parti, det unddrager sig, efter sagens natur, næsten fuldstændig skolens kendskab. Skolen som sådan kan og skal holde sig borte fra politisk liv, kun bekymre sig om disciplenes videnskabelige og religiøse opdragelse.

„Når der dog tales om en politisk dadelværdig ånd i vor skole, så må jeg fremhæve som . . . kendsgerning, at i *skolen* og for *lærernes* øjne bliver en sådan ånd holdt fuldstændig hemmelig, og jeg tør vel tilføje som begrundet formodning, at kun enkelte af vore elever, slet ikke dem alle, har gjort sig skyldig i strafværdigt overmod m. h. t. deres politiske sympatier.

I forhånelsen og mishandlingen af den danske dreng Middelboe, lå der ikke, hævder Schumacher, nogen politisk tendens. Drengene har fået deres straf.

Sekundanerne havde holdt deres „Fuchscommerz“. Jansen og Jensen vil, efter skærpet straf, blive sat ned i klassen. De havde været berusede. —

Der er næppe nogen tvivl om, at overpræsidentens skildring af de forbitrede følelser hos de tyske drenge er rigtig. Når man ikke vilde indrømme det fra skolens side, kan grunden være den, at lærerkollegiet selv nærrede de samme følelser; man har sikkert, med sympati for drengene, fulgt den lille krig. — Schumacher som skolens leder måtte prøve at balancere.

I en piece fra denne tid (1850) „Characteristik af de mænd, der i byen Flensborg har vist sig som revolutionens håndlangere . . . ved en stille iagttagelse“ hedder det:

„Lübker, Jessen og Momsen på latinskolen udmærker sig ved tordnende casinotaler, der have forvildet manges hjerne, så de begik de værste udskejelser. . . . Skønt skolens øvrige læ-

rere, Schumacher, Dittmann, Kühlbrand og Gidionsen, ikke have sådanne talegaver, så var det dog synd at sige, at de ikke gjorde deres pligt som rebeller. I hver time bevise de sig som oprørers nidkære tjenerne. Deres brave drenge levere derfor det bedste bevis, idet de udskælde dansksindede, spyttede på jorden ved at se dem og bevise dem slige høfligheder. I deres fritimer endog opmuntre deres lærere dem dertil, ved at tilråbe dem gennem det åbne vindue: „Bliver kun ved, drenge, det skal nok hjælpe.“

Om en af drengene, en søn af advokat Johannsen, hedder det: „Som ægte jæger efter rød-hvidt kigger han gennem folks vinduer, og ser han nu gardiner eller bånd af samme farve, så Gud nåde folkene, om evnen er som villien. Nu må han rigtignok nøjes med at skære grimasser med hans abefjæs og smøre haser, når han kan frygte for at blive forfulgt; for andetsteds at begynde forfra. Gadelapsen tænker vistnok med glæde tilbage på det Crohn'ske regimente, da han turde gøre alt, hvad han vilde, ja han siges endog at have skudt på folk i de sidste dage af august f. a.“

Det er et fanatisk skrift, og enkeltheder står ikke til troende (Schumachers optræden er fantastisk!), men det giver sikkert et godt billede af ophidselsen mellem ungdommen på tysk side; særlig ved rektor Lübkers drenge.

Ved denne tid var det også, at stenhugger H. A. Kleewing lod offentlig bekendtgøre, at han for fremtiden vilde tage sig selv tilrette over for de uvorne latinskoledrenge, der forhånedes og overspyttede ham på offentlig gade.¹⁴⁾

I sommerferien 1850 forlod *Mommsen* (født i Oldesloe) skolen og rejste sydpå, og noget senere måtte *Gidionsen* (født i Svansen), der havde været frivillig i den slesvig-holstenske hær, opgive sin stilling i Flensborg. De var — som Lübker — blevet ansat af den provisoriske regering.

Christian Peter Jessen (født i Kværs ved Åbenrå) derimod havde været lærer ved skolen siden 1845. 2. oktober 1851 af-

¹⁴⁾ P. Lauridsen: *Mellem Slagene. 1849—50.* (Sønderj. årb. 1900 s. 147))

skedigedes også han; den ydre foranledning var, at han på en rejse i Tyskland havde indskrevet sig som „aus Nordalbingien.“

14. oktober 1851 skriver han til kongen¹⁵⁾:

Som et tordenslag traf mig meddelelsen om, at K. M. har besluttet at afskedige mig fra mit embede — en skæbne, hvis bitterhed for mig er blevet end pinligere ved, at jeg i offentlige blade måtte læse det, 5 dage før jeg fik officiel meddelelse derom; det var mig så meget hårdere, som jeg over et år ærligt og tro har forvaltet mit embede under den nuværende øvrighed. Ganske vist er der for nogle uger siden blevet affordret mig en erklæring på tro og love om to punkter, men at en ferierejse til udlandet eller en spøgeful, formløs betegnelse af min hjemstavn med navnet Nordalbingien på et ganske irrelevant sted skulde være en sådan forseelse, at den vilde få en afskedigelse til følge, kunde jeg ikke formode.

Jeg kan derfor ikke lade være med at søge grundene til min afskedigelse andetsteds. Og dog, ser jeg tilbage på min virksomhed, så finder jeg den ikke der. 14 år har jeg virket som lærer i offentlige skoler, 6 $\frac{1}{2}$ her som collaborator, og stedse har mine foresatte givet de mest anbefalende vidnesbyrd om samvittighedsfuld pligttroskab og videnskabelige evner. Al min kraft har jeg brugt til mit embede, har også i tider af den højeste ophidselse stræbt at holde eleverne indenfor kredsen af deres opgaver og videnskaben og alt fremmedartet borte fra skolen, og, da flere lærere blev fjernet, af alle kræfter at udfylde hullerne, så at jeg i $\frac{3}{4}$ år har været hovedlærer for de to øverste klasser. Og derfor er der aldrig blevet mig nogen gunst eller fordel (Bevorzugung) til del

Men heller ikke i mit liv ellers formår jeg at opdage nogen så svær skyld. Jeg ved mig fri for enhver plet på karakteren (sittlicher Makel). Ganske vist, i en anden retning, men hvor få kan dér påstå i de sidste år at være fri for enhver sørgelig forvikling? Men min underordnede stilling bragte mig næsten ikke i berøring med de mangfoldige sørgelige forviklinger i det offentlige liv, tillod mig derimod at indskrænke mig til den

¹⁵⁾ Akten d. sch. Min. von Gelehrt. Schule in Flensburg. Kiel.

snævre kreds, mit hjem og min skole, således som det stedse har passet for min måske for indesluttede og tilbageholdende karakter Jeg har altid holdt mig borte fra enhver offentlig og politisk virksomhed, har altid beflittet mig på mådehold og har stræbt, efter mine svage kræfter, at bekæmpe yderligheder, som trådte mig i møde i min kreds.

Jeg tør derfor nære det håb, at min afskedigelse ikke er en straf for tidligere skyld, men har sin grund i, at min måde at lære på og min didaktiske virksomhed ikke passer til den herved værende skole, som man ønsker den i fremtiden, og at derfor min videre virksomhed ikke vil være fremmende for det, man fra nu af har som mål.“

Men det slesvigske ministerium kan ikke godtage hans fremstilling. I allerunderdanigst forestilling af 8. november s. a. hedder det:

. . . . Det vidnesbyrd, han således har givet sig selv, stred imidlertid for meget imod, hvad der angående hans adfærd var almindelig bekendt, at det ansås nødvendigt at anmode Flensborgs overpoliti om at indhente nærmere oplysning desangående. Af den i den anledning anstillede løselige undersøgelse fremgår der nu, at dr. Jessen 1848 har anlagt den tyske kokarde og har vist sig dermed i selskab af skoledisciple, hvilket sidste dog, efter hans forklaring, kun skulde være sket tilfældigt; at han har været medlem af den såkaldte tyske Casino-klub og har deltaget i forskellige fra denne udgåede politiske demonstrationer, for eksempel et fakkeltog, som blev bragt general Bonin i foråret 1849, eller flere adresser, som i efteråret 1848 og i foråret 1849 blev sendte den tyske nationalforsamling i Frankfurt, at han ligeledes har tiltrådt den erklæring, som superintendent Nielsen¹⁶⁾ med adskillige gejstlige lod udgå for at lægge grunden til den såkaldte passive modstand mod Bestyrelses-commissionen, samt at han, ligeledes i begyndelsen af 1850, har underskrevet den truende adresse, ved hvilken en del af Flensborgs beboere vilde nøde Bestyrelses-commissionen til at bortfjerne etatsråd Schrader fra byen.

¹⁶⁾ Slesvig-holstenernes biskop i Slesvig.

Disse eksempler, som uden tvivl ved en nøjere undersøgelse let vilde kunne forøges, turde være mere end tilstrækkelige for at vise, at dr. Jessen, langt fra at udmærke sig ved . . . mandighed, har hørt til de politiske agitatorer, som i årene 1848 og 1849 tilrev sig herredømmet i Flensborg og undertrykkede byens besindige og loyale borgerstand.

(Han afskedigedes med pension).

Af tyske lærere fra tiden før 1848 var der nu i 1851 følgende tilbage: den ubetydelige Dittmann (født i Münsterdorf) og den dygtige seminarist Schnack (født i Frederiksstad) og den udygtige seminarist Kühlbrandt (født i Neumünster). Samt C. F. Schumacher (født i Husum 1799), der jo var blevet konstitueret som rektor, da Lübker var blevet forvist.

Medens vi i Lübker har den fanatiske slesvigholstener og i Jessen den mere forsigtige og afdæmpede slesvigholstener, har vi i Schumacher en tredje type.

25. februar 1852 skrev han til Regensburg¹⁷⁾: „Jeg har ifølge mine forhold ved fødsel og opdragelse, efter mine fra ungdommen nærede sympatier, ifølge min samvittighed, som finder sin rettesnor i Guds ord (Romerbrevet 13. og 1. Peters brev 2)¹⁸⁾, stedsede med glæde været en dansk statsborger og siden 1828 kongelig dansk embedsmand.

Den hele tordensvangre forberedelsestid for den usalige partidannelse i hertugdømmerne har i sin egentlige karakter været som tilhyllet for mine øjne. De utilfredse partimænd ignorerede eller skyede mig som undvietet; til mig, der levede stille i mit hus, min skole og min videnskab, kom fra ingen side en indbydelse for eller et forsøg på at vinde mig; jeg var naiv (harmlos), tilfreds og samtidig troskyldig (arglos) for den kommende ulykke.

Som et lyn fra klar himmel kom for mig katastrofen den 24. marts 1848; jeg havde ikke haft en anelse om muligheden af et

¹⁷⁾ Regensburgs brevsamling. Rigsarkivet.

¹⁸⁾ Hver sjæl være de høje øvrigheder underdanig, thi der er ingen øvrighed uden af Gud. — Ærer alle, elsker broderskabet, frygter Gud, ærer kongen. Tjenere være i al frygt deres herrer underdanige.

sådant udbrud. Jeg var højst uhyggelig til mode. Den kongelige embedsmands samvittighed blev ved „den provisoriske regerings“ selvbestaltning uhyggeligt foruroliget; jeg takkede Gud for, at jeg ikke kom i nogen berøring med denne faktiske øvrighed.

Allerede ved enden af 1847 havde det forlydt, at man påtænkte en omdannelse af de lærde skoler i hertugdømmerne; ved den vakance i konrektoratet ved Slesvig domskole, der derved var at vente, kunde det kun være mit ønske at ombytte det af mig siden 1831 beklædte subrektorat med hin stilling. Jeg udtalte lejlighedsvis dette mit ønske for medlemmer af den daværende slesvig-holstenske regering, uden at nogen afgørende bestemmelse kunde træffes. 28. januar 1848 kom det nye regulativ for vor skole; min forhåbning om den håbede forbedring blev så meget mere levende. Da kom afbrydelsen af hele den bestående orden.

Siden gjorde jeg *intet* skridt i min sag; jeg tav og ventede. Ganske uventet kom 26. august 1848 etatsråd Nitzsch¹⁹⁾ hen i mit hus med det direkte spørgsmål: „Om jeg var villig til at overtage konrektoratet ved Flensborg lærde skole; regeringen ønskede denne min forflyttelse og mente, at min personlige virksomhed vilde være fordelagtigst netop ved denne skole.

Jeg var fuldstændig uforberedt; jeg kendte næppe Flensborg, den daværende skole slet ikke; hvad skulde jeg gøre? Hvad skulde jeg navnlig gøre med den eventualitet for øje, at måtte lade mig udstede et senere hen ugyldigt ansættelsesbrev? Fremtiden lå mørk for mine øjne. Den offentlig fremsatte påstand om „H. M. Kongens ufrihed“ fik mig til at finde det umuligt nu at opnå en lovmæssig bestalling: enhver faktisk embedsforandring i hertugdømmerne dengang havde efter min overbevisning til forudsætning, at efter den foreløbige bestalling vilde H. M. Kongens lovlige bekræftelse følge. I denne følelse, i denne forventning, dette håb — da jeg vidste mig min

¹⁹⁾ Gregers Wilhelm Nitzsch, tysk filolog, professor i Kiel. »Undervisningsinspektør« for hertugdømmerne.

konge tro i langvarig tjeneste indadtil som udadtil — troede jeg at måtte modtage den mig tilbudte stilling.

To grunde trådte til, en speciel, pligtfølelsen: Alle mine søskendes stilling var en sådan, at jeg kunde gå ud fra, at en meget stor del af forsørgelsen af de hjælpeløse søstre måtte falde på *mig* efter min gamle faders²⁰⁾ død; en forøgelse af mine indkomster var derfor højlig nødvendig. Den anden grund var af almen art: Ved udsigten til at komme til Flensborg havde jeg den ejendommelig-behagelige følelse, at jeg så boede 5 mil *nordligere*. Den krampagtig voldsomme ånd i hele syden i almindelighed og i byen Slesvig i særdeleshed var mit inderste væsen helt fremmed for; jeg længtes efter et mere roligt hjem, og dette, syntes jeg, vinkede i Flensborg.

Regeringens anmodning var blevet stillet mig fuldstændig uden min foranledning; jeg har hverken før eller siden føjet en skriftlig eller mundtlig bøn til: det hele var mig som en kalden (Ruf) fra Gud, som en „trosprøve“. I „tro“ har jeg begivet mig til Flensborg og har arbejdet i stille opfyldelse af min pligt; i denne hengivne „tro“ har jeg til nu fundet min ro, når mit blik ud i fremtiden undertiden var ved at formørkes.

Fra den dag, da den kongelige myndighed i den kongelige regerings-kommissær var kommet tilbage, følte jeg mig befriet fra en tung byrde. Ikke tvunget af omstændighederne, men ud fra min samvittigheds frieste tilslutning stod jeg nu igen uforstyrret under min lovmæssige øvrighed.

Efter at jeg således — bort fra al omskiftelse og bort fra usikkerheden i min politiske bevidsthed, der undertiden kom over mig i begivenhedernes stormløb — havde genfundet min gamle ro og netop derfor havde fået bekræftelse på en offentlig stilling af betydning, har mange bebrejdelser fra tidligere venner truffet mig. Jeg har deri kun set et offer, der ofte gjorde

²⁰⁾ Georg Friedrich Schumacher, født i Altona 1771. 1820—35 rektor ved Slesvig domskole. Forfatt. af *Genrebilder aus dem Leben eines 70-jährigen Schulmannes* ernsten u. humoristischen Inhaltes. Han døde 1852.

meget ondt, men som jeg havde pligt til at bringe min samvittighed.“

Nogen taktik er der vel nok i dette brev. Men det er sikkert rigtigt at karakterisere Schumacher som den loyale, kongetro slesviger, en forsigtig mand, uden en alt for stærk overbevisning. Hans stilling som slesvigernes førstemand på skolen senere hen mellem de mange kongerigske kolleger har ikke været let, og han har sikkert befundet sig bedst mellem sine slesvigholstenske kolleger, som han havde uddannelse og hjemstavn fælles med.

Den danske skole. Rektoren fra Kongeriget.

August 1849 var Tillisch kommet til Flensborg som Danmarks repræsentant i bestyrelseskommissionen. Med ham fulgte som hans sekretær *A. Regenborg*.

Regenborg så mørkt på situationen, som den var for øjeblikket²¹⁾:

„Dette ophold²²⁾ er tilvisse ikke noget glædeligt. Man ser Slesvigs og Danmarks skæbne stå på spil, man ser, at intet eller lidet gøres og kan gøres for at sikre et heldigt udfald, og man gennemtrænges af en følelse beslægtet med den, man vilde føle, når man fra strandbredden så sin broder i fare for at drukne og ikke kunde hjælpe ham, men måtte overlade hans frelse til tilfældet, eller jeg vil hellere sige Forsynet; thi at Forsynet endnu må vende tingene til fordel for Danmark, er et håb, jeg ikke kan opgive, hvor mørkt det her end ser ud. De mennesker, hvis demoralisation i deres værk så klart er bragt for dagens lys, ere endnu i besiddelse af hele embedsmagten i hertugdømmet, de udspinde endnu, skønt så godt som åbenlyst, ustraffet deres intrigers net over landet.“ (Flensborg 6. sept. 1849).

1. september 1850 blev denne ivrige mand departementschef i det slesvigske ministerium.

²¹⁾ Danske Magazin 7 R IV 256.

²²⁾ I Flensborg.

Mellem de vanskelige opgaver, han fik, var også den at reorganisere det højere skolevæsen i hertugdømmet.

I Haderslev blev det en dansk skole med dansk undervisningssprog, i Slesvig en dansk skole med tysk undervisningssprog.

Mere broget lå forholdene i Flensburg.

Til rektor her kaldtes 2. juli 1851 *R. J. Simesen*.

Han havde studeret ved Polyteknisk Læreanstalt og været amanuensis ved H. C. Ørsted. Efter at have taget polyteknisk eksamen blev han af det schleswig-holsteinske patriotiske selskab i Altona ansat til at holde foredrag over matematik og fysik for håndværkere og teknikere. Dermed forbandt han skoleundervisning i gymnasiet. Her var han 4 år. 1843 sattes han til at organisere og bestyre den nye videnskabelige realskole i Helsingør.

Flensburg Gelehrtenschule omdannedes til Flensburg Lærde og *Real*-Skole. Der havde i borgerstanden i byen i de sidste 10—15 år været stærke ønsker om undervisning i realfagene; nu blev de altså imødekommet.

Men det, der her har interesse, er, hvorledes skolen indrettedes *nationalt*.

Man valgte at gøre Flensburg skole til en skole med *to undervisningssprog*, et forsøg, der vist ellers intetsteds er foretaget; dansk og tysk var sideordnede.

Det var svært at få gennemført. Da der var gået et år, skrev rektor Simesen i programmet (sept. 1852): „Den påbudne ligeberettigelse af sprogene har hidtil ikke kunnet strækkes videre end dertil, at, foruden den egentlige undervisning i dansk, først fædrelandets historie, ²³⁾ og siden også verdenshisto-

²³⁾ Om Danmarkshistorie i skolen fortæller rektor i 1852: »Undervisning i fædrelandshistorie måtte aldeles påbegyndes efter Allens lærebog, da der hidtil var læst Danmarks historie efter: Dielitz's Leitfaden in der Weltgeschichte, der ikke meddelte stort andet om det stakkels Danmark, end at det ved krigen med England er berøvet sin velstand, at den udenrigs handel er ubetydelig, den indenlandske ringe p. gr. af slette veje, og industrien utilstrækkelig; — et for danske (om også tysktalende) drenge lidet glædeligt billede af deres fædreland.

rie er bleven meddelt på dansk, ligesom også et par danske lærebøger i matematik og fysik ere benyttede, imedens dog endnu undervisningen selv i disse fag har fundet sted på tysk. Regnes hertil endnu engelsk, der i den sidste tid i een klasse tildels er bleven oversat på dansk, så have i det sidste halvår af de 248 ugentlige undervisningstimer . . . kun de 40 eller næppe en sjettedel kunnet gives på dansk; de 208 er derimod givne på tysk“.

C. F. Monrad, ^{23*)} læreren i dansk og historie, havde 4. april 1852 skrevet til Regensburg, hans skolekammerat fra Sorø: „Det resultat, vor tilendebragte examen har givet, er af den beskaffenhed, at jeg føler trang til at sige dig nogle ord derom, fordi det nødvendigvis må styrke dig ligeoverfor de angreb, hvorfor skolen naturligvis fremdeles vil blive genstand. Når de danske lærere i det hele eller enkeltvis herefter bliver genstand for klage, kan du ganske rolig svare klageren: „Gå til skolen, vær tilstede ved en examen, døm selv om, hvorvidt det danske lærerpersonale er istand til at løse sin opgave, anstil navnlig en sammenligning mellem de danske og de tyske læreres præstationer og kom så igen til mig.“ Jeg er overbevist om, at selv den mest partiske dommer skulde betænke sig to gange, inden han lod dommen falde til vor skade . . . Det vil glæde dig at høre, at det i dansk og dansk historie gik meget godt. De bedste karakterer faldt i disse fag; i 4. realklasse fortalte alle drengene deres historie på dansk, de 4 særdeles godt, de 3 simpelt; der hørtes dog næppe ti tyske ord under den hele examination, og efter denne ytrede Schumacher i en eller 2 tyske læreres nærværelse, at han måtte tilstå, det havde undret ham både at høre disse disciple fortælle og navnlig at se, at de helt igennem kunne følge og forstå mine spørgsmål. I 2. realklasse fik af 10 drenge de to ug, 3 ug÷, 3 mg÷, en tg og en mdl. . . . at jeg ikke, ved hvad jeg her har sagt om mine egne fag, vil stille mig frem blandt mine kolleger, behøver jeg næppe at sige dig, det vilde være meget værre end ubeskedent; men at jeg glæder mig over

^{23*)} Kollaborator C. Monrad (1815—1889), se min afh. Sønderj. årb. 1847, s. 102 ff.

en heldig begyndelse, og at den giver mig et frejdigt håb om en fremtid, hvori vi uden al foragtelig sammenligning og skinsyge skulde arbejde enigt sammen, det er naturligt.“

I løbet af det andet skoleår mener rektor Simesen at være kommen til en rimelig fordeling. På *dansk* skal der undervises i følgende fag: dansk, fædrelandshistorie, verdenshistorie samt geometri, kemi og sang (143 timer); på *tysk* i tysk, græsk, hebraisk, aritmetik, naturhistorie og gymnastik (145 timer), *blandet* skal sproget være i latin, fransk, engelsk, geometri, fysik, regning, skrivning, tegning.

I religion stod valget hjemmet frit, om hjemmet ønskede dansk eller tysk.

I 1859 gør rektor fordelingen op, som den har været sidste skoleår. Skolen består på dette tidspunkt af fire fællesklasser (fra c. 6 år) og derover 3 realklasser (til c. 16 år) og 5 latin-klasser (til c. 18 år).

I fællesklasserne har 37 valgt dansk, 142 tysk; i realklassen 8 dansk og 35 tysk. Noget anderledes stiller forholdet sig i de studerende klasser, her har 34 hjem valgt dansk og 26 tysk. De, der har valgt dansk, kommer overvejende fra embeds- og bestillingsmandshjem (i de studerende klasser godt $\frac{2}{3}$, i de andre $\frac{1}{2}$). Så at sige alle fra Flensborg by har valgt tysk.

At slutte fra valget af tysk til tysk sindelag, vilde være for dristigt, særlig for flensborgeres vedkommende. Derimod kan man sikkert gå ud fra, at de, der har valgt dansk, kommer fra danske hjem.

I skoleåret 1849—50, Lübkers sidste år, var elevtallet kommet op på 95, hvoraf 14 i I, 13 i II og 21 i III. I den urolige tid derefter sank det til 79 (i de 3 øverste klasser 8 — 8 — 18), i 1851, da Simesen overtog skolen. I skoleåret 1851—52 gik 6 utilfredse ud til skoler i Holsten, 11 „til andre skoler“, vel i Flensborg, een til huslærer på landet, og een „forlod byen med sin fader“. I Prima var der i 1852 kun 3 elever, i Sekunda 4 og i Tertia 2.

Derpå begyndte elevtallet at stige.

Hidtil havde så at sige alle, der studerede, søgt til Kiel, og

skoleåret afsluttedes — i overensstemmelse med Kiel — ved påsken og ved mikkelsdag. Nu, 22. november 1851, blev det bestemt, at studenter fra de slesvigske skoler havde adgang til Københavns universitet uden særlig prøve, og 23. juli 1852 bestemtes det, at skoleåret skulde være som ved kongerigetets skoler, fra 23. august til 23. juli.

Følgen var, at strømmen vendte sig: før havde alle studenter søgt til Kiel, men i årene 1853—62 søgte 29 studenter fra Flensborg til København og kun 10 til Kiel (eller et andet tysk universitet). Den ånd, der nu herskede i skolen, har vel også bidraget sit dertil.

Da skolen i 1851 fik en dansk rektor, var der kun tyske lærere: Konrektor Schumacher, subrektor dr. Dittmann, collaborator dr. Jessen, 6.te lærer dr. Gidionsen, 7.de lærer Küllbrandt og 8.de lærer Schnack. Af disse entledigedes som nævnt dr. Jessen hurtigt, og „ganske uforudset“ tilbagegav dr. Gidionsen 20. december til regeringen det ham meddelte constitutorium. De øvrige, der — med undtagelse af Dittmann — var ansat af den provisoriske regering, måtte afgive følgende erklæring til regeringen i København: Det er vort inderlige ønske og vi er alle beredte til, før som nu, at anvende de os af Gud givne kræfter i vort så kært blevne offentlige virkefelt og i overensstemmelse hermed i troskab og som samvittighedsfulde mænd at forblive i vore embeder til velsignelse for den os betroede ungdom.

I efteråret ansattes to lærere fra kongeriget. Ved samme tid søgtes der om fire lærere yderligere, navnlig i dansk, historie og engelsk. Der indkom 59 ansøgninger. Simesen gav følgende indstilling:

Da jo enkelte af fagene, nemlig dansk, engelsk, for en del historie og måske religion, ville blive at undervise på dansk, så er det på den ene side nødvendigt, at de lærere, der skulle kunne komme i betragtning, ere det danske sprog fuldkommen mægtige, så meget mere som der kan være rimelig udsigt til, at flere aldeles dansktalende børn efterhånden ville komme til at nyde undervisning, i det mindste i skolens realklasse. På den

anden side vilde, selv om undervisningen i alle de nævnte fag skulde meddeles på dansk, forholdene dog gøre det umuligt på eengang at nå hen hertil, uden at der i flere discipliner vilde ske betydelig tilbagegang, så længe indtil alle have erhvervet tilstrækkelig færdighed i det danske sprog; men undervisningen må, selv i fag, for hvilke undervisningen skal være dansk . . . , endnu i længere tid for største delen gives på tysk. Det er derfor lige så nødvendigt, at de nye lærere alle må være det tyske sprog mægtige, at de uden væsentlige anstød kunne undervise på tysk. Der tør vel således for det første intet hensyn tages til de ansøgere, der 1) slet ikke have godtgjort at kunne dansk eller 2) kun kunne det således, at disciplene ved deres undervisning snarere ville have skade end gavn og bestyrkelse m. h. t. øre og sans for det danske sprog, eller endelig 3) ikke have omtalt eller godtgjort at besidde øvelse i at udtrykke sig på tysk. (Ved 1) og 2) udelukkes 10, ved 3) 17).

Et andet hensyn, der vistnok for disse pladsers vedkommende bør tages, er, om ansøgerne have studeret eller ikke. Thi vel må jeg indrømme, at man ofte iblandt seminaristerne finder lærere, der m. h. t. evnen til at undervise mindre børn ved at træde nærmere til deres standpunkt, langt vilde være at foretrække for en nok så studeret lærer, der manglede denne evne; men dog tror jeg, at det i dette tilfælde ikke vilde være ønskeligt for skolen, om der måtte ansættes nogen seminarist, dels fordi der allerede står 2 seminarister som lærere her, dels fordi de nye læreres kræfter for største delen ville blive anvendt ved realafdelingen, hvorved det kunde få udseende af, at denne del af undervisningen godt nok kunde besørges af mindre videnskabeligt dannede lærere og var af underordnet betydning. (6 seminarister udgår).

Til heldigen at gennemføre den vanskelige opgave at bringe undervisningen på god fod i en skole, *hvor flid og opmærksomhed høre til sjældenhederne, disciplinen er slap og allehånde*

*uheldige påvirkninger uden fra ere hyppige,*²⁴⁾ hører imidlertid ikke alene videnskabelig dannede lærere, der er begge sprog mægtige, men skolen ville aldeles ikke kunne fremhjælpes og trives, selv ikke under sådanne læreres virksomhed, når de selv savne den stadighed, alvorlighed og for lærerembedet sømmelige levevis, der må gøre dem agtet, endog af deres virksomheds modstandere; eller når de, med iøvrigt gode kundskaber, mangle evne til at tiltvinge sig alle disciplenes opmærksomhed ved opretholdelse af en god disciplin og ved en til disciplenes standpunkt passende livlig og tiltrækkende behandling af undervisningsgenstandene; eller endelig, når de først under vore vanskelige forhold skulle til at uddanne sig som lærere og erhverve sig en undervisningsmetode; thi de lærere, der skulde kunne virke med held, må i forvejen have overvundet de almindelige vanskeligheder ved undervisning i større skoler.

Det turde derfor ikke være tilrådeligt, om nogen ansattes her ved skolen, der enten er vant til at føre et temmelig muntert liv og kun betragtede undervisningen som et for udkommet nødvendigt onde, eller der savnede den ejendommelige læredygtighed og den øvelse i at undervise i skolen, der ene kan gøre ham det muligt med sikkerhed, rolighed og consequents at gennemføre den ham stillede ingenlunde lette opgave at besejre manges modvillighed uden strenghed, blot ved alvor og indtrængende undervisning. (7 udgår. Der er nu 19 tilbage).

Af fagene . . . indtager *dansk* vistnok for tiden og under de ejendommelige forhold her i Flensborg den vigtigste plads og fordrer den dygtigste lærer. Der er intet fag så vanskeligt at give en rigtig god, fyldig undervisning i, som netop modersmålet, især når det i st. f. latin skal tjene til grundlag for den almindelige grammatik og for sprogdannelsen overhovedet, og endnu større bliver vanskeligheden, når dette sprog på een gang er modersmål for nogle og fremmed, ja måske endog ved påvirkning udefra, ubehageligt for andre.

²⁴⁾ Fremhævet af K. G.

Han indstiller Monrad til denne plads og Brasch, Engelhardt og Kühnel til de tre andre.²⁵⁾

Senere på skoleåret ansattes Otto Fibiger som lærer i græsk.

Simesen mener nu, at paritet er opnået ved, at de 5 nyansatte lærere underviser på dansk, de 4 tyske + Fibiger (fra København, han synes ikke at have speciel forbindelse med tysk) på tysk.

Men senere (∴ efter 1851) ansattes der ingen tyske lærere. Så at sige alle de lærere, der kom til, var fra kongeriget, sjældent danske slesvigere. I 1863 var der stadig kun de to akademisk uddannede tyske lærere og to seminarister (og en tegnelærer), men 18 danske (foruden rektor). Det må siges, at når pariteten stadig blev hævdet, var det i virkeligheden kun en formel paritet i timetal.

Reaktionen mod den danske latin- og realskole kom ikke blot fra tysksindede krese, men også fra dansksindede, eller i hvert fald tilhængere af helstaten, der var tysksprogede.

Således skrev (2/5 1860) byrådsmedlem *P. E. Petersen* (på tysk): „Til den anskuelse, at helstatens vel kræver, at det danske sprog hos os skal indføres og indprygles, kan jeg aldrig hæve mig. Contrær! Vi var gode danskere med vor tyske tunge, det har vi sandelig bevist i 1848! Men vil man ikke mere anerkende os som danske med vort tyske sprog, — godt — så er vi det ikke! Liv og gods kan et ædelt folk ofre for fædrelandet — religion og modersmål aldrig! — Det er sørgeligt, at man er kommet på denne ulyksalige idé, daniseringen af hertugdømmet.

²⁵⁾ *Ove Malling Brasch*, f. 1823 i Lerup. 1842 student fra Aalborg. 1852-64 adjunkt i Flensborg. Skrev skolens historie.

Conrad Engelhardt (1825—81). Privatsekretær ved museumsdirektør Christian Jürgensen Thomsen. Student 1848. 1851 adjunkt i Flensborg (engelsk og fransk). Ledede udgravningerne i Torsbjerg mose og Nydam mose 1858—63. Søgte i 1864 at redde den værdifulde Flensborgsamling, men forgæves. Foretog senere udgravningerne i Kragehul mose og Vimose på Fyen.

A. M. A. Kühnel (1821—1877) 1840 student fra Randers. 1845 cand. theol. 1851 kollaborator i Flensborg. 1856 forstander for Tønder seminarium. 1867 sognepræst i Hornbæk.

Otto Fibiger (1824—81). Student 1842. Frivillig 1848—49. 1849 filologisk embedseksamen. 1852 lærer i Flensborg. 1858 timelærer ved Metro-politanskolen. 1871 rektor i Horsens.

Allerede i marts 1853 klagede den loyale *F. N. Friedrichsen* til magistraten over, at det sprog, man talte i Flensborg, blev forsømt, og opfordrede den til at virke for, at der i den højere skole igen blev undervist på tysk. Rektor Simesens anstrengelser, siger han videre, er i åbenbar modstrid med såvel borgernes ønsker som sprogreskriptet. For de dansktalende medborgere kunde man ad anden vej sørge for muligheder for uddannelse.²⁶⁾

C. F. Monrad råber straks (9. marts) vagt i gevær ved at underrette Regenburg: „Jeg hører af Simesen, at . . . Wühlerierne mod skolen på ny begynde, idet Frederiksen o. s. v. have indgivet et andragende til magistraten med opfordring til, at den vil tage sig af skolesagen og gøre skridt til at hævde Flensborgs ret til en udelukkende tysk real- og latinskole.“

Flertallet i byrådet stod — uanset national sympati — på Friedrichsens side, og den dansksindede rådmand P. A. Petersen forlangte, at sagen forhandlede i byråd og magistrat samlet. Men overpræsident Lassen nægtede det, idet han søgte at berolige stemningen med en erklæring fra rektor Simesen, at tallet på de danske og de tyske timer var ens: 144 — 144.

Men flertallet i byrådet beslutter nu at tiltræde Friedrichsens klage, og 18 byrådsmedlemmer underskriver en besværing til ministeriet om de sproglige forhold ved den lærde skole og indsender den.

Atter bliver Regenburg underrettet. 8. april skriver Lassen til ham:

„Skønt jeg på det alvorligste har nægtet sagens behandling og erklæret denne sag de deputerede ganske uvedkommende, har dog circa 14 af vore deputerede borgere i gaar underskrevet en adresse til ministeriet mod den lærde og real-skole . . . Jeg beder dig, kære svoger! at benytte denne omstændighed således, at de slyngler kan få dygtigt på hovedet . . . En god minoritet har erklæret at ville underskrive en adresse i modsat retning. Sagen er altså med Guds hjælp ikke farlig.

Andragendet afvistes. —

²⁶⁾ Elisabeth Kardel: Die Stadt Flensburg. s. 156. 150.

I 1860 blev disse klager ført frem i den slesvigske stænderforsamling af den nys nævnte tysksprogede Flensborg-rådmand, der var dansksindet, P. A. Petersen²⁷): administrationen holdt sig ikke, som den burde, de givne sproganordninger for Flensborg efterrettelig. Han ønskede intet forandret ved sprogdistrikterne, og dansk var ham personlig lige så kært som tysk, men det engang foreskrevne måtte følges. — Han fremsatte her de gamle flensborgske klagepunkter: Danskens overvægt over tysk i latinskolen, undervisning i fædrelandshistorie på dansk samt nægtelse af tilladelse til tyske privatskoler.

— „Det var en forbandet tale,“ skrev Skau dagen efter, at den var holdt.

Heller ikke dennegang opnåedes der noget.

Der foreligger fra senere tid en samling af de klager, man fra tysk side har fremført mod den danske latin- og realskole.²⁸)

„Snart beklagede forældrene sig over, at kun tre eller fire af de herrer lærere hilste eleverne på tysk, alle de øvige foretrak dansk og brugte kun det. Særlig satte Simesen sig fordanskningen som mål, uden hensyn til de mange klager og besværinger fra forældrekreise; thi efter hans overbevisning „er Tyskland ikke slesvigerens fædreland, selv om også mangan en fader eller forfader til de indvandrede slesvigere har boet i Tyskland“.

Stadig blev der fra forældrene indgivet besværinger til magistraten og til stænderforsamlingen.

Eleverne skulde nu vende blikket mod nord og ophøre med at se mod syd. Således blev det ikke tilladt at gå med klassehuer som kielernes og rendsborgernes; ligeledes blev det dem 1859 nægtet at fejre en Schiller-fest.²⁹) Overalt blev de sat under opsyn, og 1861 blev endog tre af dem kastet i fængsel, fordi

²⁷) Holger Hjelholt: Den slesv. stænderforsamling i 1860 (Hist. tidsskr. 9. r. III s. 296).

²⁸) Dr. Reinhard Kunkel, Flensborg, i Der Schleswig-Holsteiner. 1941. s. 117.

²⁹) Schiller var født 10. november 1759.

de efter midnat i en knejpe havde sagt, at de ikke vilde være danske (das Dänentum abgelehnt hatten).“

Hvor meget disse beskyldninger har på sig, kan ikke siges med sikkerhed. At lærerne, født i kongeriget, ønsker at hilse på drengene med god dag, og ikke med guten Tag, kan dog ikke forbavse; heller ikke, at Simesen har sagt, at Tyskland ikke var slesvigernes fædreland, men at grænsen var Eideren; og når skolen ikke har ønsket, at man fejrede festen for Schiller, „frihedens“ digter, var det vel, fordi man vilde undgå demonstrationer.

Hvem vil iøvrigt mene, at en skole kan blive ledet gennem mange år — uden at der bliver begaaet fejl.

Værre er en episode, der ikke omtales:

8. oktober 1861 indviedes en ny stor skolebygning³⁰⁾ med taler på tysk og dansk af rektor og biskop.

Til festballet om aftenen var foruden lærerne med damer (60 pers.) og foruden verdslige embedsmænd og håndværkere med damer (63 pers.) indbudt samtlige disciple med disses forældre og hver med en dame (807 pers.).

Så skrives der (i skolens program 1862): „Af skolens 288 disciple manglede ved denne, for alle, der gennemtrængtes af kærlighed til kongen og fædrelandet, så kære fest . . . 16 (*H. Andersen*, brødrene *L.* og *H. Andersen*, brødrene *H.* og *P. Korff Petersen*, *G. Cantieny*, brødrene *E.*, *M.* og *A. Marr*, *N. Boie*, brødrene *F.* og *C. Döll*, *A. Eckeberg*, *E. Schmidt*, *E. Franzen* og *I. Martens*), der ikke erholdt tilladelse af deres forældre til at deltage i festen, ligesom disse heller ikke benyttede den dem tilstillede indbydelse.“

Det er en uklog og noget hensynsløs reaktion mod de 11 tyske hjem.

Men i det store og hele kan det vist siges, at årene 1852—63 i Flensborg lærde skole har været en ret rolig tid efter ophidselses-årene 1848—51.

³⁰⁾ E. B. Svane: *L. A. Winstrups vigtigste arbejder: Flensborg latin- og realskole* (Sønderj. årb. 1946, s. 177—202).

Hvordan var nu forholdet mellem lærerne indbyrdes og mellem lærere og disciple?

Rektor Simesen var en ordrig og noget omstændelig herre, noget for selvbevidst; han synes at have manglet evnen til at vinde hjerter og være det naturlige samlingsmærke. Måske har også hans specielle uddannelse som polytekniker og interesse isoleret ham noget blandt filologerne. En meget bitter strid havde han med græsklæreren *Otto Fibiger*, der var kværuleant. De skrev til hinanden, skønt de var i samme bygning den halve dag, en korrespondance, der tilsammenlagt er snarere en bog end en piece, og som er ingen af dem til ære, Fibiger mindst (1858 tog han sin afsked fra Flensborg; det lettede!)

Der var flere flinke lærere, og lærerpersonalet var vel m. h. t. dygtighed som ved andre skoler. Men den unge lærer *Vilhelm Munck* har sikkert ret i sin dom om det³¹): „Desværre opdagede jeg snart, at der var liden enhed mellem den lærerstab, som skulde virke i skolen. Rektor magtede ikke den vanskelige opgave at samle de enkelte led til en helhed; skolens mange filologer var ikke fri for at se ned på ham som polytekniker, og hans interesser gik unægtelig også overvejende i naturvidenskabelig retning. Der var lidet samliv mellem de ældre lærere . . . og os yngre; lærermøderne var sjældne og kedelige; hver passede sit og lod de andre passe deres.“

Der er heller ikke megen glæde i det, gamle Flensborg-drenge har skrevet om deres skole (*Thomas Graae: Gamle Minder. 1917. Niels Lassen: Erindringer I 1918. H. M. Fenger: Erindringer fra mit liv 1925*).³²)

De tre drenge var kongerigske; men skarpest udtaler en sønderjyde sig, *A. D. Jørgensen* (En redegørelse, 1901, s. 29): „Læ-

³¹) Fængselspræsten pastor Vilhelm Muncks oplevelser. Memoirer og breve. XXXVI. s. 56.

³²) Thomas Graae (1849—1920), søn af G. F. A. Graae, præst ved St. Hans kirke i Flensborg. Student 1868 fra Herlufsholm. Journalist. Forfatter.

Niels Lassen (1848—1923), søn af H. C. L., sognepræst i Adelby. 1865 student fra Metropolitanskolen. Justitiarius.

H. M. Fenger. (1850—1930), søn af proprietær H. F. F. i Augustenborg. 1868 student fra Borgerdydskolen på Christianshavn. Kgl. konfessionarius.

rerne var i det hele ilde lidte og stod os overordentlig fjernt, vi syntes for dem at være „de indfødte“, hvis sæder og sprog, hvis ydre og indre vakte deres forundring, ofte vistnok deres forargelse. Først efterhånden nærmede vi os til hinanden, men en virkelig forståelse blev aldrig bragt til veje.“³³⁾

Hvis man sammenligner den tyske skole i Flensborg 1840—50 og den danske 1850—64 og tænker på, hvilken af dem der stod højest med hensyn til *skoleånd*, følelse af fællesskab mellem leder og hans medarbejdere, mellem lærere og ungdommen, må det indrømmes, at den danske tid ikke bærer prisen. Dette står naturligvis noget i forbindelse med, at skoleånd snarere bliver levende i bevægede tider end i mere rolige, men skyldes også i ikke ringe grad lederens person. Lübker var idealisten, den for *sin* idé begejstrede, opildnende, føreren, Simesen fagmanden, der manglede evnen til at samle og evnen til at varme.

Den bedste skildring af skolen i Flensborg er imidlertid givet af en tysker, *Theodor Kaftan* (1847—1932), generalsuperintendent i Slesvig (1886—1917). I sine *Erlebnisse und Beobachtungen* (1924) giver han os en ærlig og redelig fremstilling af den tyske dreng i den danske skole.

Hans fader var i 1850 blevet afskediget fra sit præsteembede i Løjt af den dansk-tyske bestyrelseskommission og var død kort tid derefter. Hans moder flyttede med sine to sønner, Theodor og den et år yngre Julius til Husum og i 1858 til Flensborg. Hjemmet var helt tysk.

„Ind i midtpunktet af mit liv trådte skolen. Den var to-sproget, men overvejende dansk. Det betød, at jeg på en eller anden måde (so und so) måtte optage meget af skolevisdommen

³³⁾ En undtagelse nævner A. D. Jørgensen dog, Christian Monrad: »Han var ganske vist en mand uden fremragende evner eller grundige fagkundskaber, men han var en fyldig udviklet personlighed, fri for alt pedanteri og vigtigmageri, lærlingenes gode kammerat og elskværdige fører. Gennem ham trådte det danske og nordiske åndsliv os imøde i sin bedste skikkelse, selv udpræget tysksindede drenge indrømmede senere, at Monrad havde fængslet dem ved sin undervisning og givet dem kærlighed til dansk litteratur.«

i mig på et sprog, som jeg ikke forstod. I begyndelsen voldte det mig store vanskeligheder. Den latinske grammatiks herligheder, algebraens hemmeligheder blev forkyndt for mine øren på flydende københavner-dansk; men jeg var som døv. Jeg så for mine øjne en plante blive dissekeret, men de forklarende ord forstod jeg ikke. Vel brugte engang imellem en venlig lærer et tysk ord eller oversatte en sætning, men for megen hensyn måtte han selvfølgelig ikke tage til en enkelt elev. Kraftigere greb min latinlærer, Hr. Møller,³⁴⁾ ind. Han lod mig længere tid igennem regelmæssig komme i hans hjem, for først at læse latin på tysk og derefter lidt efter lidt glide over i dansk. Hans billede står endnu for mine øjne, og min taknemmelighed er endnu i dag levende. I det hele taget — man talte i tyske kredse ikke meget godt om de til Slesvig sendte danske embedsmænd; der var også uheldige (unerfreuliche) elementer imellem dem; ganske naturligt: til tjeneste hos en regering, der undertrykker befolkningens naturlige interesser melder der sig ikke altid de bedste — men det vilde være uretfærdigt at nægte, at der også var brave mænd imellem dem. Og af slige var hr. Møller ikke den eneste ved skolen. Der var også nogle, om hvem der også af de danske skolebørn blev fortalt slemme ting. Men måske var det skolesladder. Der herskede delvis ingen god ånd mellem eleverne. Jeg selv er blevet afficeret deraf og har måttet kæmpe alvorligt for igen at komme ud af den.

Men sprogvanskelighederne var i virkeligheden kun begynder-vanskeligheder. Jeg trængte stadig dybere ind i det mig oprindelig fremmede sprog. Efter nogle år sagde en københavner-dame . . . jeg talte dansk som en dansker, hvad der glædede mig meget, thi jeg så allerede dengang i det, at man taler et fremmed sprog slet, ikke nogen rosværdig patriotisme. Da jeg var i prima, i hvilken man skulde holde små foredrag over emner, der var os fortrolige, var det blevet mig eet, om jeg skulde holde et sådant foredrag paa tysk eller på dansk. I det

³⁴⁾ Rud. Møller, f. i København 1821. 1857—64. Collaborator i Flensborg. Privat dimissor i Kbh. 1864. 1877—91 timelærer ved Metropolitanskolen. † 1895.

hele taget — hvad der for tusinder af mine snævrere landsmænd gjaldt fra tidligste ungdom, gjaldt for mig på grund af min opdragelse. Vi følte ikke dansk som et fremmed sprog; det var som vort andet modersmål. Det har selv tyske slesvigere, ja navnlig holstenere og sydligere boende tyskere ikke forstået; de vejrede undertiden deri hemmeligt danskersind (Dänentum). Vi tyske nordslesvigere føler os kun helt hjemme der, hvor man taler tysk og dansk.

Men ikke blot det danske sprog trængte mægtigt ind på mig — i skolen herskede dansk ånd. „Fædrelandshistorie“, som vi læste, var dansk (og norsk) historie. I geografitimen karakteriserede Hr. Kjellerup⁵⁵) Tyskland gennem verset:

Man sagt mir, Deutschland sei e i n Land;
dagegen erheb ich den Einwand:
Ist Charpie denn Leinwand?

Havde manden ganske uret dengang? „Det store fædreland“ gjorde han mig ikke fremmed for ved de ord.

Ja, jeg har været genstand for direkte daniseringsforsøg. Ingemanns romaner blev givet os i hænde. Nu og da er scenen deri også paa Slesvigs grund, og de var i det mindste dengang af stor betydning for den danske ungdoms nationale opdragelse. De gjorde også indtryk på mit ungdommelige sind. Men dansk gjorde de mig ikke.

Men daniseringsbestrebelseerne antog også realere form.

. . . . Sognepræsten ved St. Hanskirken⁵⁶) overraskede en dag min moder ved sit besøg. Han havde hørt om hende og hendes forhold, sagde han, han vilde gøre hende opmærksom på, at der på skolen under særlige forhold var fri skolegang; min moder skulde dog andrage derom for sine sønner hos lærerkollegiet, der disponerede derover.

. . Det var svært for min moder med udgifterne. Altså skrev hun ansøgningen, som det var anbefalet hende.

Da fik hun et besøg igen, hr. Monrad . . han sagde, at kol-

⁵⁵ C. E. Kjellerup (1822—96). 1845—47 med korvetten Galathea. 1854 adjunkt i Flensborg. 1869 adjunkt i Sorø.

⁵⁶ G. F. A. Graae (1810—86). Præst i Flensborg 1851—64.

legiet ikke var utilbøjeligt til at gå ind på andragendet, ja måske vilde skaffe hjælp til senere uddannelse (Lehrmittel). Men kollegiet ønskede først at orientere sig om stillingen; derfor var han kommet. Om han måtte forudsætte, at vi efter endt skolegang vilde drage til Københavns universitet? Der vilde man skaffe os Regensen og ogsaa ellers sørge for os, som mulighederne nu lå.

.. Min moder fattede sig hurtigt og svarede venligt, men bestemt: et sådant løfte kunde hun ikke give; hendes sønner havde kastet deres kærlighed paa tyske universiteter.

Noget forstemt rejste hr. Monrad sig; min moder vilde få skriftligt svar på sit andragende. Det blev, at min broder havde fået fri skolegang for et år. . . .

Vore lærere har ikke senere plaget os med anmodninger. Da historielæreren skulde til — det var i den sidste danske sommer — at fortælle os om slaget ved Isted, forlod jeg — vi primanere måtte gøre dette uden tilladelse — klassen og blev derude, men længere, meget længere end nødvendigt. . . sålænge til den efter min mening så sørgelige fortælling var endt. Så gik jeg igen ind i klassen og satte mig stille på min plads. Hr. Rasch,³⁷⁾ historielæreren så på mig, smilede, men sagde ikke noget. Det var fint. (gescheit)“`

Det er alt i alt et smukt testimonium den tyske dreng har givet den danske skole.

Nederlaget

I 13 lange år havde *Friedrich Lübker* ventet på stunden. Nu mente han, den var kommet. Han nedlagde 1863 sit rektorat i Parchim, for helt at kunne ofre sig for agitation for sagen. Han havde slået sig ned i Braunschweig.

22. december stod han på talerstolen her.

Det var 50 års dagen for den fordrevne hertugs tilbagevenden efter Napoleons nederlag ved Leipzig. Men det handlede talen meget lidt om. Det var *opægning*:

Det tyske folk er kaldet at beskytte ret og lovlighed. . . . Tyskland nedværdiger sig for sig selv, når det støder et af

³⁷⁾ Skrivefejl for Hr. Brasch.

sine ægte børn ud af døren, martret og forladt, endnu bedende om hjælp klamrende sig til moderens skød. — Vil moderen alligevel for stedse støde hende ud i elendighed?.. Så vil Tysklands grådige fjender komme og flænge dets legeme, tage et stykke her og et stykke der, som det skete for 50 år siden.

Nej, vi vil ikke hengive os til slige mørke tanker Vi stiller fuld af glad tillid vort håb til Herren: Som nu for 50 år siden Braunschweigs helteherzog under taknemmelig jubel vendte hjem til sine for det fremmede åg befriede undersåtter,³⁸⁾ således vil den dag ikke være fjern, hvor den længselsfuldt ventede fyrste, hertugen, vender hjem til landet mellem Elben og Kongeåen, til sit folk, der uden vaklen er blevet ham tro.³⁹⁾

Om hvad der skete på de uhyggelige — eller festlige — dage efter tilbagetoget fra Danevirke, kan rektor Simesen⁴⁰⁾ og Theodor Kaftan fortælle os.

„Indtil søndag den 7. februar gik skolen sin uforstyrrede gang; men efter at de sidste af vore tropper havde forladt Flensborg om morgenen, trængte den pøbelhob (mest bestaaende af læredrenge og butikssvende), der havde nedtaget alle kongelige skilte, som de bare i procession omkring i byen, sig med magt ind i skolen og hejsede et trefarvet flag på dettes tårn. Dette foranledigede mig til, så snart den preussiske stab om formiddagen var rykket ind, strax at henvende mig til overgeneralen, for om muligt at få flaget fjernet; tilfældigvis var jeg herved ledsaget af konrektor Schumacher. Dette lykkedes også, men kun for denne dag; thi dagen efter gav general Wrangel atter tilladelse til, at man, det er de der stode i spidsen for de slesvig-holstenske demonstrationer, uhindret turde hejse dette såkaldte slesvigske flag på kirker og offentlige bygninger. I løbet af min samtale med general

³⁸⁾ 1807 var hertog Friedrich Wilhelm blevet fordrevet af Napoleon. 6. november 1813 vendte han under jubel tilbage (efter slaget ved Leipzig). 16. juni 1815 faldt han ved Waterloo.

³⁹⁾ Fr. Lübker: *Recht u. Schicksal Sleswig-Holsteins*. Braunschweig 1864.

⁴⁰⁾ Beretning af 14. Marts 1864 til det slesvigske ministerium.

Wrangel ytrede denne, at for fremtiden alt i hertugdømmet skulde gå på tysk; og på min bemærkning om umuligheden heraf i den rent dansktalende del nord for Flensborg, svarede han: „einerlei, das ganze Herzogtum soll eine deutsche Provinz werden!“

Om eftermiddagen opsloges en proclamation, i hvilken afgørelsen af alle civile sager overdroges til to civilcommissairer, og foreløbig til den preussiske kammerherre Zedlitz alene. Såsnart denne var kommet til byen, henvendte jeg mig derfor om formiddagen⁴¹⁾ den 8'de til ham, for om muligt at erholde tilsagn om, at skolens virksomhed turde fortsættes uforstyrret efter de bestående regler og love. Dette erholdt jeg også og meddelte det næste morgen til de forsamlede disciple og lærere“.

Efter at have skildret sin jubel ved indtoget fortæller *Theodor Kaftan* videre:

„Infanteriet drog med fuld musik ned ad Store Gade.... Hvad spillede de? Det var ikke Schleswig-Holstein meerumschlungen. De spillede måske preusser-sangen⁴²⁾. Den kendte vi ikke. Var det tilfældet, så var det også en passende ouverture til det, som kom.

Om eftermiddagen fik min moder besøg af en veninde. Min broder og jeg sad i værelset ved siden af. Damen sagde til min moder: „Ak, bare vi nu ikke bliver preussere!“ Vi hørte det, og jeg sagde til min broder: „Hører du, hvad det tossede fruentimmer siger!“

Samme eftermiddag så vi Wrangel.. drage gennem Røde Port. Senere gik vi forbi skolegården. I porten stod pedellen. Vi sagde til ham: „Er der skole i morgen?“ og han svarede: „Ja, morgen is Sjule, aber alles deuts; der Professor hat gewesen beim General.“

Det blev altså først om tirsdagen.

„Forventningsfulde gik vi derhen. Fælles andagt i aulaen kendte vi ellers ikke. Men denne morgen blev vi alle kaldt op

⁴¹⁾ Fastelavnsmandag.

⁴²⁾ Vel: Heil dir im Siegerkranz.

i aulaen. Elevtallet var allerede formindsket. Mange af de ældre disciple, også af mine kammerater, var der ikke mere. .

Rektor Simesen holdt en tale, naturligvis på dansk. Han talte om den tunge tid, der var kommet over vort land. Her var et fredens sted; i fred vilde vi her leve videre, selv om også krigen rasede derude. Han havde været hos civilkommis-særen . . og havde fået tilladelse til at føre undervisningen videre på samme måde som før.“⁴³⁾

Rektor synes foreløbig at være ret godt tilfreds: „Derefter (o: efter tirsdag d. 9/2.) gik undervisningen nogenlunde uforstyrret denne uge tilende. Det sædvanlige gode forhold imellem disciple og lærere forandredes ikke, og de (iøvrigt ikke mange) trefarvere cocarder og bånd, der medbragtes af disciple, fjernes ved venskabelig påvirkning af lærere og meddisciple uden anvendelse af magt“.

Men de tyske gymnasiaster var af et andet sind end deres rektor; det fortæller Kaftan os:

„Vi havde (efter talen) på fornemmelsen, at vi i skolen nu skulde slutte os sammen som en skare tro danskere, der i stilhed ventede på bedre tider. Det var en rolle, som vi virkelig ikke kunde spille; en del af os forlod aulaen, uden at gå ned i klassen.

Vi tyske primanere rådslog så og besluttede foreløbig at gå i skolen, men samtidig at arbejde på at få en ende på det. Folkeskolerne var allerede taget i brug som lazaretter af danskerne. Det rejste spørgsmålet, om ikke gymnasiet nu kunde tjene tyskerne til det samme formål. Vi henvendte os til en af de tyske førere, boghandler Herzbruck nævnede for ham, at rektoren havde påberåbt sig de to sprogs ligeberettigelse, tallet på vore danske og vore tyske timer, pegede på muligheden at tage gymnasiet i brug som lazaret og bad ham gøre militær-kommandoen opmærksom paa denne mulighed.“

Simesen fortsætter i sin indberetning:

„I løbet af ugen affordredes der samtlige embedsmænd, som betingelse for at kunne blive i deres embede, den er-

⁴³⁾ Med to sprog altså.

klæring, at de vilde underordne sig civilkommissærernes anordninger og befalinger. Da opfordringen til denne erklærings afgivelse udtalte, at de bestående love og anordninger i det hele vilde blive opretholdte, så anså skoles lærere det for deres pligt at afgive den forlangte erklæring for at bidrage til, at skolens virksomhed om muligt kunde fortsættes under nogenlunde tålelige forhold.

Men umiddelbart efter at disse erklæringer vare afgivne, blive om løverdagen den 13. februar alle klasseværelserne rekvirerede til lazaret af tre preussiske stabslæger. Jeg udbad mig rekviritionen skriftlig, hvilket også lovedes mig; men da den endnu ikke var modtaget ved undervisningens slutning løverdag middag, så kunde der ingen regelmæssig meddelelse ske derom til lærere og disciple, og der sagdes dem blot, at undervisningen sandsynligvis vilde blive standset, og at man for såvidt man ikke havde erholdt nærmere besked om søndagen, måtte møde mandag morgen. . Uden at jeg imidlertid da ellers senere erholdt den begærede og lovede skriftlige rekvirition, sendtes der søndag morgen arbejdsfolk fra militærcontoiret for at bortflytte skoleinventariet, der bragtes op på loftet i hovedbygningen. Ved dette arbejde måtte skolens pedel, såvel som jeg selv, være nærværende, så at der ingen tilsigelse til lærerne om søndagen kunde finde sted, medens det dog rygtedes til de fleste lærere og disciple, der straks samme dag afhentede deres tavler og bøger.

Derimod henvendte jeg mig strax skriftlig til civilkommissæren for at meddele rekviritionen og at formå ham til at drage omsorg for, at skolegerningen standsedes så lidt som muligt. Tillige henvendte jeg mig mundtlig til overpræsidenten, kammerherre v. Rosen, med forespørgsel om, hvorvidt han . . . troede sig i stand til at kunne forskaffe skolen et andet brugeligt lokale til at læse i; men da han erklærede, under de daværende forhold ikke at se nogen mulighed til, at byen skulde kunde eller vilde skaffe det ønskede lokale tilveje. så blev der intet andet til overs end midlertidigt at standse undervisningen, hvorimod jeg enkeltvis opfordrede lærerne til i det mindste

den resterende del af måneden i deres private boliger at vejlede de disciple, der henvendte sig til dem, til at benytte deres tid så godt som muligt. En sådan privat vejledning uden betaling gaves også af flere lærere.“

Imidlertid var rektor *Lübker* kommet tilbage til Flensborg: han skulde undersøge de tre lærde skolers tilstand og gøre indberetning herom til civilkommissionen.

Efter 14 års forløb var han atter i den by, han var fordrevet fra. Nu var han på vej til den skole, som han følte var *hans*.

„Mandagen den 22'de om aftenen indfandt forhenværende gymnasialdirector dr. Lübker sig for mig og foreviste mig et commissorium fra civilkommissærerne Til grundlag for undersøgelsen erholdt han udleveret et exemplar af skolens programmer siden 1851 og to års skriftlige examensarbejder af abiturienterne.“

Nu stod afgørelsen for døren.

„Da jeg nu troede at kunne gøre regning på, at der ikke ville blive foretaget skridt imod skolens lærere, forinden denne undersøgelse og indberetning var sket, og at der dertil dog rimeligvis vilde medgå en 8 dages tid, så sammenkaldte jeg strax den følgende dag de 8 disciple, der midt i marts skulde have bestået deres realafgangsexamen, og tilbød dem at benytte disse dages frist til at få afgangsexamen afholdt. Den skriftlige del af denne examen tilendebragtes da til den 28. februar, og mandag den 29. samt tirsdagen den 1. marts afholdtes i et værelse paa loftet og et i kælderens mundtlig examen, der vilde være bleven tilendebragt den følgende dag, idet der kun manglede to fag: historie og religion, dersom ikke. . . .“

I den stund modtog rektor skrivelsen fra civilkommissionen (af 29. februar):

„De mangfoldige klager og besværinger, som er indløbet over tilstanden i Flensborg lærde og Realskole hertil, har bevæget den øverste civilmyndighed til at lade sig tilstille en indgående beretning om skolens tilstand. En omhyggelig undersøgelse af det indsamlede materiale har givet til resultat, at der til grund for denne skoles komplicerede og ofte omarbejdede undervis-

ning hverken har ligget et fast pædagogisk eller et holdbart didaktisk princip, men ene og alene et nationalt-politisk, som ganske og aldeles var beregnet paa den successive og fuldstændige danisering af den slesvigske befolkning, så at de gældende normative bestemmelser . . . blev ladet ganske ude af betragtning, så at den klassiske dannelse har måttet sygne hen, undervisningen i tysk i højeste grad er blevet forsømt, og heller ikke realskolen har taget noget nævneværdigt opsving.

Denne skoles tilstand har lærerne delvis ansvaret for; de har — hvad enten det nu er på grund af mangel på evner eller for at forfølge politiske bihensigter — intet hensyn taget til skolens egentlige kald. For at denne igen kan vinde sin velsignelsesrige indflydelse og indtage den plads, der sømmer sig den, til befolkningens vel, er en reorganisation af denne og en fjernelse af lærerne simpelt hen nødvendig.“

Med skrivelsen fulgte afskedigelsesbreve til rektor og 16 lærere.

Dagen efter forlangtes aflevering af skolens inventar og samlinger (biblioteket var nu på 10.000 bind) til dr. Lübker. Det skete den 7. ds.

9. februar forlod Simesen byen (nu var også rektorboligen taget ind til lazaret), og lærerne efterhånden i løbet af måneden. Schumacher, Dittmann og tre andre tyske lærere blev ved skolen. Monrad vilde ikke give op, han blev ved sin privatskole i Flensborg.

Den dom, der fra tysk side fældedes over den danske skole, var, som det ses, meget hård. Men om den kan det siges, at den er blevet til i en kamptid, og at den slet intet hensyn tager til de værdier, der var bibragt eleverne fra dansk kulturliv, sprog, litteratur, historie og geografi. En mand, der kendte den danske skole bedre end dr. Lübker var Theodor Kaftan; hans dom lyder: „Rektor Lübker dømte, da han lærte os at kende: vi primanere var i de gamle sprog ikke længere end tyske sekundanere. Deri havde han visselig ret. Jeg er, trods det at jeg tog den tyske prima med, aldrig blevet rigtig hjemme i den klassiske oldtid. Det

beklager jeg. Men jeg stiller med fuld overbevisning følgende op derimod: at vokse op med to sprog og to litteraturer, som vi har gjort det, også det har for den åndelige udvikling en særlig værdi.“

Flensborg lærde og Realskole havde ophørt at eksistere.

Skolen atter tysk.

1. marts modtog dr. Lübker den officielle udnævnelse til rektor ved skolen.⁴⁴⁾ Lige før påske skete den højtidelige indvielse „in deutschem Sinn und Geiste“, skønt jo skolebygningen stadig blev brugt som lazaret. I juli overtoges den atter.

Der ansattes 8 nye lærere, 6 var fra Flensborg eller Sydslesvig, 2 fra Holsten. Alle var de uddannet i Holsten (Kiel) eller det øvrige Tyskland, og alle havde de haft ansættelse sydpå eller været privatlærere i Flensborg. Lærerne var altså nu mere hjemstavns-betonede end i den danske tid.

Dansk forsvandt fra timerne; de dansktalende børn, mest børn af embedsmænd, rejste for en stor del bort, og for børn fra dansksindede flensborghjem var overgangen mindre voldsom, da deres hjemmesprog jo var tysk.

At der var nogen triumfering, kan man vel ikke undre sig over: „Særlig anledning til fælles opløftelse af hjerte og sind . . gav mindet om den for et år siden tilkæmpede sejr ved Oversø og de forbundne hæres indtog d. 6. februar f. år,“ og Lübker taler i den første årsberetning (1865) også om „den guddommelige visdoms forunderlige førelse, som i løbet af det foregående år har gengivet det hårdt prøvede Slesvig-Holsten dets gamle ret og dets frie selvstændighed ved de tyske stormagters glørrige sejre.“

Preussens sejr over Østrig i 1866 fik følger også for den slesvig-holstenske skole i Flensborg.

20. februar 1867 aflagde lærerne troskabsed til kong Wilhelm, og „hans majestæt kongens fødselsdag blev den 22. marts højtideligholdt i latinskolen auditorium. Gymnasiekoret ind-

⁴⁴⁾ Den 1851 afskedigede tyske Flensborg-lærer C. P. Jessen (s. 145 ff) blev rektor i Haderslev.

ledte med *Salvum fac regem*, dr. Wallich holdt festtalen, og til slut istemte hele forsamlingen *Heil dir im Siegerkranz*.”

Årsdagen derefter lød fra talerstolen ægte preussiske ord:

„. . . . En side til, hvorpå vor skoles opdragelse må lægge mere vægt end hidtil, er udviklingen af elevernes fædrelandsfølelse. De unge må frem for alt opnå kendskab til det nye fædreland, som de tilhører. De må på det inderligste gøres fortrolige med Preussens historie, med dets land og dets folk. En sådan viden skaber forståelse og interesse for det nye fædreland; fører vi eleverne gennem den preussiske stats rige udvikling, fra dens små tilløb til bydende stormagt, lærer vi dem det hohenzollerneske fyrstehus' storhed og betydning at kende, så vil ærefrygt og pietet mod kongen slå rødder i deres sind, *den* konge, i hvem Preussens verdenshistoriske mission nu af guddommelig nåde kulminerer.“

Så omskiftelig har Flensborg lærde og Realskoles historie været i disse bevægede år:

Tysk, „helstatlig“ (før 1848) — slesvig-holstensk — dansk — slesvig-holstensk — preussisk.

Og præget, ånden og tonen skifter atter i årene efter 1918 — og skifter igen —.

Pastor Jacobsen i Skærbæk og de kirkelige Myndigheder

ved **M. Mackeprang**

Da jeg for nogle Aar siden hjalp det af min gamle Institution Nationalmuseet udgivne Storbærk „Danmarks Kirker“, hvis nordslesvigske Bind jo nu er begyndt at udkomme, med at gennemgaa de kirkelige Arkivalier, og vi var komne til Tørninglen Provsti, forbeholdt jeg mig Lægget om Skærbæk Sogn. Det var dog ikke saa meget for Kirkens Skyld — om den var der heller ikke store Sager — som fordi jeg ventede her at kunne finde noget om den i sin Tid saa omtalte, nu vel af de fleste glemte Pastor Jacobsen, der søgte at gøre den før saa gode danske By Skærbæk til et Fortyskningscentrum. Og i saa Henseende blev mine Forventninger da heller ikke skuffet. Efter Sagens Natur gav Akterne dog ingen nye Oplysninger om hans forskellige berømmelige Foretagender „Rederiet uden Skibe“, „Badestedet uden Vand“ (Lakolk), „Banken uden Penge“ og „Tegværket uden Ler“, som han selv galgenhumoristisk udtrykte sig. Herom og da navnlig om den af ham 1889 oprettede Bank, der skulde danne den økonomiske Basis for det hele, henvises til H. P. Hanssens Redegørelse for „Köllerpolitiken“ i S. Aarb. 1907, S. 324 ff. Det nye, Akterne bragte, drejer sig udelukkende om hans Virksomhed som Præst og hans Personlighed. Nogen ubegavet Mand har han ikke været; tværtimod var han fuld af Idéer. Men han var grænseløs letsindig, for ikke at sige samvittighedsløs. Naar hertil kommer, at han aabenbart har været behæftet med forskellige andre menneskelige Skrøbeligheder, maa det jo nok siges, at han egnede sig grumme lidt til at være

Præst og da allermindst i Nordslesvig, endsige da i et Sogn som Skærbæk, hvis Fører da ubestridt var en Mand som P. Timmermann „Skærbæks danske Konge“ som Pastor Jacobsen kalder ham, der baade var Medlem af de Kirkeældste og Formand for den danske Sparekasse, en slem Konkurrent for Præstens Kreditbank. Om P. T. jfr. f. ø. H. Lausten-Thomsen og Nic. Svendsen: „Haabets Mænd“ (1923) S. 233 f., hvor han med rette karakteriseres som „en af de smukkeste Bondetyper, Vest-slesvig har fostret“.

Af en Skrivelse fra Konsistoriet i Kiel til Provsten, Provst Gottfriedsen i Nustrup, af d. 29. Jan. 1894 fremgaar, at „man“ (d. v. s. Pastor Jacobsen) søgte at faa Timmermann afskediget som Kirkeældste, fordi han „begunstigede og befordrede den grundtvigianske Agitation“.

Der skete dog intet, og allerede d. 28. Febr. meddeler Konsistoriet Provsten, at det har opgivet at sende en Kommission til Skærbæk for „an Ort und Stelle“, at undersøge Timmermanns Sag og henskyder Sagen til Provstiudvalget. At han i 1899 medvirker ved Oprettelsen af Frimenigheden i Skærbæk, („Haabets Mænd“ S. 236) kunde jo dog nok tyde paa, at hans Tilbøjelighed gik noget i den Retning. Men i hvert Fald foreløbig medførte dette ikke hans Udtræden af Statskirken, thi endnu 1903 er han Kirkeældste og Medlem af Provstisynoden.

Det var dog ikke blot Timmermann, men ogsaa og i langt højere Grad Pastor Jacobsen, der voldte Konsistoriet Kvaler. I den ovennævnte Skrivelse af 29. Jan. anmodede det nemlig Provsten om at fremskaffe „bestemte Kendsgerninger“, der kunde begrunde den mod Præsten rejste Bebrejdelse (Vorwurf), at hans politiske Virksomhed stred mod hans gejstlige Embede. Provstens Svar herpaa kender jeg ikke, men at det just ikke er faldet ud til Pastor Jacobsens Fordel, synes at fremgaa af, at en Konsistorialassessor d. 8. Nov. 1894 meddeler Provsten, at han — vist efter Ordre fra Regeringen i Slesvig — skal rejse til Skærbæk for at undersøge Præstens Forhold, i hvilken Undersøgelse Provsten skal deltage som Formand for Provstiudvalget. At Forholdet mellem Præst og Menighed længe har

været saa slet som muligt, viser en ved Sagen liggende Afskrift af en dansk Skrivelse fra de Kirkeældste af 25. Nov. s. A. til Generalsuperintendent Dr. Kaftan, i hvilken det hedder, at Præstens Opførsel allerede i flere Aar har vakt Anstød i Menigheden. Kirkebesøget gaar tilbage, „Bornholmere“ og Baptister breder sig, Tanken om en Frimenighed dukker op, og „Drikkeriet tager mere og mere til“, hvorfor de beder om, at han maa blive „forflyttet til en ny Virkekreds, hvor han kunde virke til mere Velsignelse end her“. Misstemningen mod ham har aabenbart i dette Tilfælde nærmest beroet paa hans Hang til de vaa-de Varer. Man mindes uvilkaarlig Slutningen af en tysk Avis' Referat af hans Baaltale ved Lakolk i 1900 — „og Glassene klang“ — (S. Aarb. 1907 S. 327). I en Skrivelse fra Konsistoriet til ham af 12. Dec. 1894 udtaler dette nemlig, at selvom det efter de foreliggende Vidneudsagn maa anse de mod ham rejste Beskyldninger for Drukkenskab ved en bestemt Lejlighed for gendrevne, staar det dog fast, at han den paagældende Aften fra 8 til 12 er gaaet fra den ene Kro til den anden, har drukket „Grog og Øl“ med Gæsterne, og henledt Opmærksomheden paa sig. En saadan Færd var uforenelig med hans Stilling som Præst „tilmed da det var sket paa en Markedsdag“. Ovenikøbet havde Kaftan jo paa sin sidste Bispevisitats paalagt ham Forsigtighed baade af Hensyn til hans Stilling og hans Modstandere, der holdt vaagent Øje med ham¹⁾ og endda havde anmodet Konsistoriet om at faa ham forflyttet (jvfr. ovenf.)

Dette havde man dog set bort fra, men man lægger ham stærkt paa Sinde for Fremtiden bedre at opfylde sin stilling som „Kirkens Tjener“, ja truer ham ligefrem med en Disciplinærundersøgelse, hvis han ikke skikker sig. Til Gengæld lover det, hvis han ønsker det, at staa ham bi mod Amtsforstageren

¹⁾ Dette fremgaar bl. a. af en Notits i »Flensborg Avis« (1895 22/5.) om en Brudevielse, hvor Præsten havde ladet vente paa sig, og da han endelig kom, var ude af Stand til at holde en Tale. Pastor J. sender det paagældende Nr. af Bladet til Provsten, der maa have ladet det gaa videre til Konsistoriet, da dette 1. Juli meddelede ham, at det har anmodet Statsadvokaten i Flensborg om at rejse Sag mod den ansvarshavende Redaktør Nis Petersen. Historiens videre Forløb kender jeg ikke.

og Landraad Mauwe i Haderslev. Dette lyder noget mystisk, da Konsistoriet, omend ikke formelt saa reelt var en Regeringsinstitution, som regelmæssig fulgte den Vind, der blæste fra „den røde Bygning“ paa Gottorp, og Pastor Jacobsen allerede dengang var Næstformand i „Den tyske Forening“. Med rette karakteriserede Kaftan, der ikke yndede „Foreningen“, i sine Erindringer ham som „mere Politiker end Pastor“, ²⁾ og at hans nærmeste gejstlige Foresatte, Provst Gottfriedsen delte hans Syn, viser en Konsistorialskrivelse af 16. Marts 1895 til Provsten, der vel maa have henvendt sig til Konsistoriet om dette Problem. Man kan, hedder det her, være enig med ham i, at den nordslesvigske Gejstlighed maa holde sig fjern fra politisk Agitation uden derfor at fornægte sin Tyskhed. Men fortsættes der — og nu kommer der noget, der tydeligt røber dets Dobbeltstilling som Kirkestyrelse og politisk Organ — der vil dog altid kunne være Undtagelser som nu ved Pastor Jacobsen, og man vil ikke kunne regne med at ændre hans Sindelag. Det maa dog stadig indskærpes ham, at han i første Række er Præst. Da var Kaftan forsaavidt mere konsekvent, selvom man ogsaa hos ham mærker, at han i nogle Aar (1880—85) havde været „Regerings- og Skoleraad“ paa Gottorp og var klar over, at for Staten havde de politiske Hensyn langt større Betydning end de kirkelige. I sin Skildring af de for ham saa stormfulde Aar o. 1900, da der var stærke Kræfter i Gang for at flytte ham fra Slesvig til Holsten (jfr. S. Aarb. 1907. S. 324 f.) fortæller han S. 255, at da han „sidste Gang“ (Aaret nævnes ikke) var paa Visitats i Skærbæk, spurgte han Pastor Jacobsen, der jo overvejende interesserede sig for Politik og Økonomi, om han ikke tænkte paa at nedlægge sit Embede for helt at hellige sig disse Hverv, „et Spørgsmaal der laa nær, da han forvaltede sit Embede paa en højst overfladisk Maade“, medens han „endnu dengang“ troede, at Præsten var værdifuld for den prøjsiske Politik, som den da førtes („nach üblichem Verstand“). Svaret blev et Nej og dermed lod Bispen Sagen falde. Men Pastor Ja-

²⁾ Erlebnisse und Beobachtungen (1924). S. 227 — Om Foreningen siger han S. 224. Anm., at den var »reichlich mit Tanz und Alkohol«.

cobsen beklagede sig over ham til sine Venner, og en af disse, en Landraad „i en anden Kreds“ (v. Uslar i Aabenraa?) klagede tjenstlig over, at Bispen nu var gaaet saa vidt, at han vilde skaffe en Præst af Vejen, fordi han var „en god Tysker“. Skrivelsen naaede helt til Berlin og har næppe været uden Indflydelse paa Planerne om Kaftans Forflyttelse.

Selvom Konsistoriet, som ovenfor nævnt, havde ment, at Pastor Jacobsen maatte have en Undtagelsesstilling, satte hans Færd det øjensynlig mange graa Haar i Hovedet. Den 29. April 1896 paalægger det Provsten, at indhente en Erklæring om „Udstrækningen og Formaålet“ med hans Agitationsrejser i de to sidste Aar. Efter en ved Sagen liggende Tidsskriftartikel af Pastor Jacobsen har Formaålet aabenbart været at skaffe Penge til hans Kreditbank for at imødegaa den „uforsønlige Danskhed“, der hidtil gennem den stedlige Sparekasse havde været „den alt dominerende“. Som det fremgaar af en noget senere Skrivelse til Provsten fra Konsistoriet havde dette ikke været tilfreds med Pastor Jacobsens Erklæring, der savnede „den tilbørlige Aabenhed“ (die gebührende Offenheit). En lille Ting viser f. ø., at det allerede dengang ikke stod helt godt til med Kreditbanken. I Sommeren 1895 havde Konsistoriet givet sin Tilladelse til at sælge noget af Præstegaardsjorden til en Byggegrund for Banken, men Præsten havde uden videre ladet Købesummen (1126 Mk.) blive staaende i Kreditbanken. Dette gav Anledning til en Del Skrivelser bl. a. en *paa Dansk* affattet Skrivelse fra de Kirkeældste til Konsistoriet, men først et halvt Aars Tid senere kunde Præsten meddele, at nu var Pengene bleven indsat i „Haderslebener Sparkasse“. Det var ikke sidste Gang de Kirkeældste kom i Konflikt med ham om økonomiske Sager. I 1902 (27/10.) klager de saaledes til Provstisynodeudvalget over, at de ikke kunde faa Regnskabsopgørelsen fra ham for et andet solgt Jordstykke og spørger samtidig om de havde Pligt til at paase, hvorledes Præstegaardsjorden blev forvaltet. Han havde nemlig — aabenbart uden deres Samtykke — udlagt ca. 4 ha. Eng til Fiskedamme. Og et Par Maaneder senere (5/12.) faar Udvalget en beslægtet Sag om Præste-

gaardseugen, hvor de Kirkeældste rentud erklærer, at de ikke ved, hvad de skal gøre, da et Sagsanlæg mod Præsten jo ikke var saa let.

Øjensynlig havde Konsistoriet ikke været helt tilfreds med Pastor Jacobsens Agitationsrejser. Anderledes saa det paa hans Bestræbelser for at øge de tyske Gudstjenesters Antal. Herom skal der gøres noget nærmere Rede, dels for at vise hvorledes sligt kunde gribes an, dels fordi denne Sag giver et klart Billede saavel af Provst Gottfriedsens Syn paa Pastor Jacobsen som af hans personlige Indstilling overfor Sognets Fører, den danske Mand P. Timmermann.

I sin fortjenstfulde Afhandling om Statskirkens Fortyskning i S. Aarb. 1913 oplyser Redaktør Niels Hansen (S. 191), at efter at Pastor Jacobsen 1889 egenmægtig havde indført 12 tyske Gudstjenester aarligt i Skærbæk, der dog ofte ikke blev afholdt „af Mangel paa Tilhørere“, indførtes der 1897 15 aarlige tyske Gudstjenester. Det sikkert af Pastor Jacobsen inspirerede Andragende gik denne Gang den sædvanlige tjenstlige Vej gennem Provsten til Konsistoriet i Kiel, men helt saa glat, som da han havde handlet paa egen Haand, gik det nu ikke denne Gang. Fra Provst Gottfriedsen i Nustrup fik han nemlig sit d. 30. Jan. daterede Andragende tilbage med forskellige intrikante Spørgsmaal, som han lod gaa videre til sin højre Haand, den tidligere Gendarm, nu Bankkasserer Lassen. De gik dels ud paa, om Underskrifterne var egenhændige, hvortil Lassen svarer „Ja selvfølgelig“ dog maaske med een Undtagelse, da der var to Mænd af samme Navn i Sognet, dels om hvormange der var i Stand til at følge en dansk Prædiken, hvorom Lassen ikke tør udtale sig. Sagen gaar nu tilbage til Provsten, der dog ikke maa have været helt tilfreds med Svarene. I et med et understreget „sehr vertraulich“ mærket Brev sender han nemlig (29/5.) Andragendet til — P. Timmermann, hvis Udtalelse han æsker om de to nysnævnte Spørgsmaal samt om et tredje: Hvormange af Underskriverne der var „danske Undersaatte“. Det meget udførlige Svar kom omgaende d. 2. Juni. Det er skrevet *paa Dansk* og enhver Grafolog vil af

dets stive, stejle Haandskrift uvilkaarlig drage den Slutning, at her taler en Mand, der ikke var let at løbe overende. Det lyder ordret:

- 1) En Deel af Underskrifterne ere mig ubekjendte, men antager at De ere egenhændigt skrevne, i ethvert den største Deel;
- 2) Af Underskriverne ere:
 - a. 7 danske Undersaatter,
 - b. 3 Damer,
 - c. Pastor Jacobsens Tjenestekarl Iver P. Raun,
 - d. Postmedhjælper Sørensen, Banevogter Hauster og Kommiss Ditlefsen ere allerede flyttede bort fra Sognet.
- 3) a. En dansk Prædiken med Velsignelse kunde følgende Personer ikke deltage i!
 1. Bankkasserer Lassen
 2. Banemester Weyl . .
 3. Bankkontorist Rabe
 4. Gendarm Schüler
 5. Kaadner P. Meyhoff
 6. Murersvend Paul Hans Petersen
 7. Baneforvalter Heningsen
 8. Amtsforstander Peters
 9. Dreier Robert Laube
- b. følgende 8 Navne ere mig ubekjendte, om de ere tilrejsende Haaandværkssvende eller andre Personer, ved jeg ikke, og overhovedet, om de boer her i Sognet: M. Albert, Simonn Pryhas, C. A. Kühl, H. Schiemann, Schmidt, G. W. Stuckert, Georg Bogdahn og H. Jensen.
- c. 3 Damer, hvoraf den ene kun forstaaer en tysk Prædiken, den anden kun en dansk Prædiken, den tredie baade tysk og dansk Prædiken.
- d. 8 Personer ere bortrejste, af de øvrige 70 Personer ere 26 Personer som *kun* forstaaer en dansk Prædiken“.

Selvom Timmermann paa det Tidspunkt endnu var Kirkeældste og Medlem af Provstisynoden, og Provsten saaledes juridisk var berettiget til at æske hans Skøn, virker

det dog saa ejendommeligt, at en forholdsvis saa højtstaaende, præjsisk Embedsmand som en Provst henvender sig til Egnens danske Fører og Pastor Jacobsens bitre Modstander, at man uvilkaarlig spørger sig selv, om han trods alt skulde være dansk orienteret. Dette er dog ingenlunde Tilfældet, snarere tværtimod. Som barnefødt i Sognet talte han snart sagt selvfølgelig godt dansk. Men han var en „renlivet Tysker“, hvilket tilstrækkelig fremgaar af det af afdøde Gaardejer Jens Gram forfattede Tillæg til den af Provsten skrevne officielle „Kirchenchronik“.³⁾

Efter dette synes han saaledes at have været ivrig for at udrydde den Smule Dansk, Reskriptet af 1888 endnu havde levnet i Skolen, altsaa de fire danske Religionstimer, ligesom han fik de Par tyske Eftermiddagsgudstjenester, der med de Kirkeældstes Tilslutning var bleven indført af Hensyn til de sydfra o. 1900 indvandrede Familier, forøget og henlagt til Søndag Formd. (jfr. S. Aarb. 1913. S. 188—89). Og da Provstisynodens Andragende til Konsistoriet om to fattige Timers Danskundervisning een Gang var blevet afslaaet, vilde han ikke gaa med til yderlige Forsøg. Men foruden at være en dygtig Embedsmand, var han en retsindig Mand, der maa have næret en dyb Mistillid til Pastor Jacobsen og i det Hele stod paa en god Fod med den danske Befolkning. Hvad der slog Hovedet paa Sømmet, har dog vel nok været, at han, efter hvad Amtslæge Lausten-Thomsen har meddelt mig, fra Barndommen af har kendt P. Timmermann.

Uanset hvorledes hans Indstilling til Konsistoriet end har været, indførte dette allerede den 18. Juni s. A. de af Præsten ønskede 15 Timer. Besøget maa dog ikke have svaret til Forventningerne, thi smaa to Aar senere udsendte han en Formaning til Tyskerne om at møde op til de tyske Gudstjenester med deres Familie (Flensbg. Avis 1898. Nr. 39). Man forstaaer efter dette oprigtig talt ikke, at Konsistoriet i 1906 (28/2) kunde

³⁾ Jeg skylder Pastor Ebbesen i Nustrup megen Tak, fordi han har givet mig Uddrag af dette samt forskellige andre Oplysninger om Provst G.

meddele Provsten, at de 15 Gudstjenester skulde forøges til 24 nemlig 1. og 3. Søndag i hver Maaned.⁴⁾

Men da var Pastor Jacobsen ikke mere Præst i Skærbæk og Aaret efter bogstaveligt talt „over alle Bjerge“.

Det var i Foraaret 1903, at Administrationen — unægtelig noget sent — fik Øjet opladt for Pastor Jacobsens Svindlerier med sin Kreditbank, og efter at Rigsdagsvalget d. 16. Juni 1903 var overstaaet, indledtes Retsforfølgelsen mod ham (jfr. S. Aarb. 1907. S. 395 ff). Allerede forinden havde Konsistoriet dog taget Affære. D. 15. Maj s. A. meddelte det nemlig Provsten og gennem ham Kirkeforstanderskabet⁵⁾ og den 30. Okt. bad det Provsten om Besked om, hvorledes Forholdene i Skærbæk artede sig samt om Pastor Jacobsens Opførsel; afskedige ham kunde det nemlig ikke, førend den mod ham rejste Sag var sluttet. Vist nogenlunde samtidig med, at de talrige af det offentlige mod ham anlagte Processer var begyndt at løbe (jfr. S. Aarb. 1907. S. 339) besluttede ogsaa Konsistoriet at rejse Sag mod ham, fordi han paa Grund af sin „Drukkenskab og usædelige Vandel, (unsittlicher Lebenswandel) havde gjort sig uværdig til den Agtelse og Anseelse, hans Livsstilling (Beruf) krævede“.

2. August faldt Dommen, der stod paa Afsked (Dienstentlassung) paa Grund af hans Forhold udenfor Tjenesten (ausser dem Amte), ligesom han selv skulde afholde Omkostningerne ved Sagen, der med ægte præjsisk Grundighed opgaves til 1164 Mk. og 21 Pf., der skulde betales inden 8 dage. Og det hjalp ikke, at han appellerede til Kirkeministeriet i Berlin, som i et og alt stadfæstede Dommen.⁶⁾ Saaledes endte Pastor Jacobsens 20 aarige Virksomhed som Præst i Skærbæk.

At Regeringen i Slesvig saalænge holdt sin Haand over ham, forklares vel med, at den i v. Köllers Tid i et og alt fulg-

⁴⁾ Efter Niels Hansens Oplysninger (S. Aarb. 1913. S. 91) sker dette allerede »omkring 1900« men »omkring 1905« indskrænkes de til de tidligere 15.

⁵⁾ Det maa have været en Triumf for Timmermann, da han d. 15. Juni paa Dansk saa at sige kvitterede for Modtagelsen!

⁶⁾ Jfr. Skr. fra Konsistoriet til Provstiuvalget af 1903 15./5., 30/11. samt 1904 18/4. og 1904 25/8., 14/9. og 24/12.

te den Kurs, der var lagt af den „Den tyske Forening“, hvis Formand han var bleven. Men man forstaar oprigtig talt ikke den Mangel paa Samarbejde, der her havde været mellem Regeringen og Konsistoriet i Kiel, der i d. m. delvis saa med større Skepsis paa Foreningen (jfr. S. 178) og maa have været klar over, at alene Pastor Jacobsens menneskelige Skrøbeligheder gjorde ham uværdig til at være Præst.

Et endnu mere grelt Eksempel paa, hvorledes de politiske Myndigheder behandlede de kirkelige, er dog Udstedelsen af Skoleinstruksen af 18. Dec. 1888, der helt fordrev Danskundervisningen fra Folkeskolen. Efter hvad Kaftan fortæller i sine Erindringer, anede han intet om denne „ominøse“ Forordning, som han gentagne Gange kalder den, førend han læste den i Regeringens „Amtsblatt“. At den er udklækket i Berlin og ikke paa Gottorp, viser Overpræsidenten, v. Steinmanns Ytring til ham: „Ich habe es so nicht gewollt“. Men unægtelig havde man der glemt en gammel præjsisk Instruks fra 1828, der paabød, at slige indgribende Bestemmelser skulde forelægges Generalsuperintendenterne.

Knplingskræmmer Jens Wulffs dagbog

Uddrag ved **Peter Kr. Iversen**

1845—48

1845

1845 1/1 ... Vi fik formiddagen besøg af Nagel og hans søster, og talrig blev vort sælskab; 10 var vi i kirken, som vor stoel ey kunde rumme, men vi havde ikke den glæde at høre vor gode gamle præst; thi skjøndt lidt bedre formaaer han dog ikke endnu at forestaae sit kald, og er dette første gang i hans lange embedstid, at han iuule- og nytaarsfesten har maattet holde sig tilbage fra kirken....

1845 . . . Skrev til kammerjunker, grev Sponek med et stk. knipl. for udlæg og havde bemøvelser i anledning af de efter dronningens ordre forfærdigede knipl. — dato 1. ian. — hoslagd til Det kongel. Generaltoldkammer og Commerce Collegium med bemærkning over fortoldede sække, hvor ieg gav slip paa erstatning efter de mig forundte bevillinger, og berørte væveriet, som ieg med første ville tillade mig at ansøge om begunstigelser for.....

1845 16/1 ... Vore børn paa Ferd. nær toge til Høyer, hvor der er valg i dag.

1845 27/2 ... I Bredebroe var i disse dage session. Grev Sponnek kom her ikke saa lidt som nogen steds, da han ey var ret vel, ligesom ieg heller ikke kunde hilse ham. Ferdinand fortraadte mit sted og overleverede ansøgningen om consession til væverie af bomuldstø, hvilket sikkert vil blive got anbefalet af amtmanden, ligesom det er bleven af herredsfogden.

1845 9/3 .. Børnene bleve i dag ved Rottenburg confirmerede; den gode Lautrup kunde disværre ey selv forrette denne høykirkelige handling. Han bliir alt mere og mere sløv, og

1845 9/3. Rottenburg = pastor Nicolaj Ratenburg, pastor Lautrups hjælpepræst, sen. sognepræst i Brede; jvfr. 1845 7/12.

især hans aandskræfter tabe sig — neppe vil han komme til at forestaa sit embede igien. Menigheden lider derved et stoer tab, der neppe ved nogen anden vil vorde erstattet igien. Dog vel samme, at han har virket saa længe — nu 48 aar. . . .

1845 19/3 . . . Ved at søge efter noget i den skuffe, mine skrivefortællinger ligger i, kom ieg til at see lidt i samme, som ieg ey har havd i haand i mange, mange aar og blev ret glad og opmuntret derved i sind og hierte. Her opdagede ieg en skat, der i alderdom vil kunde forskaffe mig megen nydelse — da ieg derved kand gaae tilbage og atter forleve, nyde min ungdomsdages saa lykkelige tid. . . .

1845 26/3 . . . Var med Ferdinand i Tønder, hvor Humlekaaren blev stillet til auktion indsat til 10.000 mk., men der var slet ingen liebhavere, ingen bød.

1845 3/4 . . . Vor kiere Hochberg kom denne formiddag hiem og har kuns været borte i 3 uger. Hvor var det anderledes i min reisetid. Sørgelig handelen saaledes er aftagen; nu er det kuns de stoere stæder, hvor der er noget at sælge. Handelen paa landet med denne artikel er disværre uddød, og dette var dog den sikkerste og den beste. . . .

1845 1/5 . . . Det var i dag himmelfarts- og min fødselsdag, hvor ieg tiltraadte mit 72. aar. De dage kommer nu, om hvilke det heder: „De behage mig ikke“, hvor legemets som siælekræfterne svækkes, og vil maaske kuns en liden stund være tilbage af min levetid. Give Gud, at samme ey maatte vorde for byrdefuld, at taalmodighed, mod og haab maae holde sig opreist, og at ieg med taknemmelig hierte maa paaskiønne det meget gode, de mange glæder, Herren lod falde i min hældige lod, med roelig sind maatte bære de ubehageligheder som lidelser, der kunde vorde mig paalagde. . . .

1845 11/5 . . . Vor gode pastor Lautrup maatte ogsaa pindsefæsten blive hiemme og kommer vel aldrig i kirken mere, thi han svækkes meer og meer paa siel som paa legeme.

1845 11/6 [Munkebro] . . . Skrev til min gamle troe ven og naboe, den værdige pastor Lautrup og tog, hvad skrivtlig an-

1845 26/3. Humlekaaren = Humlekærren.

gaar, med rørt hierte og taknemmelige følelser afskeed for dette liv. . . .

1845 15/6 . . . Paatænkte Belum marked, hvilket [jeg] bivaaned i en række af 40 aar, og ieg nød mangan glad time der over min handels gunstige gang.

1845 4/7 . . . Havde den sorg ved min hiemkomst at finde den gode pastor Lautrup, min troe ven og naboe i sidste aandedræt, dog derved den glæde endnu engang at see og tale ham; hans øyne vare lukkede, men da han hørte min røst, aabnede han samme for sidste gang, saae temmelig længe paa mig, famlede efter min haand, talte nogle ord*) og et par minutter efter var han død. Det var, som om han afbiede mit komme for endnu engang at se og tale, tage afsked med mig.

Hvor meget taber Brede menighed ved denne værdige mands død, men især ieg og min familie. O! hvor meget, hvor uendelig meget have vi ham at takke, hvor har han saa ofte glædet, opmuntret og trøstet os, og hvor meget have vore børn ham at takke, hvis kundskaber og høyere dannelse for størstedelen er at tilskrive ham. Mig var han en trofast ven. For hans og hans sal. kones skyld bosatte ieg mig i Brede, og ieg velsigner den dag, da denne beslutning blev fattet, et bedre nabo-laug, en troefastere ven som veninde findes vist sielden paa denne iord, og det litte tab er for mig uoprettelig.

Han opnaaede en alder af 82½ aar og var 48 aar præst i Brede menighed, 7 aar i Apenrade, altsaa havde han i 55 aar forkyndet evangelium og stedse selv befulgt, hvad han lærte. Saare meget har han indvirket paa folkets dannelse og forædling, dyd og gudsfrygt i ord og gierning og hans minde vil blive i velsignelse hos alle, som nu lever, og selv efterslægten vil med agtelse erindre sig ham.

1845 11/7 . . . Min gode naboe, ven og lærer, pastor Lautrup blev iordet i dag. Følget var saa talrig, at kirken neppe kunde rumme samme. Liget blev baaren her fra til kirken; veien var smuk ievnet og reven, for en deel bestrøet med grønne blade og

*) Tak, tak, tak! var hans sidste ord, men det var end mere mig, der havde at takke ham.

blomster. 14 musicanter fra Ribe med blæsende instrumenter gik foran liget, derefter fulgte 8 hvidklædte piger med blomsterkurve, hvilke udstrøede blomster. Paa kisten hang og laae en smuk blomsterkrands og kors, som Dora havde færdiget og medbragd. Provst Koch fra Døstrup holdt en meget smuk tale, der meget tilsagde mig og vandt almindelig biefald; mange taa-
rer flød, og alles hierter vare rørte. . . .

Og saa blev da denne fromme mands jordefærd saadan hæ-
dret som hans lære, liv,andel og eksempel fortiente. . . .

Hvil da nu med fred, du dydens mønster; aldrig glemmer ieg dig, og gid ieg maatte findes værdig paa hiin side atter at for-
enes med dig og din forudgangne, herlige kone, hvilken ieg lige-
ledes ikke har glemt og aldrig glemmer.

Det eneste barn, den afdøde har havd og efterlader sig —
Christiane — var syg og sengeliggende, mueligt hun snart følger
faderen efter. — Da alt i kirken var endt, liget begravet, kunde
ieg ey modstaae den drivt at gaae til den syge og sørgende for
at see, hvordan hun befandt sig og ved deeltagelse søge trøste
og opmuntre hende; hun slumrede, da ieg kom, men vaagnede
efter kort tids forløb. Hun lider af en brandbyld, der for nogle
dage siden er bleven opereret, og hvorved hun har vist en siel-
den heltemed; der er dog haab til hendes helbredelse.

1845 22/7 . . . Til Høyer, hvor ieg hørte, at min gamle han-
delsfælle Fedder Mathiesen i Wisbye igaar er død. Vi begyndte
vore handelsreiser saa temmelig til een tiid, han pindsen, ieg
paasken 1792, og er nu af mine gamle medhandlende i knip-
lingshandelen ingen meer tilbage. . . .

1845 23/7 . . . Og havde tillige den glæde at modtage con-
cession til vore bomuldstøvvæverier, der lyder efter ønske.

1845 26/7 . . . Besøgte eftermiddagen Christiane, som nu
Gud ske lov er got paa bedring.

1845 31/7 . . . Min uldhandel begyndte den 17. may og end-
te den 22. juli; vi kiøbte 59 719 R mærskuld, 50 881 R jydsk
ditto, ialt 111 600 R .

1845 5/8 . . . Kongen kom i dag fra Ribe over Kloster til
Tønder.

1845 7/8 ... Besøg af avlsforvalter Beck fra Trøyburg, der lader til at være en vakker mand; han er tillige stoer ven af music.

1845 8/8 ... Vandet er overordentlig høyt ved aen; alle enge stoer der under vand og staar vandet tæt op under broen. Det vil stige endnu, da mølleren i Closter trækker alle sine frieskytter. — Hvilken lykke at høet er hiemme. Hvordan det vil gaae med høstgrøden, kommer derpaa an, hvorlænge vandet bliir staaende over engene.

1845 10/8 ... besøgte tillige Christiane, som nu er got paa bedring og snart vil komme sig. . . . Den sørgelige begivenhed fandt sted, at 4re drenge, som paa de oversvømmede enge ved Apterp vilde segle i en kasse, faldt i vandet og druknede, 2de Pet. Carstensens, 2de Brønnes — de eneste børn sidste havde, og dør Brønnes familie herved ud.

1845 11/8 . . . Besøg af cancellieraad Brasen, der kom fra Föhr, medbragde en hilsen fra kongen, der havde forespurgt efter mig og mine bedrivter, og er ieg ey hos ham skreven i glemmebogen. . . .

Herredsfogden opfordrede mig til at reise til Föhr og hilse paa kongen, hvilket maaskee skeer. Dette er nu anden gang, ieg ved Brasen faaer en hilsen fra kongen og dronningen, og ansaa samme det for skyldighed at takke derfor.

1845 13/8 ... I mærsken skal det see ringe ud og saare megen høe og megen havre gaar forloren.

1845 22/8 ... Jeg fandt her [Højer] et originalt sørgelig syn i den megen høe, der er dreven op til digen ved stormfloden; mand gjør regning paa 1000 læs, som skal være strandet her og vel lige saa meget ved Emmerleff. — Mange mennisker og mange vogne vare i gang for at opbringe den strandede høe. Beklagelig for de stakler, der har mistet samme. — — —

1845 26/8 [Før] ... Havde denne eftermiddag audience og fandt hos den gode, milde konge en naadig modtagelse, og ieg sporede tydelig, hvad han ogsaa sagde, at det var ham kiert, ieg

1845 7/8. Beck = August B., godsinspektør paa Trøjborg.

traadte frem for ham. Han efterspurgte strax, hvordan det gik med mine handels- og fabriksforetagender; ieg fremlagde et lille, smuk prøvekort af vore bomuldstøyer, som det fornøiede ham at see, men formanede tillige dog io at giøre alt muelige for at opretholde vores kniplingsindustrie. Jeg omtalte trøiebinderier paa Sylt, tillige som forrige gang vognsporrets forandring og indførelse af det vide spor, men kongen sagde, at det var best, dette blev fremlagd for stænderne til nøyere overveielse og betænkning, hvilket ved næste stænderforsamling ogsaa nu skal skee. Nu overrakte ieg Plambeks (fuldmægtig paa amtsstuen i Bredsted) ansøgning om ansættelse. Derefter tilkiendegav ieg mit forsæt at skienke min skønne mooseeng til beboerne af min fødebye Bredebroe og udbad mig tilladelse at ansøge om bevilling til, at skatten af samme maatte capitaliseres og beløbet af mig betalt, paa det der af vedkommende ingen skat var at svare af denne eiendom, hvilket kongen tillod, skiøndt dette io var et usædvanligt tilfælde. Jeg takkede derefter for de trøstens ord, kongen talte til mig i anledning af min Ferdinand, der laae syg i Christiania for 2 aar siden, da hans majestet passerede Mungsbrück; men til sidst takkede ieg med rørt hierte for den hielpevillige haand, han øyebliklig rakte Hamburgs beboere, da de ved ildebrand saa haardt blev hiemsøgde, og kongen selv var rørt ved min tak.

Ved at overgive prøvekortet sagde ieg, at det havde været mit forsæt at tilskrive frøken Waltersdorff og udbede mig den tilladelse at indsende et stk. af vore bomuldstøyer til et af asylerne, som dronningen saa moderlig antager sig; mueligt hendes mayestet kunde tage samme i øyesyn og finde det passende til klædning for de smaa; tillige tilkiendegive, at dronningens naade og godhed for mig var i taknemmelig erindring; men kongen svarede hertil — dette ville vist meget fornøye dronningen.

Kongen berørte nu dronningens sundhedstilstand, og at hun ikke var egentlig syg, men kuns upasselig. — Herefter sagde han, det vil glæde dronningen, naar hun hør, at De endnu er saa munter og rask. Det var nær til, sagde han fremdeles, at

ieg fra Ribe var tagen en anden vei, ey over Closter, og da var ieg ogsaa tagen for hos Dem.

Efter muelighed fremdeles søge fremme vor kniplingsindustrie og ey lade samme gaae til grunde over andre foretagender, hertil formanede kongen, samt at ieg skulde bestræbe mig at formaae mine sønner til, de fulgte faderens spor. Jeg tildristede mig at svare hertil — paatænkende min Blocksberger romance, som ieg for 3 aar overrakte kongen: Ja Deres Majestet — hexen fra Bloksbjerg, har opdragen mig gode børn, der have villie som evne til at virke og udføre meere, end det var deres fader mueligt.

Jeg takkede nu kongen for, at han efter herredsfoged Bransens beretning saavel for i aar som i fior, havde en saa ubetydelig mand som ieg i saa naadig erindring, hvortil kongen svarede: Mænd, der saadan virke til gavn for det almindelige vel paa-tænker ieg gierne.

Med rørt hierte men glad siel forlod ieg nu vor gode konge, og erindringen af de ord, ieg vexlede med ham vil stedse blive mit minde kier, fortrænge mange melancholske følelser. Det er mig nu saa kier, at ieg tog hid og at atter stadfæstes hos mig, hvad ieg alt længe har følt som sagt: Held det land, der har saadan konge, og hvilket land kand med hensyn hertil stilles ved siden af Danmark?

1845 27/8 [Før] . . . Besøgde cabinetssecretair, kammerherre Tillisch, som ieg dog nok ville lære kiende, og hvilken ieg ey kunde faae i tale igaar; men dette er ikke broderen og har langt fra ikke det venlig imødekommende som han; dog var han gandske artig og seer meget godmodig ud. Jeg samtalte med ham blot om vognsporrets forandring og ombad ham at interessere sig for, dette blev forelagt næste stænderforsamling til forhandling. . . .

1845 31/8 . . . August var ingen behagelig, men en regnmaaned. De lave grunde bleve derved oversvømmede, og megen høe

1845 27/8. Broderen = amtmand, kabinetssekretær Chr. T.; jvnfr. 1844 15/9.

samt korn gik forloren. Floden var høyt oppe, og ved Høyer drev ald høe bort fra werderne, mand regner 3 til 4000 læs, hvorved mange lidte et smertelig tab. . . .

1845 3/9 [Munkebro] . . . Vor gode konge kom denne eftermiddag fra Föhr hertil. Han kiendte mig strax, tiltalte mig saa mild og venlig, sagde at han havde sendt det lille prøvekort af bomuldstøyt til Kiøbenhavn, men formanede mig, at ieg for alt vartog knipl. handelen: Jeg svarede kongen, at det var og alle tider havde været min største glæde at give rett mange mennisker beskieftigelse og brød, samt at ieg med mine sønner ogsaa for den kommende tid ville bestræbe os herfor; tillige hilsede og takkede ieg kongen fra min gamle broder, som han strax erindrede sig. . . .

1845 12/9 . . . Efter opfordring fra commerce collegiet ved kontrolleur Mechnagel i Ballum opgav ieg forrige aars omsætning af knipl., bomuldstøyt, uld, raps, havre, bindetøyt og læderhandsker til beløb i det hele 109,891 rbdlr., tilføyet bemærkning over knipl. handelen, og at det vilde have været ønskelig, hvis mit tidligere forslag at anlægge kniplingsskoler som i Sachsen og Belgien samt beskyttelse af eiendomsrettighed med hensyn til nye tegnede og oplagde mønstre var kommen til udførelse. . . .

1845 24/9 . . . Ved min fodtour til Closter tilbagelagde ieg veien som i mine ungdomsdage i 1½ t. fra Bredebroe uagtet ieg paa hiemveien havde den strænge blæst lige imod og følte mig derved slet ikke trættet. I en alder af 72 aar er der vist kuns faae, der gaae endnu saa læt og gjør mig dette efter. Næst min gode natur og sunde konstitution har ieg vist dette at takke, at ieg saa flittig gaar, rører og bevæger mig og ey for tiden har vænnet mig til roe og magelighed. „Det gjør saa got at bevæge sig i frie luft“, sagde dronningen til mig paa Föhr — og hun har sandelig ret — ieg vil derfor ogsaa efterkomme dette saa længe, som ieg kand.

1845 21/10 . . . Frygtelig storm med svære regnilinger natten

1845 31/8. Werderne — vaderne.

1845 24/9. Fra Bredebro til Løgumkloster er vejen 8 km.

1845 21/10. Det fremgår ikke af Mjolden kirkebog, at mennesker er druknet..

og morgenen samt hele dagen, og det var et sand uvejr. Floden var høyt oppe — mange faar og nogle kreature skal være druknede, mand siger ogsaa mennesker ved Meolden egn; og vil denne stormflod vist have tilveiebragt stoere ødeliggelser, ligesom vist mangt skib er gaaet til grunde. Mange mennesker vil have sadt livet til. . . .

1845 27/10. [Nebel mølle] . . . ieg glædede mig til de mange forbedringer og forskønnelser, der have funden sted, siden ieg sidst var her. Campen er en meget drivtig som omsigtig mand, der forbedrer sine eiendomme, har bygt sig et smukt og sufficient stuehus samt forpagterboelig og dyrket mange brakke jorder, plantet mange træer, anlagt en stoer mølledam, og min broder har rett megen glæde af sin svigersøn. Kuns iammerskade, at han ey kand see, hvad der drives og foretages. Han finder sig imidlertid med megen roe og taalmodighed i sin tunge skiebne, er endnu ret munter i tale og omgang, digter, dicterer, henholder sig til den forgangne tid, og det lader ey til, at tiden bliver ham saa lang.

1845 7/12 . . . S. sv. meget smukt veyr, der passede saa got for vores præstevalg. Rottenburg havde den lykke at blive valgt, Kline holdt langt den beste tale og havde i enhver hen-seende fortient at blive valgt, men det gaaer ved saadan leilighed sielden efter fortieneste.

Rottenburg, der saa længe var hos den gode pastor Lautrup, der af medlidenhed antog sig ham og forundte ham ophold hos sig, og der siden stod tjenesten for ved hans sygdom og efter hans død, havde alt for meget forud ved personelle bekiendtskab med menighedens lemmer, og vist har han dette at takke, at han blev valgt.

Det er ham ellers, hvad det personlige angaar, meget at unde, han fik dette levebrød. Han er gammel kandidat, har i mange aar været forlovet, og vilde det maaske have varet længe endnu, før han andensteds var bleven ansatt

1845 7/12. Rottenborg, se noten 1845 9/3; se endv. 1846 18/1. Ved valget fik Rattenburg 119 stemmer, medens de to andre kandidater, pastor P. I. Kliene, Sønnerho, og pastor F. Chr. Prahl, Skast, fik 39 stemmer tilsammen (dagb. 1845 8/12).

1845 13/12 . . . Denne nat brændte Andr. Svensens gaard i S. Wolm. 7 hæste og 42 kree indebrændte, og nær var et lille barn brændt med . . .

1845 31/12 . . . Atter var da nu et aar til ende og Gud skee lov, at vi med roe og glæde kand see tilbage til samme. Livets første og største gode, sundhed, faldt ogsaa dette aar i vort hældige lod, ligesom fred, kierlighed og enighed herskede i vor stille huslige kres.

Vor gode kiere Dora forlod os dette aar, hvilket vel gjorde skaar i den fortroelige familiekreds, men Gud lov, at hun fik saa brav en mand, blev os saa nær, og at vi endnu saa ofte kand samles, med saa megen glæde kand besøge hinanden . . .

I handelshenseende var aaret vel ikke saa hældig, dog tilfredsstillende for os. Uldhandelen gik saa nogenlunde, kniplingshandelen ligesaa, og med fabrikat af bomuldstøyt gik det fremad, 13 stoele ere i gang, flere bliir tillagd og paa afsads manglede det ikke.

For at blive igang og ikke gandske udøe som kiøber af vort lands producter kiøbte ieg a meta med Iversen i Tønder 640 t. raps, men som maatte oplægges og i stæden for vinding, sandsynlig vil bringe tab.

Vi havde denne egn som i vort land i det hele et got og velsignedt aar. Vel blev veyerligget vanskelig og lavere egne lede meget ved oversvømmelse, men dog var i det hele høsten god, og naar vi anstille sammenligning imellem vores og mange andre lande, da have vi aarsag til at glæde os og takke Gud. Kornpriserne vare derved for producenten gode; rug kostede ved aarets udgang 10 á 11 mk., byg 7 mk. 8 á 8 mk., havre 5 mk. 8 á 6 mk., boghvede 9 mk, og rapsprisen var efter aaret 20 mk.

En sørgelig epidemie fandt sted ved kartoflerne i de fleste af Europas lande, og megen nød som elendighed blev derved frembragd, saa det staaar at befrygte, mange vil i vinterens forløb omkomme, da ogsaa kornet der er dyrt. Ogsaa i vort land blev mange kartofler bedervede, dog have vi endnu nok til føde og sæd, uagtet en deel er bleven udskibet . . .

1845 31/12. Dora var 21/6 blevet gift med apoteker Hermann Nagel, Højer. Iversen = Johs. Conrad I.

1846.

1846 7/1 . . . Vore tre sønner marserede til Trøyburg, hvor ogsaa Nagel indfandt sig, og hvor alle ved musikalsk underholdning amuserede sig got. Hver anden onsdag har mand give skiftemøde i Høyer, Trøyburg og her, hvilket meget har mit biefald. Det er saadan uskyldig underholdning, og Beck og hans kone er vakre folk.

1846 18/1 . . . Vores nye præst, pastor Ratenborg blev indsat i dag, og kirken var atter overfyldt af mennesker . . .

1846 31/5 . . . Mine uldtourer begyndte ieg først den 24. og vil vist blive ringe, da vores medkøbere anlægge langt høyere priser, end vi have ordre til. En lykke imidlertid, at ieg var kommen saa vidt at kunde taale at reise, hvilket vist vil indvirke gavnlig paa mit sundhed. May maaned var sørgelig for mig, hvad sundhed angaar, men Gud lov at samme endte sig bedre end den begyndte . . .

1846 31/7 . . . Mine sønners fabriksbygning begyndte denne maaned. Politisk tænkelig var kongens aabne brev tronfølgen angaaende, der gjorde megen ubehagelig indtryk paa slesvig-holstenerne.

1846 12/8 . . . Det nye huus fandt ieg reist. Det tager sig meget got ud og vil blive en prydelse for byen.

1846 29/8 [Før] . . . Havde eftermiddagen audience — var efter ønske den sidste og underholdt mig temmelig længe med de naadige konge. Han var saa mild og venlig og yttrede sig endog fortroelig mod mig med hensyn til dagens begivenheder — hans aabne brev — de holstenske stænders opløsning og andet mere. Det fornøede kongen at høre, det gik bedre med kniplehandelen som ogsaa med bomuldstøy væverie. At sidste ikke var fabrik, hvor tvang og haardhed fandt sted, især med børn, men huusflids frembringelse,—dette fornøede kongen saa meget. Han omtalte dronningen, at hun var vel og drak som sædvanlig brønnd denne tid, adspurgte mig, hvorledes badet i

1846 31/5. W. havde måttet holde sengen i nogen tid på grund af et dårligt ben, som også tidligere har voldt ham besvær.

1846 29/8. I margin læses: »Adjutant, major Fensmark, en meget ferm mand.«

gaar var bekommet mig, og hørte med forundring, kongen vidste ikke allene, at ieg var her, men ogsaa at have brugd søebadet. Jeg omtalte nu vognsporrets forandring, men dette, sagde kongen, var noget, som maatte forhandles ved stænderne, skjøndt han vel indsaae, det ville være til gavn. — Jeg berørte nu min tak forrige aar 26de aug. med hensyn til kongens ædelmodige hielp ved Hamburgs brand, og at det saa meget havde glædet mig at erfare, mine ord vare gaaen i opfyldelse ved kongens besøg der forrige aar, hvor hans majestet fandt en saa hiertelig og taknemmelig modtagelse, som ingen monark før ham, hvilket kongen anerkjendte forsikkrende tillige, at denne modtagelse saa meget havde glædet ham. — Kongen omtalte nu sine schlesviger og haabede disse ville vise sig mere paaskiønnende for hands gode hensigt end holstenerne. — Plambek gav han ingen haab at faae det ledige postembede i Preetz, der var bestemt for militair, men at han skulle ansøge, naar et huusfogedembede blev vacant.

Jeg tilkiendegav nu min glæde at have seet og talt min konge og funden ham saa vel, hvortil han svarede — det glæder ligeledes mig at have seet og talet Dem.

Med rørt hierte tog jeg afskeed, bukkede og trak mig tilbage. Kongen lod ligeledes til at være rørt, traadte hen til mig og rakte til afskeed mig venlig sin haand.

Saa fandt ieg da og denne gang en saare naadig modtagelse og vil ogsaa erindringen af dette besøg stedse blive mit minde kier, der end mere forhøyer min agtelse og kierlighed for min konge. Give Gud, jeg ikke maatte opleve hans død! Held det land, der har saadan konge, gid mange maatte paaskiønne denne lykke; alle giør det disværre ikke mere! de viide ej, hvad de giøre! —

Kongen tiltalte mig denne gang i det danske sprog, før var det alletider tydsk.

Efter at have skreven forestaaende kom der bud fra kongen, at han i morgen, naar han kom fra kirken ønskede at samtale med mig, og at ieg hen ved klokken 12 havde at indfinde mig i hans huus; hvad dette vel vil betyde?

1846 30/8. [Før] . . . Ved denne morgen eller middag at fremstaae for kongen — tiltalte høystsamme mig: Jeg veed ikke, om det vil fornøye dem, men ieg har paatænkt at tilstille Dem en fortienestmeddaille at bære i et baand som anerkjendelse af Deres gavnlige virken, ieg har ingen her, men den skal med skrivelse vorde Dem tilsendt.

Jeg svarede hertil: Min tak Deres Majestet vil ieg kundgiøre derved, at ieg bestræber mig at virke til gavn for det almindelige, saa meget ieg kand og formaaer, ogsaa opmuntre mine sønner hertil, og jeg veed, at takke paa denne maade tilsiger Deres Majestæt meest.

Den 30. aug. blev som 1809 ogsaa 1846 for mig herved en tænkelig dag, men første var, er og bliver dog den beste! Jeg paatænkte samme med taknemmeligt hierte, skjøndt de glade dage vare svundne og takkede den allerhøyeste for hans vise førelse.

1846 18/ 9 . . . Besøg af Brasen, Mikkelsen og Christiana, der kom for at gratulere til den fortieneste medaillie, kongen vil bære mig med, paatænkte høystsammes 61de fødselsdag og udbragde hans skaal, af os alle saa hiertelig ment. Gud ophold os den gode konge endnu i mange aar til gavn og velsignelse for hans folk, og gid hans bestræbelse at fremme alles vel i den kommende tid maae vorde mere anerkjendt, end det disværre hidtil er bleven.

1846 25/9 . . . Ingen gunstig veyr for vore sønners reishøytid, som i den nye bygning blev given i dag — hvor næst naboerne samtlige vævere og væverinder vare tilstæde og udgiorde en forsamling af 90 personer; de yngre sang og dandsede og vare lystige og glade, først kl. 5 om morgenen forføyede mand sig hiem. . . . Mig tilsagde denne rumoor slet ikke og tiden blev mig lang og kiedelig; nei sligt passer ikke mere for den gamle alvorlige mand. Kom først kl. 2 $\frac{1}{2}$ til hvile. . . .

1846 31/12 . . . Aaret var ikke frugtbar, det var alt for tør, og der faldt sommer som efteraar — kuns saare liden regn. Der var mange steder stoer mangel paa vand, og i mærskan maatte

1846 30/8. 1809 30/8 blev W. gift.

1846 18/9. W. modtager fortjenstmedaljen 29/10.

man paa sine steder kiøre flere mile for at hente samme, og hvem der ey selv kunde hente vand maatte hiemme betale for hver spand 2 cs, hvilket blev saare trykkende for mange.

Da kornet kuns tønner daarlig og meget udføres, vare priserne høye, hvede 18 mk., rug 15 à 16 mk., byg 9 á 10 mk., havre 6 à 7 mk., boghvede 10 mk., hvilket især hidrørte derfra, at kartoflerne for det meste vare mislykkedes, og steg prisen her til 5 mk. à 7—8 mk., hvilket ingen før havde oplevet. . . .

Lykkelig vort land i sammenligning med mange andre lande. Landmanden kand her især glæde sig, da alle frembringelser bliir saa got betalt; hornquæg havde og har overdreven høy priis, ogsaa hæste og faar. Kuns svin vare ey søgde, og flæsk kostede kuns 3 mk. 1 \mathcal{U} . Dette er besynderlig, da ellers alle levnedsmidler ere saa dyre — ogsaa smør, der kostede 6 til 9 s. Ost ligeledes dyr og alt i høy pris undtagen fleisk . . .

Her i landet var spændingen stoer dette aar mellem Danmark og hertugdømmerne. Kongens aabne brev, skiøndt vist velmeent, bragde stoer røre til veie. Først forlode stænderdepu[te]rede i Itzehoe forsamlingen, tilsidst lige saa i Schlesvig, og forbittrelsen er disværrer gensidig stoer. Gud maa vide, hvordan dette vil ende

I handelshenseende var aaret ikke gunstig. Der er med hensyn til uldhandel alt for megen konkurenz. Af mærskuld blev kiøbt og forsendt 1 \mathcal{U} , jydsk uld 50954 \mathcal{U} Hb. vægt, hvorved ieg havde flere ubehageligheder at døye og maaske ey mere befatte mig hermed, især med mærskuld. Kuns 285 $\frac{1}{2}$ t. raps blev kiøbt og paa stedet med nytte solgt. Men den gamle fra forrige aar bringer stoer tab. Blev omsider solgt til Fridrichsen i Flensburg, men ved afleveringen til deels kasseret og forvoldte mange ubehageligheder.

Med kniplingshandelen gik det for mine sønner taalelig, men der tilfærdiges nu kun saa lidt, skiøndt arbejdsløn er stegen betydelig.

1846 31/12. 1 \mathcal{U} = lispund = 16 pund. Vægten af marskuld ikke angivet. Hb.vægt = Hamburgervægt.

Med væverie af bomuldstøj tegnede det sig ret got. 41 stoele vare ved aarets ende i gang, og manglede det ey paa afsætning. Mine sønner lode en nye fabriksbygning opføre, som de siden besluttede tillige selv at beboe og have ved aarets ende deres egen huusholdning, hvilket for vor gode moder er meget tilsigende, da hun havde alt for meget at tage vare paa. . . .

1847.

1847 1/1 . . . Mit første foretagende denne morgen var, at ieg tilskrev den gamle redelige Hans Bennetsen i Borrig, der engang velhavende nu lever i største armod uden egen skyld, ey kand virke og fortiene noget mere, og vist med bange frygt og bekymret hierte gaaer den kommende tid imøde. Jeg lovede ham 2 mk. ugentlig saa længe han lever, hvilke han hver løverdag havde at lade afhente. — Den tanke herved at have glædet og beroliget ham, glædte saa meget mig, og var dette den beste nydelse, ieg paa aarets første dag vidste at forskaffe mig.

1847 11/1 . . . var mod aften en tour til Reispold for at forsøge skøyteløben, som endnu gik ret got, skiøndt iiset var ey synderlig, og ieg i et par aar ey havde prøvet herpaa.

Tillige havde ieg den glæde at modtage et meget kier brev fra dronningens overhofmesterinde, frue von Rosenørn; hendes majestet lader hendes tilfredshed tilkiendegive med det stk. knipl., ieg indsendte bestemt til garnering af det alterklæde, høystsamme skienkede domkirken i Ribe, der fandt biefald og er bleven sendt til amtmændinden i Ribe. Af dette brev at see, kongen som dronningen vedvarende interessere sig for min som mine sønners foretagender og have os i naadig erindring; dette gjorde mit hierte saa vel og især glædte mig den tanke, at mine sønner saavel afbenytte deres talenter, bestræbe sig at gaae frem med tiden og ved deres betænksomme virksomhed ikke allene gavne sig selv, men tillige saa mange af deres medmennesker ved at give den flittige beskieftigelse og brød. Havde ved Reispold den vanheld, da ieg ville med mine skøyter paa stige

over et rikværk, at glide ud, falde og forslog paa den haardknudrede jord min høyre arm slemst.

1847 7/2 . . . tog til Tønder, hvor i morgen for 7de district er stændervalg, tilbragde aftenen hos den venskabelige Lundius familie.

1847 8/2 . . . valgt blev Gerichtshalter Hansen i Leck og sognefoged Detlev Detlefsen i Leksholm som suppleant; ogsaa ieg stemte for disse mænd — — —

1847 11/2 . . . Besøg af grev Sponnek, der blandt andet yttrede, at kongen denne sommer paa reisen til Föhr nok ville tage over Ribe, og at der da var megen sandsynlighed for, hans mayestet kunde beære Brede med sit besøg . . .

1847 1/5 . . . Atter er der et af mine livsjaar henrunden, og det 74de tiltræder ieg i dag. Gud! hvor tiden dog snart gaaer, hvor hastig naar mand enden af sin bane, der synes saa langt, langt borte, naar mand tiltræder den; Ock ja! Livet er en drøm, men vel den, der drømmer got.

Gud skee lov, at ieg, hvad det legemlige angaar, gladere kand forleve denne dag som forrige aar — hvor ieg fandt mig fængslet til sengen og endnu med legemsstyrke kand gaae det kommende imøde — endnu kand virke noget og derved gavne mine medmennesker, endnu med legemlig kraft kand bruge hænder og fødder, bevæge mig i den frie natur. — Men! ieg mærker dog got, at alderen svækker aandens kræfter, og at sands for glæder taber sig, ligesom det ubehagelige smerteligere berører, saa ieg maa sande skildringen af mine nutidsfølelser i mit sidste digt, som ieg her vil give afskrivt af og maaske undertiden giøre brug deraf, naar hukommelsen end mere svækkes [og] ieg ey mere vil kunde erindre, hvad ieg til sin tid tænkte og skrev:

Sie sind dahin die frohen Jugend Tage
 Sie sind dahin! Sie sind dahin!
 Im Alter neigt dass Herz sich Schwermuths Klage.
 Für Freuden bleibt nur wenig Sinn.

1847 7/2. Lundius = advokat og husfoged Hildemar L.
 1827 8/2. Jvnfr. 1841 27/1. Detlef Detlefsen, Lækgårde, den senere danske rigsdagskandidat i 4. kreds.

Wie schnell entwand, selbst trübe, schwere Wolcken
vorübereilend meinem Blick!
Jetzt stöhr't die Ruh, der Schatten nur von solchen,
vernichtet oftmahls Fried und Glück.

— — —

Der Freund, der stets in Mismuths trübe Stunden
Mein Muth erhielt, mir Friede gab,
Ach! der ist leider meinen Blick entschwunden,
weilt nicht mehr hier, er ruht ins Grab.

Des Nahm ich trage, sprach in Alters Tagen:
Ach alt zu seyn, das taugt gar nicht!
Und er sprach wahr! Denn nur für Mismuths Plagen
bleibt Sinn, matt dämmert Freudes Licht.

Drum besser wohl, dass wir zur Ruhe ginngen
wenn unser Tagwerk ist vollbracht.
Doch Gottes Will, hier wie in allen Dingen
Gescheh! Er alles wohl ia macht.

— — —

Bald wird ia auch der trübe Nebel schwinden,
der hier den Geist beängstigt drückt.
Dort wird es hell, dort werd ich Frohsinn finden,
wo Friede dann das Herz beglückt.

Und froh ich eile allen dort entgegen
die mir voran ginng, Freund. Verwandt.
Ich hoff zu Gott sie grüssen mich mit Segen
Verschwunden ist dann Erdenland.

1847 6/5 [Flensborg] . . . Besøgde H. C. Henningsen, hvilken [jeg] gav en anvísning paa Ehlers & Wieck crt.mk.104 til ugentlig understøttelse for den stakkels Thor Straten i et aar, som nu haabentlig vil blive sidste, da hun saa kommer i besiddelse af renterne af den capital, hendes fader havde udsat for hende. Fandt hos Henningsen som overalt, hvor ieg viste mig, en særdeles forekommende modtagelse, bemærker ogsaa her at staae got anskre-

1847 6/5. Thor Straten, se 1842 6/11.

ven, selv hos folk ieg slet ikke kiendte eller stod i nogen forbindelse med, hvilken vartagelse saa meget opmuntrede og l ettede mit sind, saa ieg tog saa ulige gladere bort fra Flensburg, som ieg var kommen did . . .

1847 12/5 . . . Besøg af den muntre venlige Christiana, nu Ludvigsen, der tilstillede mig 600 mk. i spec.; som ieg havde lovet at modtage, hvorpaa gav hende en vixel i 12 maaneder. Jeg veed ey saa ret at anvende samme, men vilde dog tiene hende dermed. Tillige tilstillede hun mig en pak breve, ieg i fordoms dage havde tilskrevet hendes sal. fader, n est nogle andre papierer, som vare mig ret kiert at modtage.

Med rørt hierte tog ieg monumentet i øyesyn denne aften, som den gode Lautrups datter har ladet sætte paa hendes faders grav, og vil denne treffelige mands minde, som i mange hierter, saa og for mange  yne vorde kaldt i erindring og l enge, l enge vorde paatænkt.

1847 14/5 . . . i det hele altsaa udkiort til marken 293 l es [gødning], hvilket vist i det mindste udg r 400 b nderl es, som er io ret got for en stakkels kardner, ieg io kuns er, og vil haabentlig blive kiendelig paa mine iorder.

1847 1/6 [Husum] . . . Giorde eftermiddagen med Theodor en tuur til anligget af dokken, der arbeides paa, og hvor circa 600 mennesker ere beskieftigede, et meget vidtløftigt arbeide som stoer foretagende. For i aar arbeides blot paa beskyttelsesdigen, der faaer en stoer omfatning af megen bredde og stoer høyde, 4 fod høyere end det gamle havdiig. M erkelig at der findes ved opkastningen først kleg, siden et laug sand, herefter moeseiord, som mand ikke ved, hvor dyb den gaar. Vi beundrede tillige den maade, paa hvilke mand graver sadder.

1847 9/7 . . . Var i Storde at berette om gravstedet og hørte ved denne leilighed noget om præstens taler eller pr ekener, der slet ikke var tilsigende for mig, ligesom hans fordømmende anskuelser ey ere mine, saa lidt som de vare den værdige pastor

1847 14/5. Kardner = k dner, husmand.

1847 1/6. Dokken. Husum havn overgik til staten 1847, der straks påbegyndte en udvidelse af havnen; jvfr. Trap: Slesvig, 1864, s. 232.

1847 9/7. I Storde  : hos Christiane Ludvigsen.

Lautrups. — O! hvor dybt føler ieg denne herlige mands savn, hvor indseer ieg meer og meer, vi have giort et daarlig bytte.

1847 30/7 [Husum] . . . Tog til Husum, hvor skipper Tøgesen fik den sidste herværende uld om bord. . . , Var med Theodor ved havneanligget, hvor der er giort stoere fremskridt, siden ieg var her sidst.

1847 31/7 [Husum] . . . I Husum var megen røre og festlighed i dag. — Kongeparret komme hertil fra Flensburg og toge efter kort ophold med dampskibet Hebe til Föhr for der at bruge bad. Mange æresporte vare opstillede i gaderne, blomsterguirlander prydede fast alle pumpe, hvor togget gik, samt huuse og andre genstande; en lille trop borgergade samt skyttelaugets medlemmer toge i uniform og til hæst kongeparret imøde og ledsagede samme til skibet. Der blev musiceret og dygtig hurra! raabt, en vrimmel af mennesker, som mand her neppe før har seet, var tilstæde, og det smukke veyr begunstigede denne festlighed. — Den vanhæld indtraf, at 2de hæste styrtede underveis hertil, og en gardist, der ville maneurere noget og sandsynlig var beruset, faldt af hæsten og brækkede en arm. Kongen som dronningen toge sig dette meget nær, og kongen befalede den commanderende hver dag at indberette, hvordan det stod med den brudlidne. — Beviis paa kongens menneskekierlige sind. . . .

1847 3/8 [Husum] . . . Giorde afregning med Pet. Jensen, hvis bruttofortieneste var 687 mk. 8 s., alt for stoer en provision, da vi egentlig kuns behøvede local, kiøbe kunde vi io selv, som ogsaa skeer. Men den stakkels mand har det io saa haardt behov, og uden hans fortieneste hos mig vilde han længst have været i bittreste armod. Det blev da ogsaa paaskiønnet, som afskeden kundgiorte, hvor mand var rørt til taarer, og med rørte hierter saa mand mig og min søn tage bort.

At efterlade mig i denne bye et kier og taknemmelig minde, troer ieg at kunde være forvissat om, hvilket ogsaa kundgiør sig fast overalt, især hos den arbejdende klasse, der erkiender at have havd mig i en række af aar temmelig meget at takke for, og ieg med mine børn vil længe blive her i kier erindring, hvil-

ken tanke saa meget glæder mig. Sandsynlig sluttes med dette aar ogsaa min virksomhed her. . . .

1847 9/8 . . . [Brev] fra grev Sponneck med det uventede budskab, at kongen samt dronningen paa deres tilbagereise fra Föhr vil beære os med besøg, en sielden naade og udmærkning for en mand af min stand . . .

1847 10/8 . . . Var i Harris at underrette herredsfogden om kongeparrets komme. De foranstaltninger, han troede, der maatte gøres, beuroligede især vores gode moder . . .

1847 19/8 [Før] . . . Tog kl. 6 fra C. A. kog til Dagebøl, hvor ieg kom til rette tid og med gunstig vind, meget smukt, behagelig veyr i en hast til Föhr . . .

1847 20/8 [Før] . . . Var lidt omkring for hos de høye herrer at melde mig. Cabinetsecretair Tillisch var hos kongen, og ham talte ieg ikke. Hoffmarschal Levezau talte ieg nogle ord med, siden med kammerherre Haxthausen og kammerherre Krog, som ved mit forbigaaende hidkaldte mig at underrette dem om tour og veibeskaffenhed fra Høyer til Ribe over Trøbyrg, Brede; første var særdeles artig og venlig mod mig. Overhofmesterinde, frue von Rosenørn, var disværrer upasselig, og hende havde ieg ey den fornøjelse at lære personlig kiende. Hos frøken Rosen meldte ieg mig, der mente, ieg nok ville faae audience hos dronningen. — Kl. 3^{1/2} begav ieg mig med kammerraad Moritzen fra Rendsburg, før told- og amtsforvalter i Bredsted, til kongens huus, men det varede længe, før vi fik audience. — Jeg blev først indkaldt til dronningen, der hilsede mig med engelmildhed, og af hendes stilling, ansigtstræk, stemme som ord, fremlyste det edelste sind og hierte. Høystsamme omtalte det efter ordre tilsendte bomuldstø, hvilket hun roste og sagde at have glædet mange med. Jeg yttrede min glæde til det haab paa reisen til Ribe at see kongen som dronningen i mit huus for at tage vore industrifrembringelser i øyesyn, hvortil hun svarede at ville samtale med kongen herom. Dronningen berørte, at det ville

1847 19/8. C. A. kog = Christian Albrechts kog.

1847 20/8. Kammerråd Moritzen = Lorenz M., tidl. toldforvalter, amtsforvalter og husfoged i Bredsted, fra 1846 kasserer ved statsgælds-hovedkassen i Rendsborg.

smerte frue von Rosenørn formedelst sammes ilde befindende ey at kunde gjøre mit personlige bekendtskab, da vi havde corresponderet med hinanden, hvor da ogsaa frøken von Walterstorff blev berørt, og tillod ieg mig da at sige: Ja! Deres Majestet have en herlig omgivning, men det sandes, hvad ordspøget siger: Som herren, saa tieneren. —

Med dybt bevæget sind anbefalede ieg mig den naadige dronning, der saae saa sund og vel ud og fik snart derefter audience hos kongen.

Høystsamme modtog mig ligeledes mild og venlig. Jeg af lagde min tak for den mig meddelte medaille. Kongen berørte samme og sagde: Hvad her staaer er sandhed! — her staaer: Fortient, og De har fortient denne udmærkelse.

Vores industrie blev nu noget berørt, og kongen sagde: Har De ikke bragt noget med? De kunde dog have medbragt nogle prøver! hvortil ieg svarede: Jeg ville saa ugieerne vise mig egen nyttig, kuns for at takke Deres Majestet kom ieg hid.

Som hos dronningen tilkiendegav ieg min som manges glæde, især de flittige arbeiders, til det haab, at majesteterne ville tage vores industrie i øyesyn, men herom fik ieg ingen bestemt løfte.

Til sidst omtalte ieg, at ieg med mine sønner vare i forlegenhed, om vi turde antage os den Andreasberger kniplingsindustri, der var saa meget i forfald, og hvortil min søn af magistrat og berghauptmanschaft paa Harzen var opfordret, idet vi befrygtede, dette kunde være stridende imod de pligter, vi skyldte vort fødeland, skøndt concurrenzen for det meeste ville være mod de sachsiske kniplinger; ieg ville saa gjerne udbede mig Deres mening her over. Da svarede kongen: Gjør hvad de kand, dette er menniskeligt, send et par af Deres kniplerinder didhen. Det vil io vel ikke kunde skade vort land noget, snarere udlandet.

Kongen tilkiendegav nu, at han befandt sig saa meget vel, og at hans ophold her indvirkede saa got paa sammes sundhed. Jeg

1847 20/8. 1847 6/10 afrejserto kniplepiger fra Abild til Andreasberg.

tilkiendegav min glæde herover, og med taknemmelig hierte forlod ieg den naadige konge, hvis forstand som villie, fortienner anerkjendelse af alle sine undersaatte, og som mand mer og mer maae agte og elske, io nærmere mand lærer høystsamme kiende. —

Jeg havde paa formiddagen taget et varm bad og tilfældig traf det sig, at dronningen badede til samme tid som ieg ved mit badekammer. . . Samtalte noget med assessor Høytrup af kongens følge angaaende beværtning og besluttede i morgen tidlig at tage herfra.

1847 21/8 . . . Kl. 6 toge vi fra Føhr. Der var mange passagerere, blandt hvilke generalsuperintendent Callisen, som ieg tilsidst blev var og samtalte noget med. — Giorde bekjendtskab med doct. Ruppell fra Schlesvig, medbestyrer af Irrenhaus, hvilken [jeg] lovede at sende prøver af iydsk uld og strømper.

. . . .

1847 28/8 . . . Grev Sponneck kom fra Føhr, kongen vil nu komme her d. 8. sept.

1847 2/9 . . . Besøg af Krüger fra Beftoft med en kandidat, der vilde til Føhr at tale kongen

1847 7/9 . . . tog til Tønder at hiemhente de forskiellige ting, som kunde fordres, havde glæde her at modtage brev fra den milde, venlige frøken von Walterstorff med en deilig taske til min kone syet med egen haand, som en sielden opmærksomhed af slig høy person.

Ved min hiemkomst fandt ieg æresporte opreiste ved begge indkiørselssteder og guirlander fra træ til træ vor hele plads omkring, hvilket tog sig yndig ud . . .

1847 8/9 . . . meget smukt veyr, hvilket meget begunstigede kongeparrets reise fra Føhr til Ribe. Indbuden af kammerherre Neergaard indfaldt ieg mig paa Trøyburg kl. 1, men først kl. 5 ankomme deres majesteter med følge. Vi vare kuns 4re, som bleve majesteterne fremstillede, provst Kock fra Døstrup, pastor Berger, Visbye og amtsforvalter Bertilsen fra Ribe. Kon-

1847 2/9. Krüger = stænderdeputeret, sen. rigsdagsmand H. A. Krüger.

1847 8/9. Berger = pastor H. B. Berg.

gen traadte strax hen til mig sigende: Vi komme denne aften til Brede, der er vel dog sørget for oplysning? Dronningen kom ligeledes saa naadig venlig hen til mig ogsaa tilkiendegivende at ville besøge os. — Vi bleve indkaldt til taffels, hvor mig blev anviist sæde temmelig lige over for kongen og dronningen. Der kom mange rætter paa bordet. Kuns een skaale eller toast blev udbragd for kongen og dronningen, hvorfor hans majestet takkede; ieg havde den lykke at faa sæde hos kongens adjutant, maior Fensmark, som ieg underholdt mig lidt med. Præsten fra Wisbye, en dristig mand, tillod sig at tiltale og snakke noget med dronningen. Da kongen reiste sig og taflet blev hævet, ilede ieg snarest muligt bort for at komme i forveien hjem. Ved min hjemkomst fandt ieg alt smukt oplyst, det vrimlede med mennisker, og slig skue har mand i Brede end aldrig havd, faar sandsynlig end aldrig mere at see.

En halv time efter min hjemkomst kom nu kongen og dronningen med talrig følge; en smuk ridegarde i uniform, hvide buxer, blaae kioler med blanke knapper, kasketter med kokarde, lantser med faner, toge fra Brede, hvoriblandt Theodor og Joh. Andres, majesteterne imøde til hiin side Trøyburg, hvor ogsaa fra Wisbye en trop indfandt sig, men i bondedragd, og ledsagede høystsamme til Døstrup.

Vor sal var smukt prydet og mange smaae borde besatte med allehaande konfekurer, hvorimellem en marcipan fra Flensburg, der kostede 9 mk., frugter, forskreven fra Hamburg — 1 ananas, 2 meloner, men som ey komme i brug, idet det manglede paa behørig opvartning; — tillige pferskener, abrikoser, æbler, pærer og kirsebær af vor egen have, hvilke sidste bleve got tiltalte og lode til at finde bifald, forskellige vine, champagner, Chât[eau], Karosse, Lieb. Frauenmilch, portviin — St. Estephé bleve fremsatte, og majesteterne, som besaa og paaagtede alt, nøde ikke saa lidt af det fremsatte. — 2de glas, et for kongen til viin, et for dronningen til limonade med paategning Chr. VIII 8. sept. 1847 og C. A. 8. sept. 1847 vare fremsatte, ligesom 2de

1847 8/9. Udgifterne i anledning af kongebeøget androg iflg. W.'s regnskab ialt 479 mk. cour.

stoele eller sessler — med paaskrivt Chr. VIII og C. A. — vare ligeledes for kongen og dronningen hensatte, og vil disse æresminder for mig og familie som efterkommere haabentlig i en lang række af aar forblive og tiene til erindring om dette udmærket naadige besøg, som vist kuns faae, maaske ingen af vores stand og stilling have at glæde sig til. —

Efter at have forfrisket sig lidt begave nu kongeparret med følge sig til mine sønners fabriksbygning. Her sad i den ene stue 25 kniplingspiger beskieftigede med deres arbeide og i den anden kniplingsskolen fra N. Seiersleff, børn fra 6 til 12 aar — 17 i tallet, med deres lærerinde. Majestetene besaa nu arbeidet, tiltalte adskillige og adspurgte især de smaae angaaende deres beskieftigelse, deres sundhedstilstand, skoleundervisning og skolebesøg med andet mere. — Mand tog nu til lagerlocalet, hvor et langt bord var belagd med kniplinger, hvoraf adskilligt blev kiøbt af konge og dronning som deres omgivning, i det hele til beløb af 800 mk.

Hendes majestet tilstillede mig et papir indeholdende 15 Ldor — eller Christiandor, som ieg skulle glæde arbeiderne med, især børnene. Kort derefter sagde høystsamme: Anvend disse penge paa kongens fødselsdag.

Mand begav sig nu til væveværrelset, hvor 2de stoele vare i gang med trender og speltene, hvilket blev temmelig længe beset.

2 børn overrakte nu et digt forfattet af Christiane Ludvigsen, fød Lautrup — et exemplar til kongen, et dronningen, saaledes lydende:

Hil dig vor fredegod, hil dig vor dannebod
naadig og blid.
Signende mangelunde, jubler af hiertets grund.
Mindes vil denne stund til fiernest tid.

Landlige boelig har, favnet vort kongepar
i simple bye.
Fyrster, hvis magt og iid fremmer hver konst og flid,
skabe en gylden tid i fredens by.

1847 8/9. Ldor = Louis'dor, fransk mønt.

Skioldungestammens læ skiermer hvert ædelt træ
i danske lund.

Gid den urokket staae, stige mod himlens blaa,
dybt sine rødder slaae i hierters grund.

Underskreven: Fabrikarbejderne i Brede.

Arbejderne vare opstillede paa pladsen med røde forklæder etc., som tog sig ret got ud og var ret storartet som fabriktegn. Disse sang et par vers, men som gik iammerlig. Skade vi ingen music havde, men ingen vare at faae i Tønder eller Ribe, da alle vare engagerede. — Ja! dette var ret skade.

Det gik nu tilbage igien og opholdet i salen blev ikke saa kort. Mathilde og Emma Engert havde det hverv fra deres fader at tilstille kongen en klokke, støbt af de smeltede klokker ved Hamburgs brand, som taknemmeligheds-beviis for kongens ædelmodige, øyeblikkelige hielp. — Jeg udbad for pigerne denne naade, der venlig blev bevilget og ved at overrække klokken fremsagde Emma følgende digt forfattet af Christiana:

Als Hamburg durch die Flammenwuth verheert,
Da warst o edler König, Du!
Der erste grosse Helfer in der Noth!
Und jedes Herz schlug dankbar Dir entgegen.

O, zürne nicht, wenn einer sich erkühnt
Ein kleines Denckmal dieser edlen That
Geläutert dreimal durch des Feuers Glut
Dem besten Fürsten demuthsvoll zu weihen.

Mathilde overrakte dronningen en lille deilig blomsterkrands med sølvtallerken og fremsagde derved:

Flora gleichest Du, hohe Königin,
Welche alle Grazien umringen.
Blumen wag ich voll Vertrauen zu bringen
Denn Deine Augen strahlet 'Engelsinn.*)

1847 8/9. Mathilde og Emma Engert = døtre af postmester E., Hamburg.

*) I margin tilføjet: Mathilde og Emma fik af dronningen hver 1 stk. knipl. til pynt for deres brudekioler i sin tid.

Kongen sagde nu, at de glædede ham her at finde alt saa hyggelig og drivtig, hvortil ieg svarede:

Deres majestet: Vi boe i Danmark, hvor flid og virksomhed finder opmuntring.

Skade! sagde kongen, der er saa silde, og mand ey kand tage alt i øyesyn ved dagens lys, men ieg vil see at komme ved dagen en gang igien, og dette blev siden gientagen, saa det ey var umelig hans majestet endnu engang kunde bæere vort huus med besøg. —

Det glædede mig som os alle at have en bolig, hvor mand ey turde skamme sig ved at indføre et kongepar, især kom vor smukke rummelige sal got til pas, der iøvrigt saa sielden bliir brugd.

Over dørren ved mine sønners huus stod skreven:

Beskyt den flid, o kongelige to,
som tillidsfuld har fæstet her sin bo!

Det var en feil, at kongens vogn ey kiorte frem og ud af Øster Port, da majesteterne vare stegne ud, hvor da de andre vogne, især med hofdamerne, kunde have kiort for og ligesaa ved afreisen igien, men i denne virvar kunde ey alt beagtes; ligesaa at intet blev buden kudskerne; mand er io saa uerfaren i sligt og kand ey betænke alt.

Dronningens hofmesterinde, frue von Rosenørn lærte ieg personlig kiende og vexlede ved afskeden nogle ord med hende, og var denne dame ligesaa venlig mundtlig som skriftlig. Ogsaa var det mig saa kiert at lære Trøyburgs eier — kammerherre Neergaard kiende, der opholdt sig temmelig længe efter kongens og dronningens afreise. Det er en aaben, ligefrem godmodig mand, der langt oversteg min forventning. Give Gud, han boede paa Trøyburg og ey saa langt borte, da ville alt være anderledes paa godset, og de mange betrykkelser vist ey finde sted, der nu for undersatterne ere fremherskende.

Endnu at bemærke: Dronningen gav mig opdrag at tilsende høystsamme 12 stk. bomuldstøy.

Amtmanden fra Tønder og Apenrade vare ikke her tilstæde, heller ikke provst Rehof.

I øvrigt fandt Gud ske lov ved denne menneskevrøvl ingen vanheld sted, heller ikke blev synderlig ramponeret omkring huuset og ved vore haveanlæg, blot et vindue ved hæstestalden blev af en hæst indtrykket og to reven.

At de 2de sesler eller stoele bleve værdiget sæde af kongen som dronningen, var os alle særdeles kiert. Dronningen sad temmelig længe i hendes og disse stoele vil maaske i en lang række af aar tiene til erindring hos vore efterkommere om dette udmærkede besøg af en konge og en dronning i en liden landsbye, hvilken ære og naade kuns faae i vores stand og stiling ville have at glæde sig til og kunde rose sig af.

Det var saa got, vi havde Nagel, der mere ubefangen paaagtede saa meget, sørgede for opvartning, taledede af og til med kongen som dronningen, gav rede for mange ting, som han vidste at stille i det rette lys, og haaber ieg høystsamme med omgivning ville have funden sig tilfredsstillet her. — Beviis her for var, at i stæden for i det høyeste $\frac{1}{2}$ time, opholdet blev forlænget til $1\frac{1}{2}$ time.

At Nagel foranledigede kammerherre Neergaard, der allerede sad i sin vogn for at kiøre bort, steg ud igien og dvælede siden temmelig længe her, var mig ligeledes særdeles kiert, og glædede vi os alle til at have lært denne herre nærmere kiende.

I Bredebroe var en smuk æresport opstillet midt paa gaden, alle huuse vare stærk belyste, blomsterkrandse og guirlander anbragde, hvilket skal have tagen sig deilig ud, ieg saa det ikke.

Kongen holdt lidt stille her, adspurgte om høsten og andre ting, tillige ogsaa, hvorledes mand var tilfreds med de fabrikanlæg, han havde seet i Brede, spørgende om mand ansaa dette, som han troede, gavnlige for det almindelige, men hertil gav kuns en det tossede svar: Det kan vel være!

Sognefogden fra Randerup Jens Andersen holdt en lille tale, men kudskene ville ey holde stille, og mand greb i hiulene for at standse vognen raabende: — Hold stille, hold stille, hvilket da ogsaa skeede, saa talen blev udført.

De 15 ldr., dronningen egenhændig overrakte mig at glæde arbeider og arbeiderinder med, skal ikke udgives, men giemmes

i den gulddose, høystsamme har begavet mig med, og ville mine børn og efterkommere kuns i nødstilfælde gjøre brug heraf! ieg beregner samme efter 14 mk., altsaa 210 mk., som skal anvendes efter dronningens bestemmelse.

I Bredebroe spurgte kongen, hvorledes mand var tilfreds med veivæsenet og veiene her — hvortil Mikkel Clausen svarede: Ja! nu ere veiene ret gode, vi har haft et par dages tørveyr.

Hørte at den tossede, onskabsfulde Peder Bundesen her i byen boende skal have indrakt kongen, da samme sad i vognen og ville kiøre bort, en klage, som skal indeholde besværing over, at ved de mange vævere, mine sønner have i arbeide, huusleien bliir saa dyre og hvad andet mere, som bades at afhjelpes. — Men ieg tænker, kongen vil glæde sig mere til, at der ma[n]gler huusleilighed, end om husene stode tomme.

Som mand hør — er det ikke gaaen provst Kock i Døstrup saa got med det kongebesøg, han havde ansøgd om; samme vilde holde en tale i kirken, der var deilig oplyst, men først skulle kongeparret stige af i præstegaarden, der nyde nogen forfriskning og da gaae i kirken. — Men ingen var ved ankomsten tilstæde at modtage og lede toget. Kongens vogn kiørte lige til kirken; ved indgangen over kirkegaarden til kirken var det mørk, kongen snuplede og var nær falden, blev her over fortrædelig, og da talen var holdt, stege kongen og dronningen i vognen uden at betræde præstegaarden, saa meget provsten ogsaa ansøgte herom. — Saadan fortæller mand. Gud skee lov, at det gik os bedre, dog gjør det mig saa ondt, at hofdamerne ved bortreisen bleve ledede paa feil vey. Vognen holdt ved synder porten, men de fornemme bleve førte til østerporten, maatte nu traske den til deels skidne vey, hvor een af damerne faldt i grøvten, dog uden at tage skade.

Det gjorde mig saa ondt, at vores digterinde, den alt for beskedne Christiana, undsaa sig for at betræde huus eller plads, men blev staaende hele eftermiddagen og aften ved Mattis

1847 8/9. Ang. kongebesøget i Døstrup, se: Deutscher Volkskalender Nordschleswig, 1937, s. 40.

Andersens huse og fik hverken konge eller dronning at se, som hun dog holder saa meget af!

1847 11/9 . . . Fik formiddagen min iordmødding sandset og fik oven paa den megen kram, blade og grene, et godt laug iord paalagd, den behørig fald given, saa der nu med en øske kand øses af kulen igien. Jeg tog haand i hanke med og paa-tænkte, hvilken contrast! for 3 dage siden at sidde til bords med kongen, i dag øse mødding vand, men skammede mig dog ikke derved. — — —

1847 17/9 . . . Brev fra grev Sponek, der lykønskede til vores arrangement ved kongebesøget, og hvor alt havde funden hans bifald. . . .

Havde den fornøjelse i Ribe Avis at finde kongebesøget i Brede meget smigrende for os omtalt, og var det mig kiert, at dette er bleven offentliggiort. Byen vinder derved i renome, ligesom vor familie . . .

1847 18/9 . . . Der var gilde hos Lorens denne eftermiddag og aften i anledning af kongens fødselsdag og til anvendelse af dronningens milde gave — hvilket ogsaa i Seiersleff, Abild og Bredebroe var anordnet. Her gik det fornøyet og lystig til, som ieg haaber ogsaa de andre steder. Der blev dandset til kl. 4 om morgenen, og saaledes er kongens fødselsdag her aldrig bleven celebret.

Det var min agt ogsaa at give giestebud hos os, men saa paa-tænkte ieg, mand kunde troe, ieg anvendte en deel af dronningens gave hertil og lod det beroe. . . .

1847 26/9 [Jels] . . . Ankom til Jels kl. 6 og fandt hos Lorens Kryger en kier modtagelse. ligesom det glædede mig at finde velstand tiltagende her, meget er til- og nybyggt . . .

1847 27/9 [Jels] . . . Dvælede noget i Jels, hvor ieg tog væsenet her i øyesyn og var lidt ude i marken. Agerdyrkingen drives langt omhyggeligere og betænksommere her end hos os . . .

1847 6/10 . . . Meget vindig og et ubehageligt veyr, der ey passede godt for vore reisende, Hochberg, Mathilde og Emma

1847 26/9. Lorentz Krüger, kromand og gårdejer i Jels, født 1787 25/11 i Bevtoft kro, d. 1871 4/12.

Engert fra Hamburg og 2de kniplingspiger fra Abild, Christiane og Caroline, som skulle efter Hochbergs plan til Andreasberg for der at undervise i kniplingsfabrication. Disse vare ret frimodige og uforsagte. . . .

Gid det ogsaa gaae de 2de kniplerinder vel, og hvad de har paatagen sig ey fortryde dem. Det er io ey saa læt at tage til fremmet land uden at kiende sproget, og ieg beundrede i sandhed deres uforsagde mod. . . .

1847 11/10 . . . Skrev nogle linier til Brasen angaaende beboelses leilighed for væverne, som ieg hør, mand besværer sig over, da hausleilighed derved bliir knappere, og mand paaagter saa lidt, hvor gavnlig det er, at mindre mand har leilighed til at fortjene sit brød.

1847 28/10 . . . Kartofler blev reven i dag paa den nye maskine, circa $1\frac{1}{2}$ td., men maskinen gaar meget svær, og der hører kraft til at sætte samme i bevægelse.

1847 5/11 . . . Vi fik i dag af vores hirse, første grøde, 4 læs hiem. . . .

1847 19/11 . . . Sukkerkogeriet i Høyer var til auction i dag, som N. Pedersen kiøbte for 10750 mk., bygning med ald tilbehør. Der var kuns 1, der bød med Petersen, Knudsen samme sted. — Petersen tilbød den halve deel, men som ieg vilde tage i betænkning, til mine sønner kom hiem. Det er jo vanskelig med sligt compagniværk, hvilket den gamle Heinsen fra Hamburg, som ieg i dag lærte kiende, har bragd i erfaring. Han havde den halve part; bygning med tilbehør har kostet 18.000 mk. foruden ca. 1000 mk. i sukkeroe etc.; han taber medhen 4125 mk. Det gjorde mig ret ondt for denne gamle, simple mand, der ved flid og virksomhed fra intet havde arbeidet sig op til en formuende mand, men tabte fast alt ved Hamburgs ildebrand . . .

1847 20/12 . . . Theekopperne fra Ottensen 80 par, der skal uddeles som iuulegave fra dronningen til vævere og kniplere af den pengesum 15 ld., høystamme den 8. sept. for at glæde arbejderne overgav mig, ankom i dag . . .

1847 29/12 . . . Aftenen uventet besøg af doct. Paulsen, før lærer ved Rødding skole, nu fabrikcontrolleur i Altona, udsendt af regieringen for at undersøge fabrikvæsenet i denne egn, især med hensyn til kniplingsindustrie.

1847 30/12 . . . Mine sønner toge med Paulsen til Seiersleff, for der at tage kniplingsskolen i øyesyn, derfra til Trøzburg til musicunderholdning. Nagel tog med Paulsen til Høyer for derfra i morgen at besøge Møgeltønder, Tønder og aftenen være her igjen. . . .

. . . Aaret var frugtbar, høsten velsignet og gav i det mindste i vores land rigelig udbytte for mennesker som quæg. Kornpriserne dalede derved betydelig og i stæden for at ruggen i foraaaret kostede 30 á 31 mk., kunde mand efteraaaret købe samme for 9 mk. á 9 mk. 8 s., byg gialdt 7 mk. á 7 mk. 8 s., smør kostede her 6¹/₂ á 7 s., kiød 3 á 4 s., flæsk 4¹/₂ á 5 s., kartofler vare her i egnen for det meste gode, dog nogle beskadigede, prisen 2 mk. 4 á 3 mk. tønden. Quæg var i høy priis og blev der betalt for mager til opstalding 70 til 80 mk. Ogsaa hæstene vare i høy priis og alt hvad landmanden havde at sælge blev got betalt, saa det for vort land var et sand lykkens aar. . . .

Den politiske spænding mellem tydsk og dansk i vores land var tilsyneladende i aftagelse, dog er denne ulyksalige partieaand endnu langt fra ey qual, ogsaa finder schlesvigholsternerne megen deeltagelse i Tydskland. Gud lov vi har en saa viis som god konge, der vil vide at lede alt til fred og gavn for sit folk.

Med hensyn til familieforhold var i aarets forløb for det meste vore dage sunde, og havde vi den glæde at see familien forøget ved et lille nye medlem, idet vor kiere Dora den 31te aug. bragde et sund, velskabt drengbarn til verden, der trives godt og ved aarets sluttning befinder sig vel.

Ogsaa den 8de sept. dette aar blev en tænkelig dag for mig og mine, thi paa denne dag bærede os vor milde naadige konge

1847 29/12 . . . Paulsen = fabrikskontrollør, dr. phil. Chr. M. Poulsen, lærer på Rødding højskole 1845—46. Jvnfr. iøvrigt Sønderj. årb. 1928, s. 3 og 15 ff.

samt dronning med venlig besøg og vil denne dag være og blive for os alle, maaske for silde efterkommere — tænkelig og ufor-glemmelig.

Med hensyn til handel var aaret ikke gunstig. Uldhandelen gik for det meste ringe og forvoldte mig mange ubehageligheder. En deel af det kiøbte, især mærskuld, blev henliggende usolgt, sandsynlig bliir det sidste aar, ieg befatter mig med denne handel. Af mærskuld blev kiøbt 35 900 \mathcal{R} , jydsk 37 500 \mathcal{R} .

Kniplingshandelen gik kuns maadelig, bomuldstøyt fabrick derimod ret got, og tøyet fandt næsten overalt biefald. Min beste speculation dette aar var en lille kornladning a meta H. Frahm, kiøbt i Ringkøbing, hvor ieg til min part fortiente circa 2000 mk., derimod tabte ieg paa 550 t. raps a meta med Iversen i Tønder — kiøbt 1845 — 2400 mk.

1848.

1848 1/1 . . . Vi vare i dag hos vore sønner, samme toge mod aften til Borrig og Harris med Poulsen for at bese væveriet og samtale med herredsfogden. Aftenen kl. 8 tog Poulsen bort og vilde i morgen være i Altona. Niels kiorte ham til Tønder; dette er en meget klog, indsigtfuld, ung mand, en fattig skolelærers søn i Jylland, der staar højt anskreven hos collegierne, og vist vil stige høyt. Hovedformaalet for hans reise i denne egn var anliggelse af kniplings-skoler, som ieg for et par aar siden med mine indberetninger gjorde regeringen opmærksom paa, og som ieg nu seer mand har paaagtet. Og var det mig særdeles kiert, at Hochberg allerede havde giort begynd hermed for egen regning, og der nu var syn for sagen. — Gid dette nu maatte føre til nytte og gavn for denne industrie og for de flittige arbeiderinder.

1848 9/1 . . . Revolution med pengevæsenet, især $\frac{2}{3}$ 'ler, som nu er sat uden cours og overalt her i landet for tiden kuns antages til 30. Disværre lod Hochberg sig torsdag narre i Tønder, forvexlede en deel spec[ier] og skillinger og antog $\frac{2}{3}$ 'ler til 31 s.,

1847 31/12. a meta = for fælles regning med.

som der nu vil tabes paa. Ogsaa ieg havde det ubehagelige, at Renk har indsendt 2700 mk. i $\frac{2}{3}$ 'tel, der ey der ere at anbringe og sikker speculation af Renk for at blive denne myndt quit.

1848 13/1. . . Conciperede et brev til controleur Paulsen i Altona kniplingsfabrikation angaaende og anførte, hvad ieg i denne anledning efter opfordring 1845 12. sept. havde indberettet til collegiet, især med hensyn til indretning af kniplingskoler. — Hochberg beretter det øvrige, hvad for tiden er at varetage og fremkommer med forslag til disse skolers indretning, hvilket haabentlig vil virke til gavn for denne industrie. Vore sønner vare paa Trøyburg til concert, ieg tog paa eftermiddagen fod i haand og gik ogsaa didhen.

1848 15/1 . . . Fuldent mit 4 tætskrevne sider lange brev til doct. Paulsen. Var mod aften i Storde, hvor ieg temmelig længe underholdt mig med den aandrige præstedatter, hvilket fornøede os begge, helst vi i vore anskuelser saa got stemmer overens og saa gjerne gaae tilbage til den forgangne tid . . .

1848 17/1 . . . Brev fra de 2de Abild kniplerinder, der nu have lært lidt at skrive, og alt gaaer ret got der med kniplingskolen. Tillige havde den fornøjelse at modtage skrivelse og bog fra industriforeningen i Altona med medaille for mine sønner, hvilke derved saa vel glædedes som opmuntredes til efterkræfter at virke til gavn for vore huusflids frembringelser . . .

1848 20/1 . . . Paatænkte den gode pastor Lautrups fødselsdag, vor mangeaarige troe ven og naboe, der i flere aar tilbragde denne dag i vores mitte og saa glad forlevede samme hos os; velsignet være hans minde — aldrig vil denne herlige mand worde glemt af os og ville vi stedse med taknemmelige hierter erindre, hvor meget, hvor saare meget, vi have ham at takke. Deels for at bevidne dette havde vi indbuden den afdødes datter med hendes mand, som vi derved vist glædede meget; der blev musiceret først i stuen med strenge, siden i

1848 9/1. $\frac{2}{3}$ = mønt på 31 sk. kurant; Waschinski: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226—1864, 1952, s. 58.

1848 17/1 . . . Jvnfr. 1847 20/8 og 6/10 ang. de to kniplepiger, der er sendt til Andreasberg.

køkkenet med blæsende instrumenter, ogsaa noget sungen af de kiere gamle ting. Vi fornøiede os alle og tiden svandt snart. Fattede med vores moder det forsæt, hvert aar paa denne maade at feire 20de jan., saalænge vi giensidig have kraft og sundhed hertil . . .

1848 23/1 . . . Nagel med doct. Hansen ankom denne middag og toge til Kloster, siden tilbage og aftenen hiem. Disværre blev ved dem stadfæstet, at vor gode kong Chr. VIIIde den 20de er død. O hvor bedrøvede mig denne tidende, hvor følte ieg saa dybt, hvilket uerstatlig tab, landet ved denne konges død har lidt, der i saa høy grad besad forstand som villie at fremme alt, hvad got og gavnlig var, der paaagtede ogsaa den ringeste af sine undersattere, ville saa inderlig alles vel og saa meget fortiente at elskes og agtes af alle. Hvor meget got har han fremmet, hvor meget ville han have fremmet, hvis hans tid var bleven længere. Han regierte kuns i 8 aar og naaede en alder af 61 aar. Mange vare de vanskeligheder, han havde at kemp med, især med hensyn til de forskruede ansigter af tysk og dansk i de forskjellige landets provindser, men han bestræbte sig at ievne og ordne alt i det gode og viste sig retfærdig mod alle, ligemeget til hvilket parthie de henhørte. At fremme oplysning var sin kiereste opgave og skolevæsenet laae ham saa meget paa hiertet. Af kunst og videnskab var han ven og gjorde meget for at fremme samme. Ogsaa besad han stoere indsigelser og kundskab i alt, hvad der hørte til det videnskabelige. Ogsaa det industrielle som agerdyrkning antog han sig saa inderlig og søgde at fremme alt, hvad der kunde føre til landets, til sine undersatters vel, hvis velvære laa ham saa meget i sind og tanke.

Han hviler nu, den gode konge, efter endt arbeide, og fred være med hans aske! Saa mange, mange vil taknemmelig erindre sig ham og af min hue vil han aldrig svinde. Saa ofte vil ieg mindes de gange, ieg havde den lykke at samtale med den naadige konge, hvis nedladende adfærd lod en glemme,

1848 23/1. Doct. Hansen = Hans Christian H., der 1848—50 var læge i Højer.

det var en konge, mand samtalde med. Aldrig glemmer ieg de ord, ieg vexlede med ham, den fortroelig maade paa hvilken han meddelte sig, den deeltagelse han viste ved alt, hvad han troede, der kunde tiene til gavn og nytte for det almindelige, og hver gang vi samtalte, formanede han mig til med mine sønner at gjøre alt, hvad der stod i vores magt for at fremme landets industrie, hvor han tillige tilkiendegav sit ønske, at arbeiderne maatte have det got, ey behandles som trælle, men have ald muelig frihed.

Hvor findes vel en konge, der saaledes behierter undersaaternes vel, af alle klasser høye som lave? Hvor findes en konge, der endog tilstæder den ringeste bettler adgang og hører saa taalmodig alles ønsker, bønner og begieringer? derved saa villig hielper, hvor han kand? En saadan konge var Cr. VIII, og hans lige faae Danmark vist aldrig mere, saalidt som der findes slig en konge i andre lande.

Og dog blev han undertiden dadlet og miskiendt af mange, høstede ofte utak for sine gode gierninger, sin gode hensigt og villie og har vist døyet mange ubehageligheder, men saadan gaar det io i verden! saavel i det stoere som i det smaae. I sidste aar kom mand imidlertid bedre til erkjendelse, og vist deres tal nu være faae, der ey beklager den edle høymodige konges død. Mig med alle mine er den tanke saa kier at have havd den stoere lykke see kongen med dronningen betræde vort huus forrige aar og vil den 8. sept. blive os, som sandsynligvis ogsaa vore efterkommere i kier erindring, ligesom ieg stedse vil holde i erindring de samtaler, ieg havde med kongen, de ord ieg havde den lykke at vexle med høystsamme, den aabne, ieg tør sige fortroelig maade, paa hvilken han udtalte sig og det edle sindelaug, der fremlyste af alle hans ytringer, ligesom saa megen viisdom og forstand, der giennemskuede alt, ringeagtede selv ikke smaating, men med deeltagelse behiertede alt, hvad der kunde tiene, ogsaa de ringeste af sine undersaatte, til gavn og glæde og herved saa klar beviste, hvor meget han ønskede at fremme alles vel, at gjøre alle sine undersaatte lykkelige.

O, hvor kiert er det mig at have lært denne ædle konge

personlig kiende, at have havd den store lykke at vinde hans agtelse og tillid: at hans mayestet paa Föhr 20. aug. 1847 efter endt samtale traadte hen til mig og fortroelig rakte mig sin kongelige haand, er noget, som ieg troer at kunde være stolt af, thi en slig æresbeviisning er vist sielden bleven nogen i min stand og stilling til deel; og hvor smigrende var for mig de ord, da ieg takkede for den mig meddeelte fortieneste medaille — kongen fremsagde ved at berøre og besee dette ærestegn:

Her staar Fortient! og hvad her staar er sandt. — Du har fortient denne udmærkelse!

Det er mig saa kiert — end aldrig ved mine samtaler med kongen at have berørt noget personligt, noget egennyttig, men at ieg allene henholdt mig til det, ieg troede kunde tiene det almindelige til gavn, hvilket vist ogsaa har funden biefald hos den retsindige konge.

Vores digterinde Anna har forfattet et smukt digt kaldet Mindeblomst paa den bedste konges sarkofag, som ieg endnu vil anføre:

Naturen tier svøbt i sørgedragt,
for kolde nord maa nøgen green sig bøye.
Om Dannas kyst er iisets bælte lagd
og mørke skyer skiule solens øye.
Ja! bred den liigdug over Dannevang,
du kolde vinter, skiul dig himmeldronning!
Istem o nord! din hule klagesang
og suk med Danna for den elskte konning.

Snart løses iorden af sit fangebaand,
men ingen venlig vaar vil Christian vække
til liv og daad, den milde faderhaand
velsignende mod tusinder at strække,
ak nei! Han gik fra iordens strid til roe
ustandset hist af livets væld at øse,
hvor fortids store helteaander boe
og livets gaader sig i klarhed løse.

1848 25/1 . . . Mindediget får W. 17/2 af Christiane Ludvigsen. Dagbogen er altså ikke altid samtidig.

Fredsæl og fast, besindig, naadig, viis
var folkets fader! Mildhed flød fra læben,
at skabe dannevang til paradiis,
forædle folket var hans høye stræben.
Ak! Dana mistet har sin Fredegod,
sin milde skytsaand! og saa brat saa fage!
Det græder med den ædle Dannebod,
dets hulde moder, drottens ømme mage.

Du stille bye som kongeparret saae
med iubelraab i blid begestrings lue
ak! aldrig meer de vil iblandt os staae
og vennehuldt vor simple hyldest skue.
Vi hilste dem med fryd i sommerlyst.
I milde blik stod Danas morgenrøde,
de tog vort hierte med til hiemnets kyst
og ak! før lærken vaagner, maa det bløde.

Vor afskedstrøst var giensyns hulde haab
som hiin saa sielden fest, vort stolte minde.
Nu lyder sørgeklokkens hule raab,
den blide drøm maa ak for evig svinde,
vor lyse soel sank brat bag skyen need.
Og Dana græder tavs i sorgens skygge,
dog held os! Grundet har hans kierlighed
et Dannevirke folket at betrygge.

I sørgeflor med taareblændet blik
staa videnskab og kunst, og musers klage;
den høye troe beskytter heden gik,
og faderløse staae de nu tilbage.
Dog nei! et ædelt træ af asers rod,
en løvrig bøg vil Danna end beskygge
vor Frederik vorde os en Fredegod,
som folkehæld i faderspor vil bygge.

Til Gud og ham, staaer dannefolkets liid,
O skiønne haab! ey vorder du til skamme.
Gud signe Christians søn og ald hans iid
som værdig viser sig skioldungers stamme.
Hvad sarkophagens nat ey skiule kænd,
vil leve i hvert bryst, paa hver en tunge
og saga nævne vil vor Christian
som musers yndling, Danmarks bedste konge.

1848 31/1 . . . Var hos pastor Holm [i Emmerlev], hvor vi underholdt os temmelig længe med ham og hans godmodige, snaksomme kone . . .

1848 1/2 . . . Besøg af pastor Berg fra Wisbye med kone, en meget levende, behagelig dame.

1948 3/2 . . . Var mod aften i Harris, siden hos præsten, mand har io saa meget politisk at omtale denne tid.

1848 14/2 . . . var i Harris — Landets politiske stand denne tid interesserer os gjensidig meget — og have vi her stof nok at tale om.

1848 15/2 . . . Paatænkte denne dag 1804, hvor ieg begyndte min dagebog og glædede mig til at have fortsat samme. Hu-kommelsen svigter, men herved kand ieg med sikkerhed gaae tilbage til den forgangne tid og nyde mange glæder ved erin-dringen. Kun skade, at ieg ey fra først af noterede saa fuldstæn-dig som i den senere tid . . .

1848 20/2 [Højer] . . . Besøgte aftenen pastor Momsen, der forelæste mig den smukke tale, han agter holde d. 26., hvor kongens liig i Roeskilde vorder bisat.

1848 26/2 . . . I anledning af den gode konges Chr. VIII be-gravelse eller bisættelse var der i dag gudstieneste her som i hele landet. Der var temmelig mange tilhørere, dog langt fra ey saa mange som 1840 16. jan., hvor Fr. VI blev iordet, men da holdt io ogsaa pastor Lautrup ligtalen

1848 22/3 [Efter at have omtalt oprøret i Berlin fortsæt-ter W.] . . .

Haabentlig vil i vores land slige revolutionaire bevægel-ser ey finde sted; godt vores nye konge strax ved regierings-antrædelsen tilkiendegav, han vilde herske folkelig og give landet en friere forfattning, gid kun de forskiellige nationalite-ter maatte enes herom.

1848 23/3 . . . Der var hestemarked i Kloster i dag, og havde mand et daarlig veir. Mand hørte derfra det usalige rygte, at ogsaa her i landet skal være oprør; i Rendsborg skal mand have taget den kongelige casse i besiddelse, i Apenrade, Haderslev

skal der have været spectakel og det udskrevne militair vil ikke møde.

1848 24/3 . . . Brev fra Brasen med beretning, at al militair som heste blive indkaldt, i Kiøbenhavn de gamle ministre afskedigede og et nyt ministerium indført, megen røre overalt, nu ogsaa her i landet, og spændingen mellem de forskiellige nationaliteter, dansk og tysk meget stoer. Gid kuns alt fredelig maatte vorde ordnet . . .

1848 25/3 . . . Var i Harris og forefandt ved min hiemkomst ved expresse bud brev fra H. Nagel med den usalige beretning, at de Schlesvig-Holstener havde taget Rendsburg i besiddelse, anførte af prindsen af Augustenburg Nøer, før statholder i hertugdømmerne, i spidsen af det i Kiel stationerede jægerbataillon. Disværre have vi nu ogsaa krieg, indbyrdes krieg, i vort ellers saa fredelige land, og himlen maa vide, hvorhen dette vil føre . . .

1848 26/3 . . . Tog til Tønder for at see og høre, hvordan det stod i denne bevægede tid. Her var stoer røre, den provisoriske regiering i Rendsburg proclameret og her annerkiendt af magistrat og borgerskab, hvilket skal være tilfældet over alt i hertugdømmene. Alle øvrigheder og embedsmænd maatte annerkiende den nye regiering eller træde af, alle casser er tagen i beslag og beordret indsendte til Rendsborg. Amtsforvalteren i Tønder, Holstein, vilde uden ordre have ladet sin kassebehold gaae til Ribe, men da mand fornam dette, blev huuset besat og bevogtet af borgere sidste nat, og manden kom i stoer forlegenhed, og kunne det være gaaen ham galt. Denne middag afgik under bevogtning pengene med posten til Rendsburg, og Holstein maatte bide i det sure æble og annerkiende den provisoriske regiering, da han ellers var bleven afsat.

Mange mennisker strømme til Rendsburg for at forsvare fæstningen som regieringen. Alle seminarister ville denne nat forlade byen og ile didhen, ligesom alle Kieler studenter skal være der, mand modseer ogsaa preusiske hielpetropper, og sandsynlig vil hele det tydske forbund mod de danske staae hertugdømmene bi; Ja! det seer faerlig ud, Herren giv, at alt maatte vorde fredelig ordnet.

1848 27/3 . . . Megen uroe og bevægelse i gemytterne, alt lever i frygt og ængstlig forventning, ogsaa seer det faerlig og truende ud. I Jylland skal det ogsaa være uroelig, det heder, mand vil der have en republik; var i Harris, hvor Brasen yttrede maaske at kunde komme til at nedlægge sit embede, da han vilde holde den eed, han havde svooret kongen, og ikke ville eller kune annerkiende den provisoriske regering, hvis dette skulle blive forlangt af ham.

1848 28/3 . . . Tog fod i haand og gik til Kloster, ogsaa her som over alt røre, en proclamation fra kongen af Preussen forkyndet, der vil sikkre og med vaabenmagt beskytte Schl. Holsteins uafhængighed og rettigheder i forening med hele Tydskland forbund; tillige blev bekjendtgjort, at collegierne i Kiøbenhavn skal være opløste, og alle Schl. Holstenerne tagen bort derfra; det hedte tillige, at Christiansborg skal være omringet og stærk besat, for at forhindre kongen ey tager flugten, som mand skal frygte for; der skal herske stoer bevægelse, og det nye ministerium „lader ey“ til at kunde holde tingene i orden, men ønskes atter forandret.

I Flensburg indtraf i aftes tropper fra Rendsburg, det heder 2000 stk. som tager til Haderslev, hvor det danske parthie har hindret den provisoriske regierings annerkiendelse, den eneste bye i begge hertugdømme, hvor dette er vorden nægted; der skal være stærk giere, den danske prediger, Lauritz Skov, maatte flygte; Koch, redacteur af bladet Dannevirke, maatte sikkres ved at besætte huuset med borgervagt, og det heder, at han en affigium paa flere steder er bleven hængt. Benævnte 2de mænd ere hovedanførere i hiin egn for den danske propagande.

Den gode Christiane med liv og siel dansk, begeistret i høy grad for den danske sag, fandt ieg af dagens begivenheder i høy grad angreben og oprørt, og gjorde det mig ondt, at hun tog sig dette saa nær, saa meget indvirkede paa hendes poetiske fornemmelse, hvilket læt kand indvirke skadelig paa hendes

1848 27/3 . . . En affigium = in effigie, d. v. s. man har hængt en dukke, forestillende Koch.

Rehloff = købmand Th. A. R., Tønder.

sundhed; hun truede med at forlade denne egn og tage til Jylland eller Fyhn, men hun betænker sig nok.

Jeg føler mig roelig og finder mig allene bekymret for mine sønners fabrikdrift, der læt kand komme i staae. — Desværre hører ieg, at fast alle kniplingskræmmere lader deres piger gaae, og gaaer det som i aarene 1808 til 1814. Som ieg den tid fast var den eneste, der blev ved at købe, saadan ogsaa nu min søn, og anseer ieg dette ogsaa som pligt. Breve fra Nagel og Rehhoff. Første befinder sig som ægte dansk ogsaa i en meget spændt, ængstelig stilling, got han har Dora til trøst og bestyrkelse, hende vil vist ingen krænke og fornærme.

1848 29/3 . . . Var i Harris, hvor Mille var kommen hjem fra Colding. Hørte, at de danske tropper samles der fra Jylland som fra øerne. Mand venter at kunde opstille en armee af 20.000 mand, hvor det da skal gaae løs mod oprørerne i hertugdømmene, og venter mand, kongen vil stille sig i spidsen af sin armee. Det seer faerlig og truende ud, og Gud maae vide, hvordan alt vil vende sig; forbitnelsen bliir større og større mellem tysk og dansk, og vort lykkelige land trues med ødeliggelse; kommer det til slag, da vil der flyde meget blod. Fra stæderne, især Ribe flygte mange, allevegne ryster og bevæbner mand sig, og slig gierning fandt i senere tider aldrig sted.

Herredsfoged Brasen var saa exalteret, som ieg end aldrig kiendte ham, og hans forbitrelse mod de tyske, især de tydsksindede Tønderaner, var meget stoer; han meente endog, friiserne ville forene sig med de dansksindede i omegnen for at hærgne denne bye, men til slige yderligheder vil det haabentig ikke komme, og næppe tager friisen dansk parthie. I Haderslev skal det danske parthie have faaet overvægt og afsat borgermesteren der, hvis det er sandt.

1848 30/3 . . . Der var forsamling i Bredebroe — herredsfogeden, Beck, præsterne fra Sckerbek, Medolden og Wisbye med flere beboere som repræsentanter for herredet var der for at raadslaae om bevæbning, om tysk og dansk; fornævnte 5 vare især meget exalterede, og taledede stærk for den danske sag. Degnen

1848 29/3. Mille = herredsfoged Brasens datter. ryster = ruster.

blev indkaldt for at erklære sig, om han ville være tydsk eller dansk, og blev det ham ilde tagen, at han underviste børn ogsaa i det tydske sprog, hvilket han lovede at frafalde sig; en deputation skulle morgen gaae til Ribe. I Hadersleff skal i gaaer 4000 mand danske tropper være ankommen og 5000 ventes dertil i dag. Den provisoriske regering har efter proclam i Mercur erklæret Danmark fuldstændig krig, og Preussen med det tydske forbund vil staae den provisoriske regering bie. — Kongen ventes hvert øyeblik for at stille sig i spidsen af sine tropper; en meget smuk human proclamation til Schlesvigerne fra kongen blev i dag uddelt. O, havde den gode Chr. VIII levet endnu, vist ville denne usalige røre da ey have funden sted; Gud maae vide, hvordan alt nu vil endes, det ser sørgelig faretruende ud, og vort lykkelige land kand blive ødelagd.

1848 31/3 . . . Deilig soleklar veyr, gik paa eftermiddagen til Kloster, hvor ieg hørte, at 5 a 600 m. med 18 kanoner vare i Apenrade og ville til Haderslev, for en deel Kieler studenter. 5000 tydske skulle være i Haderslev og flere usalige beretninger mere . . .

En sørgelig begivenhed fandt sted, der truer vores saa lykkelige land med ødeliggelse. Prinds Fridrich af Schl. Holstein Augustenburg, før statholder i Schlesvig i forening med Beseler, F. Reventlau, M. T. Schmidt og Bremer gjorde opstand, indtog Rendsburg og proclamerede en provisorisk regering, der forunderlig nok i et nu i begge hertugdømme blev annerkiendt; dette usalige foretagende vil have sørgelige følger.

1848 1/4 . . . Ferd. [og] Theodor kom eftermiddagen hiem . . . Mand er i Jylland meget begeistret, forbittret mod de tydske og over alt tilbyder mand sig at gribe til vaaben og forsvare fædrelandet; i Ribe ere gaderne paa en maade barikaderede og porten sat i forsvarsstand — mange steen er bragd paa lofterne for i paakommende tilfælde at kaste ned paa fienden.

— Var i Harris, hvor ieg fandt herredsfogden overspændt i høy grad, tænker kun paa krig og vil krig — truede med at arrestere præst og degn, hvis de ey forholdt sig i lære og tale, som han havde foreskrevet dem; der skal opbydes til at underskrive

frivillig at gribe til vaaben og gaae imod de tysdske. Han sagde, at hvis mine sønner ey vilde tegne sig, da skulde de være uden ald lovlig beskyttelse og andet meer.

At denne ellers saa forstandig, betænksomme mand kand handle og tænke saa overspændt, forundrer som smerter mig. Vel er hans fædrelands kierlighed at rose — men den gode mand betænker ikke, at der som embedsmand paaligger ham andre pligter, og at ved slig overdreven fremfærd, han læt kand gjøre sig selv med familie — og mange af denne egns beboere ulykkelig. O! hvor leve vi dog i en ængstlig, farefuld tid; gid denne crisis uden alt for stoere ulykker var overstaaet og fred og roe vendt tilbage igjen.

1848 2/4 . . . Tog med vores moder til Høyer, ogsaa her i gemytterne megen bevægelse; vore danske tropper skal nu rykke frem og have besat Apenrade, de tysdske trækker sig tilbage, det danske parthie vinder derved ogsaa i Høyer overhaand, især ved den lavere classe, og Nagel staaer ey mere saa ene og forladt som dansksindet som hidindtil, men den gode mand er alt for ivrig begeistret, taler og ytrer sig alt for heftig og uoverlagd. Giør sig herved mange fiender, som han ved roelig forhold kunde have undgaaet, og hvilket han i tidens løb vist vil komme til at fortryde. Jeg sagde ham disangaaende vel for dierv min mening, og var dette første gang, vi havde dispüter med hinanden, men som io allene berørde vore politiske anskuelser. Som ieg siden erfarede, havde min kone med datter i lige sind med mig formanet og advaret ham . . .

Vi bleve ved vores hiemkomst i høy grad overraskede ved den efterretning, at i Bredebroe denne eftermiddag havde været stoer røre. En skare Riber var gaaet ud af byen for at tage til Kloster og der tage til fange øvrigheds personerne med andre. I de forskellige sogne, Brøns undtagen, sluttede bønder og indvaanere sig til, saa hundrede læss mennisker kom til Bredebroe, hvor nogle faae her fra byerne sluttede sig til, og toget gik nu til det stakkels Kloster, hvor ey var paatænkt at gjøre nogen som helst modstand, og en 4—5 mand militair kunde have udrettet det samme, som nu flere hundrede mennisker opfordrede

til; uden for byen kom mand skaren imøde med det danske flag, hvorved mand vilde tilkiendegive det danske sind, og den stakkels birkfoged Elvers blev arresteret ligesom doct. Rolfs og giestgiver Ipsen for at transporteres til Ribe, amtsforvalteren var flygtet. Togget skulle nu herfra gaae til Tønder for ogsaa der at foretage en lignende operation, og Gud maae vide, hvor mange mand, [de] der vil tage til fange, og hvilke uordener der kand opstaae; herredsfogden ville have tvungen en karl, Niels Lund, til at tage med, men undslog sig og undslap mellem hoben. Anthons Knud maatte følge med, 3 af vore vævere fulgte frivillig. Desværre leve for denne tid vi ikke i et land, hvor frihed hersker, og hvor loven er den bydende magt, men hvor vilkaarlighed kand gjøre bestemmelse.

Sørgelig at mand saa ubetænksom kunde annerkiende en usorpatisk eller oprørsk regering, der umueligt vil kunne bestaae og strider saa meget imod de pligter, mand skylder sin konge og sit fødeland. Embedsmændene vil dette især komme dyrt at staae, og hele landet vil komme til at bøde haardt herfor. Den usalige tveedragt mellem de forskiellige nationaliteter har fremkaldt dette, og Gud maae vide, hvordan alt vil ende sig. Maatte kongen dog snart vise sig i spidsen af sin hær, fremstaae for sit folk, sandsynlig ville da paa faae nær, der staa i spidsen, alt underkaste sig, og fred og orden vende tilbage til vort hidtil saa lykkelige land igjen.

Apenrade skal være tagen i besiddelse, og de tydske bortrømt derfra. I dag hestemarked i L. Kloster, men som vist kuns er bleven besøgd af faae.

1848 3/4 . . . I Kloster var et par hundrede mand, infanterie og cavaleirei ankommen, men som saa med ringeagt paa denne bondeskare, de forefandt der, hvilken imidlertid forføyede sig uden nogen uorden hver til sit igjen. Tønder havde erklæret velvillig at modtage de danske tropper, være og blive deres konge troe, og en masse der var stimlet til Hoyer fra Ballum,

1848 2/4 . . . Birkefoged Elvers etc.: I margin flg. rettelse: »Det var birkefoged Elvers, der var flygtet, amtsforvalter Harbou tagen fange.«
 Rolfs = Roll.

kom kuns til Møgeltønder og vendte da hjem igien; dette er i det hele dumme optaayer der kuns allene morer, men fører til intet.

1848 4/4 . . . For byen Tønder blev denne en betydningsfuld dag. Militaret rykkede uden nogen modstand ind i byen, kuns bondeflokken havde de ey villet indrømme den ret at tage byen i besiddelse, som mand ey kand fortænke dem i, meget mere agte dem for, 14 á 16 skal være paa proscriptionslisten, som skulle tages til fange, ligesomskeet er i Kloster; en deel af disse skulle være flygtede, under hvilke nærmest N. Jacobsen, A. P. Rehnhof, J. C. Iversen og Lundius. De danske rykke frem og skulle i dag ankomme ved Flensborg, de tyske fortropper, bestaaende af alle haande sammenløben folk, skal paa tilbage-touren fra Apenrade have begaaet uorden og plyndret. — Borgerne i Kiel, kede af de ubudne fremmede giester, skal have uddreven samme af byen, og saadan vil det vist gaae i alle byer, naar de danske tropper vise sig, især naar kongen var i spidsen, og da vil haabentlig alt fredelig vorde ordnet.

Jeg hørte dette paa veien ved Bredebroe af nogle mænd fra Døstrup, som kom fra Tønder. Blev saa glad ved de fredelige udsigter — og ilte til Storde at forkynde Christiane dette. — Derfra til Bredebroe — Brede og til Harris, hvor ieg uventet forefandt doct., controleur Paulsen fra Altona, og løb mig derved saadan i sved, at ieg efter min hjemkomst maatte tage en tør skiorte paa. —

Men da vi ville gaae til sengs, blev vores roe forstyrret; der ankom ordre fra herredsfogden, at alle fra 18 til 60aar skulle bevæbnet ile til Tønder, og nu er vist uorden og galskab der.

1848 5/4 . . . Begge mine karle og siden mine 2de sønner Ferd., Theod. toge natten efter ordre fra herredsfogden til Kloster, herfra til Abild og siden til Møgeltønder uden nogen gavn eller hielp, mand frygtede friiserne, men de forholdt sig i stille roe. Militaret tiltroede sig ikke at overnatte i Tønder, men tog uden byen og leirede sig der; denne morgen drog samme til Mø-

1848 4/4. N. Jacobsen = formentl. brygger og brændevinsbrænder Niels Sørensen J.

geltønder, hvor de vel troede at være mere sikker. Haabentlig vil alt gaae af uden blodsudgydelse, og dette give Gud; sørgelig ellers at landmanden forhindres i sit arbeide og ligge sin sæd, helst veyerligget er saa gunstig.

Folkemassen kom paa eftermiddagen hjem. Alt var blind allarm; mand skal i aftes have sat de danske i skræk ved at kundgiøre, friiserne kom i hobetal for at staae de tyske bie. Forskrækket forlode det danske lille troppet nu byen og leirede sig uden for samme, een satte sig til hæst, mand siger den unge grev Sponeck og ilede i fuld gallop til Møgeltønder, hvor inspector Feddersen øyebliklig sendte stafet til herredsfoged Brasen, der nu beordrede unge og gamle ufortøvet af sted, at ile de danske imod friiserne til hielp; men som sagd, alt var blind allarm. Friisen sad rolig hjemme og vil vist gotte sig, at dansken har saa megen frygt og respect for dem; — som mand hør, vil landboerne her i egnen næppe giøre slige optøyer med igien, men beskrænke sig til at forsvare sig selv, person og eien-dom.

Der blev noget exerceret ved Møgeltønder, hvor den exalterede Scherbek præst kommanderede, et særsyn af en præst, der gjorde bedre i at rygte sit embede, formane og opmuntre til fred og enighed i stæden for at opivre gemytterne til krig og tvedragt.

1848 7/4 . . . I Bredebroe var en forsamling af embedsmænd, sognefogder etc., en deel præster vare tilstæde, og blev der raadslagen om en adresse til kongen, hvilken pastor Barg fra Wisbye noget poetisk havde affattet og forelæste, som med nogle forandringer blev antagen. Andre foredragender, som frievillige hæste, øvelse i vaaben eller exercitz, bragde ingen resultat. Jeg var der tilstæde, siden til grande i Brede, hvor adressen af 2de mænd i byens beboeres navn blev underskrevet.

Ved postens ankomst fra Tønder hørte ieg af en kniplings-

1847 6/4 Skærbæk præst = Joh. Buntzen Kock, præst i Skærbæk 1842—56.

1837 7/4 Barg: Hans Broge Berg, præst i Visby 1843—57.

handler fra Scherbek, der kom lige fra Rendsburg, den usalige beretning, at 1500 preusser med artillerie vare indrykkede der, byen af glæde herover var bleven illumineret, mange vare undervejs. Ogsaa fra Hannover, Brunsvig, Mecklenburg etc., som 10de afdeling af den tydske forbunds hær stode tropperne færdige til at rykke ind i Holsten, og det vrimler der af fremmede krigere, saa nu næppe vil være at tænke paa, den danske arme vil kunde udholde kampen; men haabentlig overskrider de fremmede tropper ey grensden, haabentlig vil der blive sluttet fred, og dette give Gud. Saa stoer forbittrelsen er mod de tydske i det danske, lige saa stoer skal i Holsteen og det sydlige Schleswig forbittrelsen være mod de danske, og det er sørgelig, at disse forskiellige folkeslag, der i saa mange aar have levet i eendragt, fred og kierlighed med hinanden, giensidig have befordret hinandens velstand, nu staar i fiendtlig stillelse mod hinanden, hvis følge vil være landets ruin og fordervelse.

Forbandelse over disse skrivere og snakkere, der have frembragd denne usalige disharmonie, der have saaet denne tvedragts sæd, som nu spirer til folkets elendighed og undergang og bærer, som vil bære, frugten til fordærvelse . . .

1848 8/4 . . . Atter grande, hvor adressen til kongen blev underskreven og tegnet til frivillig levering af rytterhæste i fald samme behøves, som skal købes og opstaldes til der kommer ordre. Jeg tegnede 50 t., 25 for mig, 25 for Hochb., Ferd.

1848 9/4 . . . Nagel kom paa eftermiddagen; han fortalte, at de danske tropper skulde være rykket frem til Bredsted, vilde til Husum og herfra danne en linie til Flensburg for at afskiære de i Flensburg liggende tydske, hvis styrke efter hans sigende kuns skulle bestaae af 2000 mand. Preusserne ansaa han som hielpetropper for os, men som mig ikke troer. — Havde en temmelig heftig debatte med ham, der exalteret blander sig i ting, som ikke vedkommer ham, gjør sig derved forhadet hos langt de fleste af denne egns beboere, der ey ynde sligt, og risikerer at gjøre sig som vores datter med barn ulykkelig, men han paaagter i slig henseende ingen advarsel og formaning.

1848 8/4. t. er daler.

Rygtet gik, at vaabenbrud ved Flensburg skal have funden sted og flere huse der skudt i brand, men som haabentlig ey vil stadfæstes . . .

1848 10/4 . . . Brev fra . . . Radoor med yttring om den forbittrelse, der finder sted i Tønder som sønden for, især hos friiserne mod denne egns beboere fra Tønder til Ribe for det ubetænksomme tog, bonden gjorde med, først til Kloster siden mod Tønder, hvilket mand anseer for fiendtlighed og kand, hvis krigen alvorlig skulle udbryde komme denne egn dyrt at staae, skiøndt det vist ikke af nogen var ilde ment, og mand allene saae sig nødsaget til at følge øvrighedens ordre; o vare disse optøyer ikke skeet, da kunde mand med ulige mere roelighed have seet den kommende tid imøde, men nu seer det i sandhed for denne egn faerlig og truende ud. Det rygte gik, at kaabermøllen ved Flensburg skal være brændt — de tyske tropper skal være dreven tilbage til Flensburg, der nu skulle angribes, og at 500 mand skulle være gaaen over til den danske arme, ligeledes at kongen var ankommen til Sønderburg, og 5000 m. landsatte paa Angeln, men mand kand af slige rygter kuns lidet troe og stoele paa. Efter Altona Mercur skal de preussiske tropper være gaaen over Holsteens grendse og rykke frem mod Schleswig, ligesom hele 10de afdeling af den tyske forbundsarmee skal være beordret til at rykke ind i vort land.

Meer og meer faerlig bliver vort lands stilling, og Gud maae vide, hvordan det vil ende.

Meget beuroligede det os, at Hochb., Ferdin. endnu ikke i dag kom hiem. Hvem veed, hvordan det kand være gaaet dem. Gid de got og vel vare her igien . . .

1848 11/4 . . . Brev fra Hochberg med efterretning, at i gaaer skulle Flensburg være indtagen, som disværre har kostet meget blod, 1300 tyske skulle være faldne, 700 fangne; hvor mange danske der er faldne nævnes ikke, og vil vi haabe, førstes antal vil heller ikke være saa stoer, som beretningen lyder; Hochberg agtede med sin broder til Flensburg, hvor mand saa kand vente nøyagtigere beretning. Gud skee lov, vi vide nu vore børn ere vel . . .

1848 12/4 . . . Hochb., Ferd. kom hiem fra Ries og havde været i Apenrade og Flensburg, hvor det for sidste bye skal være gaaet naadigere af, som mand maatte befrygte. Vore danske tropper havde kiempet brav og fra Bau af fægtende trængt de tydske tilbage til Flensburg, erobret alle deres forskandsninger, iaget dem giennem byen, hvor de toge flugten til deels i stoer uorden; mange kastende deres gevährer med randsel bort, forkrøb sig til deels, hvor de kunde, og 800 á 1000 mand blev tagen til fange; nogle tropper gik over og de andre retirerede efter Schleswig til, hvor vore danske satte dennem efter; krigsskæbnen havde bidraget meget til flugt og ødeliggelse. Studenterne skulle have forsvaret sig best og mange faldne. Havde de daarer forholdt sig roelig hiemme og paaagtet deres studeringer, hvor got dette for dem og deres paa-rørende; men hele verden er som beruuset, og denne usalige parthieaand hersker overalt, hvor nu disværrer bliir fiende, hvad før var ven. Vee dem, der have frembragd dette. Tydsk og dansk levede før saa fredelig med hinanden, men nu staaer i samme land de forskiellige nationaliteter fiendlig mod hinanden, hvilket sandelig ikke er folkets skyld, men disse usalige talere og skrivere, der have opirret og vildledet dansk og tydsk.

Søndag den 9de fandt trefningen sted; dagen efter ankom kongen fra Sønderburg til Flensburg, blev af byens befolkning glad modtagen og vandrede til fods kuns af 2 officerer ledsaget uden frygt omkring i byen, og vandt meget ved dette dristige mod; naar Schleswig er rømt, agter kongen at tage sæde paa Gottorff.

Paa prins Friedrichs hoved skal være sat en pengesum, han er altsaa vogelfrie. — I Flensburg var denne usalige mand tilstæde og maatte med sin hær tage flugten; det heder, at den tydske troppestyrke skal have beløbet sig til 10, den danske til 12000 mand, sidste got, men første daarlig ordnet og armeret.

Brev fra H. Nagel, der nu ret iubler og triumpherer over de danskes seier; mit hierte derimod føler ingen glæde, men sorg og veemod, at før saa fredelige beboere nu skal kiempe og slaaes med hinanden; hvor got for alle, hvis fred og enighed fremdeles

havde funden sted, men freden er nu brudt, og næppe vil i den nuværende slægts tid, harmonie mellem de forskellige nationaliteter fremstaa igjen, den tyske vil være forhadet mellem de danske, den danske mellem de tyske, og er dette ikke sørgelig?

Denne usalige revolutionsaand, der forvirrer fast hele Europas befolkning, kand med grund tilskrive denne for vort land saa sørgelige tilstand.

1848 13/4 . . . Hochberg tog eftermiddagen til Tønder og kom aftenen hjem, alt var roeligt, men bekymret, og mand er i høy grad opbragd og forbitret over det usalige bondetog, hvor mand formener, det var hensigt at plyndre, skiondt dette vist ikke faldt nogen siel ind af dette sogns beboere, og efterkom mand io blot øvrighedens befaling, ikke var det frie villie. Alle embedsmænd, verdslige og geistlige, i hertugdømmet Schlesvig ere blevne opfordrede til at erklære, om de vil være kongen troe og lydige, frasige sig den usorpatoriske regering eller frasige sig deres embede; ogsaa til vores præst medbragde Hochberg brev desangaaende. I Tønder vilde man vide, at der var falden mange danske, som ogsaa høres anden steds fra, ved trefningen ved og i Flensburg, hvilket disværre ogsaa er at befrygte, og mand ansaae det mere for retirade end tabt slag. — Got imidlertid, at kongen er kommen, haabentlig vil nu alting tage en anden vending, de danskes mod stige, ligesom de tydskes svækkes; mand paa begge sider give efter, fred og roelighed vende tilbage igjen, og dette give Gud. —

Der blev i dag reist en stage med tiærtønde til signal og forbuden ved kirketienesten at ringe med klokken; saa seer det nu ogsaa hos os krigerisk faretruende ud.

1848 14/4 . . . Brev fra H. Nagel, skrev til ham igjen. — 4de canoonbaade laae uden for Høyer, og nu er ogsaa skibsfarten sperret paa vestkysten. Posten gaar nu heller ikke. Ingen breve, ingen aviser kom i dag, og det er ret sørgelig.

1848 15/4 . . . Doct. Winding fra Høyer var her i dag og agter hver løverdag at komme her til sognet i Rolfs sted, der fra Kloster som politisk fange er bortført. Efter hans sigende skal

kongen være tagen tilbage fra Schlesvig til Flensburg for sikkerheds skyld — og meente han preusserne, der ere i Rendsburg, ville tage deel i krigen, og da seer det sørgelig ud. — Var mod aften i Harris, hvor ieg fandt Brasen mere human og betænsom, mindre exalteret. Han haabede forlig og fred.

1848 16/4 . . . Det rygte kom ved Anthons Knud fra Ribe, at kongen over Tønder ventedes denne aften der, og fra Tønder, at den halve deel af Rendsburg, som skal ligge paa Schleswig grund — skulle være indtagen af vore danske tropper, og at mand godvillig havde aabnet porten. Give Gud, at dette var sandt, saa vilde haabentlig snart vorde fred . . .

1848 17/4 . . . Alton. Mercur bragde posten i dag igien. — Det seer sørgelig ud, og Gud maae vide, hvordan alt vil ende sig. Kongen skal være reist tilbage til Kiøbenhavn, og armeerne staae slagfærdig mod hinanden noget denne side Rendsburg; dog haabes for mægling og fred. De tyske forbundstropper, rykke stærk ind og imod landet og snart vil landet være oversvømmet af fremmede krigere . . .

1848 18/4 . . . Var i Harris, hvor Brasen med sine sønner kom hjem fra Ribe og bragde den efterretning, at kongen var i Frideritz, samt at der skulle være vaabenstilstand i nogle dage, hvor Preussen havde at erklære sig, om den ville trække sine tropper tilbage, og have fred eller krig. — Hørte mod aften flere kanonskud i vesten, vist fra søen. Det var paa eftermiddagen ret varm sommerluft, og jeg kom paa mine vandringer stærk i sved . . .

1848 19/4. . . Hochberg var i Høyer at skiere af, medbragte det rygte, at den provisoriske regering skal være flyttet fra Rendsburg til Altona, samt at der i det hele kuns skulle være 4000 mand preusser i landet. Ogsaa gik rygtet, at svenske tropper skulle være landede. — Men der siges og fortælles saa meget.

1848 20/4. . . Efter dagens sagn skal der være haab til fred.

1848 21/4. . . Ingen synderlige kriegs-beretninger. Der vil være vaabenstilstande endnu, 10de arméafdeling i Tyskland er i bevægelse, i Frankfurt nedsat en comité af 7 mænd, valgte

fra Preusen, Baiern, Osterrige, Sachsen, Hannover, Baden og storhertugdømme Hessen, der skal undersøge forholdene og bestemme, hvad der skal foretages. Giv Gud freden med de tyske magter, ey vorde brudt. Det vilde see faerlig ud for det kiære fødeland, skulle det komme til krig, og landets velstand ville da gaae til grunde, ligesom det ville koste tusindes liv.

En deel svensk norske matroser og søfolk skal være tilførte, og det unge mandskab, som her var udskreven, er kommen hiem igien. Skibsfarten er standset, og ingen skibe kand udklarere mere, den brødløse tilstand tiltager meer og meer. Hvordan vil dette ende?

Breve fra Radoor og Ph. Schaeffler (?); i Husum, som i Tønder seer det sørgelig ud. Ald næringssdrift ligger, og saadan gaar det overalt.

1848 22/4. . . Forsamling i Bredebroe hestelevering angaaende.

1848 24/4. . . Brev fra . . . Radoor; sidste beretter, at der i aftes skal være begyndt et slag ved Rendsburg, og at denne aften kunde ventes vigtige efterretninger. Den tyske hær skulle være 42,000 mand stærk, men mand kand slet ikke fæste tillid til slige beretninger, og give Gud det hele ey maatte forholde sig saa, og krigen med forbundsstaterne ey være udbrudt.

Men en reisende, som denne morgen tog ud fra Husum, stadfæstede sildigere denne efterretning; syden Schlesvig skal slaget have staaet og i gaar fra kl. 8 morgenen af havde mand fægtet den gandske dag; hvem der havde seiret var endnu ey bekendt.

1848 25/4. . . Spændt for at vide, hvordan der tingene staae, tog ieg med Hochberg til Tønder og hørte nu bestemt, at ved Krop Dannevirke i gaar et afgjørende slag havde funden sted, hvori de tyske, som ieg forudsaa, havde seiret; mange danske være fangentagen, paa begge sider disværre meget blod være flødt; de danske havde fægtet brav, men maatte dog vige overmagten, der især, hvad taktik og anførsel angaar, skal have været saa overveiende, skydegeværet — især bøsserne saa ulige bedre. Der skulle have været en vild flugt, de seirende trængt for til Flensburg, hvor en stoer deel af den overblevne danske

armee, der nu var retireret til Angeln, nu er afskaaren og sandsynlig maae capitulere. Saaledes havde Mathiesen fra Højer berettet, der denne morgen var kommen hiem fra Flensburg, hvilket ogsaa stadfæstedes af andre. — O hvor sørgelig, at sliq begivenhed skulle finde sted, og ey alt fredelig var bleven ordnet. Havde mand ey fiernet vort gamle, sindige ministerium og dannet et pfantastisk nyt, da vilde sikkert alt have taget en anden vending og diplomatisk være bleven ordnet; at mand med magt ville indlemme Schlesvig i Danmark er allene skyld i denne usalige krig, der vil ruinere vort hidtil saa lykkelige land.

Fra Flensburg skal en deel af de dansksindede være flygtede; — i Tønder triumferede mand ret, og glæden var stoer over den tydske seir, lige saa forbittrelsen stoer mod de Riber og de beboere i nord, som havde giordt taaget til Kloster og Tønder den 5te april, hviket var ogsaa saa ubetænsksom som uretfærdig.

Herredsfoged Brasen, hvilken mand især tilskriver dette, er mand høyst forbittret imod, ligesom mod præsterne i Scherbek og Wisbye, Beck og disværre min sviegerson Nagel, der ubetænsksom har blandet sig i ting, som ikke vedkom ham, og i Tønder yttret sig paa en maade, der maatte tilveiebringe had og forbittrelse. Han er nu med kone og barn at beklage.

Jeg fandt i Tønder overalt venlig modtagelse, og er ieg forvisset om, ingen ville i paakommende tilfælde fornærme, men snarere beskytte mig og mine, og denne vaertagelse var mig saa kier.

Friiserne havde samlet og opstillet sig, for ifald behøvedes at komme de tydske til hielp, men nu da disse havde seiret, vare alle roeligen vendt hiem igjen.

1848 26/4 . . . Efter rygte skulle de danske forskandse sig ved Ries. I Biendrup og omegn laae i dag megen cavallerie; i Tønder ventede mand over Husum en deel tydske tropper.

1848 27/4 . . . Efter brev fra Carl og Apenrade Ugeblad skulle vore danske have forsvaret sig brav, i god orden trukken sig tilbage, ingen have tabt af deres kanoner, munitioen eller

1848 25/4. Mathiesen, Højer = formentlig den slesvig-holstensksindede brændevinsbrænder, sen. stænderdeputerede og byfoged Mathias Christian M.

bagage, hvilket ved den stoere overmagt er at beundre, skulle endog have erobret to faner, tagen position ved Bau, der forskandse sig, ligesom ved Hellevadt og ville atter bryde deres fiender spidsen; fra Apenrade bevæge sig tropperne syd paa og alt er der i stoer røre. — Svenske hielpetropper forventes, en engelsk flaade ligger for Elven, de tydske hielpetropper skal have forlangt vaabenstilstand. Mueligt det kunne komme til underhandling og fred, og dette give Gud! Tydske skal ikke være i Tønder, saaledes lyder rygterne for i dag.

Herredsfoged Brasen har med sine børn feig tagen flugt, hvilket gjør ham liden ære, helst han havde braudet saa meget af sit mod, rørt saa meget sammen og forfaret saa voldsom. Han bliir af alle meget fortænkt for denne fremgangsmaade, og neppe vil denne mand her vinde agtelse og tillid igien; som embedsmand burde han ogsaa kuns i yderste nødtilfælde have forladt sin post. Der var ting i dag, men han vovede ikke at indfinde sig der.

1848 28/4 . . . Denne dag var en ængstlig spændt, for mange en skræksom dag. For at se hvorledes det stod til i Høyer tog ieg paa formiddagen fod i haand og gik didhen. Ved Snorum bemødte mig en bekiendt ung mand, der ængstlig tiltalte mig: For Guds skyld vend om, der kommer 1200 mand tydske tropper, see! Der er allerede en vogn med fanerne; stræb at komme hiem.

Men ieg gjorde det modsatte og strebte at komme til Høyer, Nagel med kone og barn vare i begreb at stige til vogns og forlade byen. — Snart kom efter deres afreise tropperne, kavalierie, infanterie og artillerie, omtrent efter sigende 1200 m. Nagel blev tilsagd indquartering af 100 m. til straf for sine bestræbelser for danskheden, N. Petersen 80 mand, og dette skulle være af de saakaldte frieskarer, bestaaende af alle slags folk, der kom syngende ind i byen og blev af en flok drenge og andet folk hilset med hurrah. Det saa braaget ud at faa plads i apotheket, mad og drikke for saa mange, og Gud maae vide,

1848 27/4 . . . Carl = nevøen Hans Christian Carl W. fra Rise.

1848 28/4. N. Pedersen = købmand, fra 1850 medlem af kirkeforstanderskabet, Niels P.; Winding = læge, H. C. W.

hvordan det vil gaae og ende sig. Vi bortbragde af stuerne, hvad der var til stads og kunde undværes; en soldat, som ieg havde samtalet noget med, en holstener, vinkede mig tilside og sagde fortrolig: Har De kostbare ting, da bring det i sikkerhed; mellem os er der mange haande folk, og mand kand ikke vide, hvad denne nat kunde skee. En deel af disse mennisker havde et barbarisk udseende og taledede med største forbittrelse om de danske, hvilke de inderlig hadede; apothekets beboer var især ilde anskreven hos dem, som er at tilskrive de exalterede Tøndringers beretning, hvilke Nagel ved sine ubetænksomme ytringer og uoverlagde mellemblanden har giort sig saa forhadet. Det var et fæl syn, da tropperne toge ind i byen og kom til apotheket, da at se dem hæve knyttede næver mod samme. Got, at Nagel var borte. Det kunde ellers være gaaet ham slet, og sin alt for overdrevne fædrelandskierlighed kommer ham med familie dyrt at staae. Havde han med hensyn hertil fulgt mine formaninger, hvor got dette for ham og vores fromme Dora, der imidlertid med roelig overladelse finder sig i hendes skiebne; en stoer trøst var det for mig, at hun med hendes barn var dragen herfra.

Jeg ombad nu nogle af soldaterne, ieg havde samtalet med, at antage sig huuset med beboere og beskytte samme, hvis det skulle behøves, og alle gave mig beredvillig haand herpaa; det samme bad ieg Winding og Mathiesen, tog derpaa atter stok i haand og vandrede hiem igien, da det var nødvendig, ieg der sørgede for sikkerhed af et og andet af mine ting. Kom hiem kl. 9¹/₂, hvor ieg forefandt mad. Beck med barn og pige, som ogsaa vare flygtede hertil. Ferdinand var denne eftermiddag tagen bort til Jylland, Nagel fulgte med, men hvor langt og hvor hen? vidste han selv ikke.

Hørte at et læs militair havde denne eftermiddag været i Harris for at paagribe herredsfoged Brasen, men som til sin lykke med børn var borte. Gud veed, om han nogensinde vil komme som embedsmand hertil igien; den gode mand har ogsaa handlet alt for overiilt og ubetænksom, hvilket nu sikker ogsaa

vil fortryde ham, og har han ved sin usalige fremfærd, forvoldt denne egn uberegnelig skade, angst og iammer . . .

1848 29/4 . . . Mod aften ankom til Bredebroe 60 mand for-
tropper fra Høyer, som besatte byen og broen, af Nagels ind-
quartering, der skal have havd 120 mand, men efter doct. Win-
dings beretning dog skal have forholdt dem nogenlunde got
og intet spoleret, kuns har det io kostet som vil koste den stak-
kels mand meget, og er dette lønnen for sin patriotismus. Beck
har mand straffet for sin medvirkning i den danske sag med at
fratage ham 2 kostbare heste. . .

1848 30/4 . . . I dag fandt ingen gudstieneste sted, det vrim-
lede i dag af krigere ved Bredebroe, hvilke forfriskede sig der
og toge siden til Kloster. De, som vare i Bredebroe sidste nat,
bleve forlagde til Brede. Vi fik 2 officerer — en baron H. von
Wobeser og dennes neffe, preussere, boende i Altona samt en
dragon til indquartering, som var gandske skikkelige folk, der
holdt strenge paa orden. En parlamentair, der var sendt til Ribe,
bragde det budskab, at mand der uden nogen modstand ville
modtage de tydske tropper, og ere io nødte hertil, da de danske
ey kand komme dem til hielp. O, hvor seer det sørgelig ud for
vores før saa lykkelige land, der neppe nogensinde vil komme i
sin blomstrende velstand, de forskiellige nationaliteter vel al-
drig enes igien . . .

Sørgelig var denne maaned for det kiere hidtil saa lykkel-
lige fædreland, der saa mange aar levede i fred og roe. Krigen
udbrød mellem Danmark og det tydske forbund, Preussen i
spidsen, et slag fandt sted i Slesvig egn og bye, hvor de danske
fægtede brav, men maatte vige overmagten og trække sig til-
bage. Retiraden fortsætter nørpaa; hvor mange, der ere faldne
eller tagen til fange, er endnu ey bekiendt; en trop friskarer
trængte frem til Tønder-Høyer, her, og videre nør paa, og Gud
veed, hvor mange krigere kand komme endnu; det seer sørgelig
ud, og vort lykkelige land vil synke i armod.

1848 1/5. . . Mit 75de aar tiltraadte ieg med ængstlig be-
kymring for mig og mine, især for min datter og hendes ube-
tænksomme mand, som ved denne leilighed med familie kand

gaae til grunde. Give Gud, at dette mit livsaar maae ende gladere, som det begynder . . .

Vores indquartering tog bort og ville til Reisbye i dag, morgen sandsynligvis til Ribe, Brev fra Radoor som melder, at 250 m. ligge i Tønder, de tydske skulle være i Hadersleff, og nu vil de stoertalende Koch, Laurids Skau, Krüger etc. vist have smurt hælene og løben deres vei, ligesom præsten i Scherbek allerede har giordt, der med flere præster blandede sig i ting, som aldeles ikke vedkom dem og var stridende imod deres embedspligter.

1848 2/5 . . . Dora tog hiem med hendes barn ledsaget af hendes moder . . .

1848 3/5 . . . Tog paa eftermiddagen fod i haand og gik til Høyer, hvor ieg blev glad overrasket ved at forefinde den stakels flygtige Nagel, der var tagen med Ferd[inand] over Ribe til Foldingbroe, hvorfra sidste ville til Nebel mølle. Nagel flakede over Hiortlund til Strandbye, hvor han satte over til Fanøe, herfra til Røm og hiem, hvor han for en times tiid siden var ankommen meget angreben af sindsbevægelse som legems-svækkelse, helst da han i 4re nætter ingen ordentlig hvile havde havd, og seer han nu følgerne af at have blandet sig i politiske ting, der ikke vedkom ham, hvor ved han med familie læt kand komme udaf deres lykkelige stilling. Den fromme Dora var roelig og uforsagt. Strafindquarteringen af 120 mand rare giester var paa bekostninger nær gaaet heldig af, og intet var ramponeret. 2 par støvler, 2 balberknive og en sølv skuemyndt var bleven ranet, ellers var alt i behold.

I Ribe og omegn var alt i angst og flygtig røre. Mand bæver for tydskerne, og saa heltmodig mand havde teet sig i snak og tale, saa feig viiser mand sig nu, da det gielder at handle. — Rygtet gik, at de tydske vare trængte over grendsen frem til Weile, ligesom giennem Ribe videre nord paa. Om de danske tropper høres kuns, at de skal have retireret til Als, hvad der stod syd paa, og til Fyhn, hvad der var trukken mod nord. Jylland var altsaa priisgiven, og denne provinds som hele landet trues med ruin. . . .

1848 4[5] . . . Nagel befandt sig noget roeligere og bedre i dag og antog sig ivrig sine ting. Dora med den smaae og bestemoder vare vel. Jeg tog atter fod i haand og gik i 3 t. hiem. Dora ønskede saa gierne, at hendes moder blev til i morgen. Hørte i Wisbye, at en lille trop tyskere var kommen fra Tønder for at gaae til Ballum og havdeværet paa Trøyborg, men hvad her var forefalden vidste mand ikke. . . .

1848 5/5 . . . Niels var i Tønder, . . . [hvor Radoor] . . . yttrede i fortroelighed, at Nagel slet ikke var sikker at blive arresteret, og at han haver tage sig vare, hvilket meget beuroligede mig, helst ieg veed, at han staar daarlig anskreven hos Hansen fra Leck, der nu skal have amtmands embede i Tønder at forvalte. En deel saarede vare indbragde til Tønder, hvorfra erfarede ieg ikke. Fik i dag Mercur igien . . .

1848 6/5 . . . Var i Harris, hvor skriveren Braust har havd den lykke ad interim at blive installeret som herreds- og birkefoged i Brasens fraværelse . . . Grev Sponek er endnu som amtmand i Ribe og lader til at blive paa sin post, hvilket er meget ønskelig, helst han er en moderat mand og haabentlig vil kunne ievne meget i disse usalige kriegerske forhold mellem de forskiellige landets dele. Der tales om fred, men neppe vil samme endnu være sluttet, da de tyske tropper rykke frem i Jylland, og bestandig preussere i tusindtal rykke ind i landet. . . .

1848 7/5 . . . [I Harris] forefandt vi de dansk exalterede præster Hagen fra Medolden, Barg fra Wisbye, der ville have sognene sammenkaldt til at vælge et herredsraad til beskyttelse; vel i særdeleshed for at sikre sig selv. Disse præster talte stoere ord og teede sig som politiske mænd, men ikke som geistlige og ville have gjort bedre i at fraholde sig slige ting og rygte deres kald. Som mand hør, er Scherbek præst med familie flygtet, ligesaa Krüger i Jels og Lauritz Skov . . .

1848 10/5 . . . Det seer med det fede quæg som med alt sørgelig ud. Elven er blokeret, ingen stude kand forsendes til

1848 5/5. Hansen fra Læk, se noten til 1841 27/1.

England og af 670, som vare til marked, bleve kuns 170 solgte, altsaa 500 usolgte, og da saa megen fed quæg er undervejs didhen, saa seer det mer end ringe ud med afsatsen af kvæg som med ald handel. — Dette indvirker ogsaa allerede her paa landeiendommene, og er hyren af græsland syd paa allerede falden 50 t. c.

Der var i dag i Bredebroe forsamling angaaende herredsraad, men hvori ieg tog ingen deel.

I Høyer for saa vidt alt vel, men provisor Truelsen var tagen af tjeneste, og Nagel har nu ene at forestaae sit apotheker. Gud lov han vendte tilbage fra sin flugt igien. Vist vil han heller intet have at befrygte, da de tyske overalt forfarer saa moderat.

1848 11/5 . . . Hørte af nogle iyllænder, at landet er sperrert fra Kongeaaen af, og at ingen kreature maae komme over grænsen; hvor vil dette gribe dybt ind i Jyllands velvære; mand prunkede af ingen kreature at lade gaae her ud, men beholde all selv for at skade tydskerne, men nu vil de lære kiende, hvem denne standsning skader meest. Dog vil mand ogsaa i mærskten komme i stoer forlegenhed for besætning af deres græsmarker. . . .

1848 14/5 . . . Tog til Tønder . . . Her fandt ieg et par hundrede mand militair schl. holst. tropper, og overalt fra huusene tydske flagge, hvilket syn slet ikke gottede mig. Ingen synderlige nyheder, dog skal Elven være frie for neutrale skibe og vil saa haabentlig quæg kunde forsendes til England, der stærk skal underhandle om fred, ligesom Sverrig ivrig skal antage sig den danske sag.

De tøndringer triumfere ret, men ieg frygte, at denne for dem saa glædelige vending af Danmarks politiske stilling vil undergrave byens velstand, og det i tidens løb vil vorde erkiend, hvor got mand hidtil har havd det. Rygtet gik, at stiftamtmanden i Ribe skal være bortført, den gamle herredsfoged Drøhse i Tønder er afsat og Lundius ad interim indsat i hans sted.

1848 19/5 . . . Havde bud i Tønder, da Scherbek post kuns

gaar mandagen, kuns brev fra Radoor med sørgelige beretninger, da alt meer preusser rykke ind og truer med at udtære landet. Svenske hielpetropper skal være ankommen til øerne, men skulle blot forsvare samme og ey gaae til Jylland eller hertugdømmene. — Ferdin[and] kom denne aften hiem fra Jylland, hvor det seer sørgelig ud. Den preussiske overgeneral Wrangel brandskatter, requirerer og lader de beste heste borttage i hundrede viis, vel til giengield for den skade, de danske gjør Tyskland til søes, hvad de arme landboere nu maa lide for. .

1848 22/5 . . . Der var bleven hæste og vogn som kriegsegte requireret fra mit lille Seiersleff sted, og var Nagels vogn i forgaars afgaaet til Flensburg. Rygter om en trefning ved Heils, hvor de tyske vare slagen, mange tagen til fange, overgeneral Wrangel med, men som vist er fias, saa ivrig de dansksindede ogsaa antager og troer det. I Brede vidste man intet herom, skjøndt flere vogne, som havde været i Apenrade i ægtetuur, nyelig var kommen hiem derfra og posten med . . .

1848 27/5 . . . Læste i Merceur general Wrangels proclama-tion til iyllænderne, hvor landet paalægges en kriegsskat af 2 millioner spec. til erstatning for de ved [den] danske marine borttagne skibe, der skal fordeles efter hartkorn, hovedgaards frie hartkorn skal svare det doppelte, og truer med vold, hvis mand ikke godvillig betaler. Det arme Jylland!

1848 29/5 . . . Tog med Theodor til Høyer for videre at drage gennem mærsken til Husum i uldanliggende; medtog 5000 mk. foruden 9 mk. 8 s. reisepenge. Sendte bud til Tønder for at afhente brevene, som allerede vare afsendte med Scherbek post. Samme berettede, at mand i Tønder havde truffet brillante forføyelser til modtagelse af printz Friedr. med sin tyske armeeafdeling, som i dag skulde komme der, opreist æresporte, strøet blomster og løv paa gaden etc.; men ved Kloster kom bud, at denne armeeafdeling skulle iile til ostkysten, hvor der vist maae være passeret noget . . .

1848 31/5 [Husum] . . . Var med Theodor ved havnen,

1848 22/5. W. har aflagt besøg i Højer, hvor han hørte rygterne.

hvor der arbejder 1400 mennesker og mange vogne; got i denne tid for mange, en hæld for Husum, gid det kuns maatte føre til noget i tidens længde. Her kom flygtende fra Haderslef, som berettede af denne bye og Apenrade vare besatte af de danske, de tydske trukken sig tilbage til Flensburg, og Gud veed, hvordan det nu vil gaae; det lader til, Preussen vil retirere, sandsynlig ved andre magters indvirkning, og kand tingene endnu tage en anden vending. Gid vi kuns havde fred. — Da selv Itzehoe Ugeblad kuns indeholdt lidet trøstelig for den tydske sag, begyndte mand her at frygte; og komme de exalterede tonderaner nu vist i angst, ligesom det danske parthie vil triumfere. Got mand ingen af disse overspendte parthier henhører til og saa meget som mueligt har holdt sig neutral. Mig glæder især, at Jylland er rømt og nu ey mere trues med ødelæggelse . . .

1848 1/6 [Højer] . . . Ingen nyere politiske efterretninger. De danske skal have besat grensden ved Kongeaaen og rykket frem til Apenrade. De tydske skal have koncentreret sig ved Flensburg, græsselig mange vogne requireres ligesom megen havre og fourage.

1848 2/6 . . . Hørte at 200 mand danske skulle være i Kloster og tagen de der liggende 25 tydskere til fange. Bemødte underveys Boy Feddersen, Sydergaarde, som kom fra Tønder og havde hørt der, at de tydske fra Flensburg atter var tagen nær paa, og det haab, at samme alt videre ville trække sig tilbage ud af det schlesvigske blive derved svigtet. 13 tydsksindede, blandt hvilke embedsmændene, skulle være flygtede fra Kloster. Gud! hvor seer det dog broget ud.

1848 3/6 . . . Til Kloster ankom i dag danske tropper, som efter sigende morgen agte [sig] til Tønder, hvor der skal være stoer angst, og haver de exalterede mennesker der vist ogsaa meget at befrygte.

Vi erindrede H. Nagels fødselsdag og fornøyedes, at han vist vil forleve samme rolig glad, da de politiske begivenheder sidste tid, saa meget tilsiger ham.

1848 3/6. Danske tropper: Tallet mangler.

1848 4/6 . . . Skrev til Radoor og sendte vores dreng dermed til Tønder, men han kom ey tilbage og vil være indspærret. — Niels var i Kloster, hvor han forefandt tydske fortropper, men saa kom danske og første rømmede bort, ligesom ogsaa sidste forlode Kloster. Gud! hvor er det dog et virvar!

Var i Harris, hvor ieg forefandt Brasen, der var hjemkommen i gaar eftermiddag, men som ieg tilraadte hellere for nogle dage at tage bort igien. Hans børn, Mille og Theodor, vare fulgte med hiem, Niels ansat som skriver ved kriegsvæsenet. Paa øerne var forbittrelsen stoer mod de tydske, især mod Schlesv. Holstenerne, og efter hans sigende ville det gaa galt til, hvis de danske skulle seire. Staden Schlesvig skal mand især være forbittret imod, og denne bye kunde læt true fare, ligesom Tønder etc.

Efter Brasens sigende skal styrken af den danske magt udgiøre 26.000 mand, og ventede mand den preussiske armeeafdeling ville rykke ud af landet, hvorimod svensker og russer skulle komme de danske til hielp. Tiden vil nu vise, i hvorvidt dette stadfæster sig.

1848 5/6 . . . Vores lille dristige Andres slap denne eftermiddag ud af Tønder, hvor han havde været indspærret, listede sig ud af synder port og tog over Emmerske til Abild og hiem. En deel tydske tropper kom formiddagen til byen, hvor der nu skal være 1400 mand og flere ventes. 25 danske dragoner bleve indbragde, som skal være tagne til fange ved Drouetskov; 50 m. saaes at rykke mod Kloster; ogsaa i Sølsted skal der have været tydske for at requirere vogne. Ved Røde Kroe skal der have været et stærk sammenstød, hvor de danske efter sigende skulle have seiret, men det har sandsynlig kuns været en forpostfægtning. I Galsted skal der være en hovedstation for den danske armeeafdeling; her, i Baulund og andre byer ligge mange tropper, de tydske i nærliggende byer.

1848 6/6 . . . Uventet kom en trop dragoner hertil, der erkyndigede sig om her var eller forventedes dansk militair, men da de hørte, alt var roelig og stille her, toge de til Kloster, et

større antal toge over Bredebroe. Hochberg tog til Kloster, men tog ikke ind i byen, da det kunde være vanskelig at komme ud igjen. Sandsynlig vil det snart komme til trefning, da de danske ere ved Sølsted, Helevadt, Apenrade, de tyske lige over for, og om fredsslutning eller vaabenstilstand hører mand intet . . .

Var paa eftermiddagen i Apterp og ved mine enge i Brede og Apt: Kier, men hvor det seer ringe ud, og vil vi her faa liden høe; hvor anderledes paa Schwanstrup mark; mand seer, hvad vandledning og vedgiøren gjør. Ærgerlig at første ey bliver vand tilførte, der fra aen saa læt var at faae . . .

1848 7/6 . . . Hochberg var atter ved Kloster, men tog ikke ind i byen; der skal ligge mange tyske. I Lygum skal igaaer danske ryttere have ladet sig see. — 4 tyske vare i dag i Bredebroe. Jeg gik til Harris for at see, hvordan der stod, da Mille ey har været vel, dog er det nu bedre med hende. Hun fortalte, at hendes fader paa ingen maade vilde blive her, men søgte et andet embede; berettede tillige, at i gaar en trefning i Sundved skal have funden sted, hvor de danske havde tabt og mange tagne til fange.

1848 8/6 . . . Hochberg begav sig denne morgen paa en tour til Flensburg, men kom kuns til Tønder, da det ville have været riskant især med hæste og vogn at komme i denne kriegstummel . . . I Tønder var stærk indquartering, circa 3000 mand skulle være der. Her saa mand denne morgen 4re ryttere, der natten over, maaske med flere, skal have været posteret paa banken ved Schwanstrup, og der holdt vagt vel for at bevogte Ribe vei . . .

Var i Harris og hørte, Brasen nu har sit faste ophold i Ribe, vil sælge sin gaard og flytte her fra. Mille pakkede alt til flytning.

1848 9/6 . . . Tog til Ribe i anledning af det iyske toldforhold til indførsel af mine sønners bomuldstøy; hvor ieg tog ind undervejs, blev ieg saa hiertelig glad modtagen, ligesaa i Ribe af tydsk som dansksindede, og vartog ieg, hvor det er got i den-

ne bevægede tid at have forholdt mig moderat; traf heldigviis i mit logie hos giestgiver Nielsen den constituerede toldforvalter, som ieg underholdt mig noget med, berørte ogsaa mit hverv uden at kiende manden; samme gav sig imidlertid tilkiende og erklærede sig beredvillig til for først paa eget ansvar at fremme mit ønske, levere snorer til at indvære i tøyet og siden stemple samme og ville give beretning herover til generaltoldkammeret. — Cancellieraad Brasen, der logerer hos Nielsen, kom siden ind i stuen og blev glad overrasket ved saa uventet at see mig her, understøttede ogsaa ret meget, hvad ieg ønskede og begierde.

Quedens blev overordentlig glad ved mit besøg og havde i længere tid ønsket at samtale med mig. Han har som tydsk sindet døyet meget i den senere tid . . .

Hørte at de danske vare rømmet over Kongeaaen og opbrækket broene, 4000 svenske skulle være ankomne til Fyhn . . .

1848 10/6 . . . Hochb. var i Kloster, hvor der nu kuns laae 80 mand, de andre vare tagne til Tønder.

1848 12/6 . . . Det var bestemt at celiberere Nagels fødselsdag, og vi ville samtlig begive os paa veien til Høyer, men saa kom der brev fra Dora med den usalige beretning, at hvad vi længe havde befrygtet, nu var skeet; Nagel denne nat ved militair afhentet og bragd til Tønder. Det blev nu i stæden for en glædes en sørgedag, og ieg maatte afsted til Tønder. Her havde den stakkels Nagel længe været i forhør, da saa mange beskyldninger angaaende sit politiske forhold og ubetænksomme yttringer som indblanding paahvilede ham.

Huuset var blevei giennemsøgd, alle breve medtagne, men til lykke fandt mand intet, som kunde compromitere ham. Jeg traf til lykke Lundius, der som secretair havde opskreven forhøret, og som trøstede mig got — gik nu til amthuuset, hvor ieg i forhørsstuen forefandt Nagel, der var uforknyt og ved frit mod, og hvor Gerichtshalter Hansen, pro tempora amtmand, kom mig saa fortrolig venlig imod og var beredvillig til imod min caution at lade Nagel komme paa frie fod igien; men

som mand var i begreb med at føre dette til protocol, da indtraadte en officer med ordre fra den høystkommanderende, at Nagel ey maatte frielades, men at der maatte optages nye forhør, da atter beskyldninger vare fremtraadte, hvilket denne eftermiddag skulle foretages. Jeg maatte nu til mit logie sørge for middagsmaaltid, der blev bragd til amthuuset og spiste med arrestanten i prison.

Til lykke vare ved andet forhør kuns beskyldninger, men ingen beviisligheder, og den vakkre Hansen, der kunde have havt aarsag til at vise sig fiendtlig mod Nagel, tilkiendegav stoer deeltagelse og gjorde, hvad han kunde for at sætte arrestanten paa frie fod igien, hvor min gientagne caution ogsaa forhialp ham til.

Vi toge nu til Høyer, hvor glæden i hele byen paa faae undtagelser nær var stoer at see den fangentagne i deres midte igien . . .

Rygte om en trefning ved Gienner-Apenrade, hvor efter de danskes sigende, de tydske skulle have tabt, general Wrangel være umringet, vel fangetagen og andet mere, men som ieg ikke troer, da dette efter min omdømme slet ikke er sandsynlig.

1848 14/6 . . . Der er en skrækkelig røre blandt folket; mand troer de tydske vil bemægtige sig alle vaabenduelige og bringe dem til Preussen for der at indøves som soldater og siden føres i krieg; — da mand denne eftermiddag saa en trop ryttere paa veien til Bredebroe, rendte fast alt mandfolk bort fra byen for at skiule sig; tjenestefolk tage af tjenesten og løbe bort her som i de omkringliggende byer, og for bondestanden fremstaaer en stoer forlegenhed at faae sit arbeide giort, helst tillige saa mange vogne requireres.

1848 16/6 . . . Hochberg var i Tønder, hvor mand forskanser byen, og seer det der krigerisk ud. Nogle tropper toge fra Bredebroe efter Borrig til; de tydske tropper og, som det heder, general Wrangel med skal være rykkede frem til Kongeaaen. Denne cgn lader det disværre til, mand vil holde besat.

1848 12/6 . . . Prison = fængsel.

1848 17/6 [Husum] . . . Forlod med Theodor vort roelige hjem og toge til Høyer for derfra i morgen at reise til Husum og forsøge uldhandelen. De andre aar var uldhandelen disse dage fast endt, og i aar begynder for mig først samme. . . . Fandt paa Trøyborg 60 m. indquartering, dragoner, 50 i Wisbye, i Høyer ingen; nedbøgende avisberetninger, ingen haab eller udsigt til fred. Landet vil vorde ødelagd, ogsaa min med families velstand vil gaae til grunde.

1848 19/6 [Husum] . . . Der var fast ingen uld til marked i dag og ingen kiøber uden til privatbrug, hvor lidt blev solgt til 9, 10 og 11 s. Var med Theodor ved havnearlægget, hvor arbeidet skrider got fremad, digerne nu naae hinanden og en lille sluse nu alt lagd, men der er saa meget endnu tilbage, og Gud maae vide, om dette vidtløftige arbeide nogensinde vil vorde endt, samt om det vil føre til noget.

1848 21/6 [Husum] . . . Gik mod aften til havnearbeidet og første gang rundt omkring samme, der i det hele var værd at see og et stoer foretagende . . .

1848 23/6 [Bredsted] . . . Tog bort fra Husum, hvor endnu ingen uld af os er kiøbt . . .

I Bredsted var mand skrækkelig exalteret og skiendte forhaanende efter de danske, som var mig ærgerlig at høre paa. Hvor sørgelig, at en sliig giensidig forbittrelse mellem tydsk og dansk finder sted, hvilke før levede saa fredelig med hinanden. Vee dem, der har foranlediget dette og saadan opirret gemytterne. Dette had og fiendskab vil i flere generationer ey tabe sig.

1848 24/6 . . . Tog til Høyer, hvor ieg havde den sorg at finde Nagel atter ved militair afhentet til Tønder, hvor han nu alt 4re dage sidder fangen, og nye forhør skal foretages; hvor leve vi dog i en usalig tid, hvor mand neppe veed sig sikker mere; haabentlig vil han dog snart komme paa frie fod igien. Fandt vores gode moder her og Gud ske lov hende som den kiere Dora munter og uforsagd, hvilket ogsaa skal være tilfældet med den fangentagne, hvilket meget glædede mig . . .

1848 28/6 [Husum] . . . Hørte at tropper i tusindtal tage fra Flensburg nær paa. Befandt mig atter ikke vel og sov sidste nat

daarlig. Paatænkte den gode dronnings 53de fødselsdag, som hun vist feirer med sørgmodig hierte. Hvilken lykke for landet havde hun endnu ey været enke og den gode Chr. VIII levede endnu.

1848 29/6 [Bredsted] . . . Ville have været til Høyer, men da ieg kom til Munksbrück blev ieg smerkelig overrasket ved modtagelsen af breve fra Dora og hendes mand, der bebudede mig, at han var transporteret fra Tønder til Bredsted. Med bekymret hierte tog ieg nu didhen, men kom gladere tilbage. Han har det her saa ulige behageligere som i Tønder, ingen militair bevogtning, og landfoged Carstens, før birkefoged i Kloster, en gammel bekiendt af mig, gjør alt muelige for at lætte hans stilling, arrestforvarer Jespersen ligesaa. Jeg ved ikke at kiende denne mand, men han maa dog kiende mig, thi saa snart han hørte, ieg var den fangnes sviegerfader, da tilstedte han ham vel meere frihed, som han var berettiget til, og viste ald muelig velvillie og opmærksomhed. Hvor er det dog saa got at have en god omdømme; ogsaa her at varetage dette glædede mig saa meget og var mig trøst og opmuntring . . .

148 30/6 . . . Skrev til H. Nagel i couvert til landfoged Carstens, hvilken ombad at give den fangne ald muelig frihed, og ville ieg paatage mig ansvar, at dette ey skulle blive misbrugd. — Tog til Høyer . . .

1848 1/7 . . . Tog med vores gode moder hiem, hvor vi fandt alt i god stil og orden . . .

Vi have her for nogle dage siden havd indquartering i vores huus — 2 officerer [og] 2 gemene, som førte sig meget got og cg følte sig særdeles vel her.

1848 7/7 [Husum] . . . Tog til Bredsted, hvor ieg fandt Nagel efter omstændighed vel og hans udseende langt bedre som for 8te dage siden. Han har det ogsaa saa got, som det efter sin stilling kand ønskes, og gjør den ferme Jespersen med hans ferme datter alt muelige for at glæde og opmuntre ham. Han gjør ogsaa temmelig fottourer til omegnen, bevæger sig flittig i frisk luft. Jeg blev hos ham fra kl. 10 til kl. 4, hvor ieg satte mig til vogns igien og kørte til Husum . . .

1848 10/7 [Højer] . . . Efter beretninger mange steder fra, skal en vaabenstilstand paa 3 m[aaneder] være sluttet. Schleswig skal ifølge samme rømmes, og mand venter bestemt fred, give Gud, at dette maatte gaae i opfyldelse og denne usalige krieg ender.

1848 12/7 . . . Var med Vilhelm en tour i marken, hvor vi fornøede os til afgrøden i kogen, Wallenberg og moesen. I sidste fallbyder især byg og havre et pragtfuld syn, og saa deilig korn have vi endnu neppe seet; ogsaa hveden der stod ret og got og har forbedret sig meget siden sidst, ieg saa samme. Hvilken forandring her i sammenligning med fordoms dage! . . .

1848 21/7 [Husum] . . . Tog med H. Christian til Bredsted, hvor Nagel var sund og vel, glædede sig mit komme, som han flere dage forventningsfuld havde seet imøde. — Han har indsendt en ansøgning til amthuuset i Tønder med begiering at kiende ham for skyldig, i fald mand kunde bevise nogen politisk forbrydelse imod ham eller give ham frie. Han stakkels mand længes saa meget efter at komme hiem til sin kiere kone og barn og til sit apothek.

Forblev i Bredsted til kl. 4; 6^{1/2} i Husum, hvor mand ogsaa med længsel havde seet mit komme imøde. Alt vel her, circa 13000 ₧ [uld] er købt, og ligger i Eiderstedt en deel usolgt endnu. Mand er i fuld arbeide med sorteren, og ulden falder paa de 1200 ₧ Pelwormeruld nær meget got ud, og bedre uld have vi her neppe nogensinde havd. I Munksbrück er kuns 3100 ₧ købt, og vores quantum bliver kuns liden dette aar, men heller for lidet som for meget denne tid . . .!

1848 23/7 [Husum] . . . I dag skulle vaabenstilstanden være udløben, men som haabentlig vil vorde fornyet igien og føre til fred; gid mand maatte indse, det fører kuns til fordervelse for vort land at fortsætte krigen, at nødvendigheden byder, den svage maae give efter for den stærkere, og at mand maae føye sig i tiden og følge tidens aand, ikke ensidig betragte ting, men tillige tage modpartiets anskuelse i betragtning, hvilket disværrer fra begge sider vel ey er skeet.

1848 28/7 . . . Kort besøg af broder præst, der vel end mere

som før er sær og tver, og vil hans familie vist have det suurt med ham, helst dagens begivenheder saa meget indvirker paa hans vanskelige humeur; at han aldrig berørte Nagel og erkyndigede sig om hans som kones stilling forundrede os og viste saa gandske ingen deeltagelse, da tanken herom dog maatte ligge ham saa nær, men han paatænker og paaagter kuns sig selv, sit eget ieg, som han io ogsaa alletider har gjort; sine medmenneskers vel laae ham stedse kuns lidt paa hiertet.

Mand hørte som læste endnu intet fra kriegsskuepladsen, og maae der dog være vaabenstilstand endnu, skjøndt samme den 24de skulle være udløben.

1848 31/7 . . . Paatænkte denne dag forrige aar, hvor den afdøde konge med dronningen toge over Husum til Føhr og bleve med iubel modtagen, hvilket vist var hiertets mening; hvor har siden den tid folkets sindelaug forandret sig? Hvor modsigende ere nu fornemmelserne; mand bander nu, hvor mand da velsignede, og hvor got den herlige konge mente det med sit folk bliir desværre ey mere annerkiendt . . .

1848 2/8 [Husum] . . . Var med Theodor ved havnearbeidet, og skjøndt det blæste stærk, gjorde vi dog vandringen rundt omkring. Floden havde været høyt oppe, men ingen skade gjort. Arbeidet var ey fremmet meget, siden sidst ieg var her, og der [er] endnu meget tilbage . . .

1848 3/8 [Husum] . . . Ingen postnyheder i dag, endnu vaabenroe, og der er haab til fred. Gid dette haab gaae i opfyldelse.

1848 4/8 [Bredsted] . . . Tog eftermiddagen til Bredsted over geesten, hvor ieg forblev, da det var saa daarlig veyr og vei, ogsaa for at moore den stakkels Nagel lidt, hvilken tiden bliir saa lang og trang. Efter landfoged Carstens udsigende, er der ingen haab til hans befrielse, før der er sluttet fred.

1848 5/8 . . . Mand hører disværre alle vegne klage, at kartoffelsygdommen viser sig, og ieg fandt folk igang med at grave samme op; hvor sørgelig dette, især for mindre mand.

1848 6/8 . . . Dagens blade bragde ingen trøstelige efterretninger for vort land, men det ser endnu meget kriegeerisk ud. 40000 mand skulle efter beslutning i Frankfurt endnu sen-

des hid, for i en hast at giøre ende af sagen, og Jylland vil da vist blive occuperet; hvor sørgelig, at vaabenstilstanden efter de gjorde betingelser ey kom til udførelse, hvilken held for tusinde ville dette have været, men disværre indseer og skatter mand ikke, hvad der hører til menneskehedens vels fremme, og dette gensidig; ingen vil give efter, enhver agter ved vaabenmagt seirende forsvare sin ret.

1848 12/8 [Bredsted] . . . Tog hiemme fra kl. 9. 7 i Bredsted, over Tønder. Med Nagel som Kloster ved det gamle, og er mand Gud skee lov sund. Fandt underveis paa mange steder stærk oversvømmelse, og var det sørgelig at see, hvor korn som høe stod i vand . . .

1848 13/8 [Husum] . . . Der kom en deel schl. holst. tropper, ung mandskab — 1600 — hertil i dag, der for først her og i de nærmere landsbyer bliir liggende; 50 dragoner er for et par dage siden kommen hertil, hidkaldt for at styre digearbejderne, der havde giort oprør og megen spektakel.

1848 14/8 [Husum] . . . Gik aftenen til diig- og havnearbejder, hvor formedelst det daarlige veyrlig arbeidet kuns er fremmet lidt, de høye vande have til lykke ingen skade giordt . . .

. . . Rygtet gik i dag, at de tydske tropper skulle være gaaet over Kongeaaen ind i Jylland, men som haabentlig ey er sandt.

1848 15/8 [Bredsted] . . . I dag skulle den strenge blokade begyndes ved mange havne i Østersøen, samt Elven, Weseren og Jahde, hvor da ogsaa skibe under neutral flag tilbagevises. Gud maae vide, hvad dette vil føre til, enten fred eller almindelig krig! . . .

1848 20/8 [Husum] . . . Tog til Bredsted, hvor ieg spiste til middag med de fangne, der vare ret muntre og siden til Husum . . .

Paatænkte denne for mig saa glædelige som ærefulde dag forrige aar, hvor ieg paa Föhr havde audience hos kongen og dronningen, hvor ieg fandt saa mild naadig modtagelse, og

1848 12/8 Kloster er lærer Jens Peter K., Rørkær; jvnfr. Sønderj. årb. 1892, s. 174 f.

som ieg stedse med glæde vil erindre mig. O! havde vor gode konge levet endnu. Hvilken lykke for vort land som for nabolandene. Disse usalige forviklinger vilde da ey have funden sted, og saa megen ulykke være bleven forebygget.

Smith var saa artig at meddele mig et langt brev til ham fra sen. Rehder, deputeret i Nationalforsamlingen i Kiel — her fra byen; deri berettes, at denne forsamling opløses, ligesom den provisoriske regering maa ligge ned, en anden foreløbig oprettes bestaaende af et antal mænd fra hertugdømmerne, som de formæglende mágter foreslaar, og hvor kongen vælger, hvem han synes! De formæglende magter vil fred, Tyskland med, især Preussen og haabentlig vil snart vaabenstilstand og fred vorde sluttet og alle politiske fangentagne, Nagel med, vorde frigiven. . .

1848 22/8 [Husum] . . . Floden var høyt oppe, men skal dog ingen betydelig skade have gjort ved havnearbeidet. Skrev til Hochberg, hvilken fraraadtes at fierne sig fra familien og hæve sin handelsforbindelse med Ferdinand og boesætte sig i Seiersleff, som sit forsæt og ønske er, for der at leve frie og ene, men heller at søge sig en mage.

Aftenen silde torden og regn. Birkefoged Nielsen fra W.l. Föhr, som den prov. regering havde ladet afhente den 18de ved nogle matroser anførte af Petersen — Sempers commissiounair her — kom i aftes tilbage fra Rendsburg, hvilket berettiger til det haab, mand ogsaa snart vil give Nagel frie. — Sært at Petersen har villet inlade sig i dette tog; han bliir meget dadlet derfor.

1848 26/8 . . . Besøg af doct. Winding og den vakre pastor Gram, hvilken tilstillede supscription paa hands digte, 25 exemplarer — 10 for mig, 15 for adskillige . . .

1848 29/8 [Bredsted] . . . Tog over Tønder, hvor der i gaar

1848 20/8. Rehder = senator, stænderdeputeret Peter H. R., Husum.

1848 26/8 Gram = sognepræst i Daler Caspar Frederik G., medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, forfatter af andagtsbogen »Efterklang«; jvnfr. 1849 6/1.

havde været kravall, foranlediget ved 4re fruentimmer fra Møgeltønder med dansk cocarder . . .

1848 30/8 [Husum] . . . I Bredsted som forhen; Nagel og Kloster fandt ieg sunde og muntre, men meget utaalmodige, som ikke er saa sært. Til Husum . . . gik omkring havnearbeidet og fornøiede mig til, at alt er fremmet got, siden ieg sidst var her uagtet det daarlige veyerlig, og var det mig en glæde at see den vrimmel af mennesker, som her ere i arbeide.

1848 31/8 . . . Det haab blev skuffet, at der i vort land skulle denne maaned sluttet vaabenstilstand og fred, flere og flere tyske tropper rykke ind og ned i landet, dog uden at overskride Jyllands grense, og uden at det kommer til noget afgjørende. — Hertugdømmene døde meget. Elv, Weser, Jahde som flere havne ved Østersøen streng blokeret og ald handel afbrudt.

1848 1/9 [Husum] . . . Fra alle kanter hører mand omtale, vaabenstilstand skulle være sluttet under gunstige betingelser for Danmark. Gid dette stadfæstes.

Her siges efter gammel sagn, at naar det regner i dag, egidius, hvor hjortens brønde- eller paretid begynder, og samme ey tør naae sit bestemmelsessted, da skal det give regntid i 6 uger; men det er hermed som alle slige sagn og mærken, de kunde enkelt gang stadfæstes og dette bemærkes, at samme for det allermeste feiler . . .

1848 2/9 [Husum] . . . Hørte at landforsamlingen atter er indkaldt til Kiel; Gud maae vide, hvad dette vil føre til. Vaabenstilstand skal efter bladene være sluttet, men endnu ey ratificeret, betingelserne altsaa endnu ikke officielt kundgiorte; samme lader ikke til at tilsige Schl.-Holstenerne, efter hvad mand veed om samme.

1848 3/9 [Husum] . . . Som det heder, skal mand i Rendsburg, Kiel etc. have besluttet at erklære hertugdømmen for republik, ogsaa her i byen skal denne eftermiddag være forsamling disangaaende.

1848 4/9 [Husum] . . . Der gik mange rygter i dag, i Rendsburg republik, opstand som i Kiel; de tyske tropper, der

skulle tage syd paa, var tagen til nord igien; hertugen af Augustenborg skulle have forladt landet og tagen til sit gods i Sverrig, prindsen af Nøer til Magdeburg, hvor han var ansat som commandant og andet mere, men mand kand slet ikke troe slige rygter, der sielden stadfæstes som sande. Forsamlingen paa raadhuset her i gaar var ey, som det hedte, at raadføre om republik, men at protestere mod indlemmelsen i det tydske toldforbund.

1848 5/9 [Husum] . . . Der kom i dag beretning fra Kiel, hvor landsforsamlingen i gaar blev aabnet; samme ville ey annerkiende betingelserne ved den afsluttede vaabenstilstand, sendt bud med protest til Frankfurt og erklæret sig for permanent, vil ingen anden provisorisk regering annerkiende end den bestaaende, hvis forføyninger og anordninger alle maatte blive ved magt og andet mere. Himlen maae vide, hvad dette nu vil føre til. Der tales om ameute i Kiel, hvor en haab ville have republik, til hvis fremme mand havde vunden officererne af 5te preussiske bataillon, men som bleve fordrevne og skal have flygtet sig til Hamburg. Hvor meget denne beretning, ved express i dag kommen her til, grunder sig paa sandhed, vil tiden lære; at embedsmænd med jurister i forsamlingen, i forening med den prov. regering, vil gjøre alt muelige for ey at komme under dansk herredom lader sig tænke. De tydske blade, især Schl.-Holst. Zeitung ere i høy grad forbittrede og skriver saare frek og fornærmende mod centralregieringen, Preussen, ia den hele tydske nation, sigende mand maatte nu skamme sig ved at henhøre til den tydske nation, raader til af ald kraft at modsætte sig en anden regering end den nuværende prov. regering, indtil fred er sluttet, tilraader almindelig opstand, skatteveigrin og andet mere, men dette vil vist ikke føre til noget. Preussen med centralregieringen vil vist ey fravige, hvad engang efter ret og billighed er bestemt, saa lidt som de formæglende magter, England, Frankrig, Rusland og Sverrig; og folket vil vist lige saa lidt tage deel i den projecterede fremfærd, meget mere sætte sig derimod ved veigring af skattebeta-

1848 5/9. Ameute = opstand.

ling til den nu fungerende regering, som mand allerede i Heide og andre stæder i Dittmarsken skal have forenet sig om, hvilket sandsynlig for det meste overalt i hertugdømmene vil efterfølges. Og har mand ingen penge mere, som der ingen credit vil have, da vil snart alt gaae i staae, opløse sig og fred og ro vende tilbage igien, hvilket Gud vil give. Mand vil herefter paa-skionne, hvor got mand har havd det, og ey læt atter lade sig forlede til slige revolutionaire bevægelser.

1848 6/9 [Husum] . . . Brev fra Nagel med den glædelige beretning, at han er frii, og i morgen tager hiem; slemme beretninger fra Kiel, hvor forsamlingen ey vil annerkiende vaabenstilstandbetingelserne, men med ald magt vil sætte sig derimod. Der omtales meget, at en republik skal proclameres, alle kaldes til vaaben, og det seer saare betænkelig ud.

1848 7/9 . . . Forlod med Theodor endelig Husum, og tog giennem mærsken til Høyer — hvor vi forefandt Nagel, der var hiemkommen 4re timer for os, og hvor alt var sund og vel . . .

1848 9/9 . . . Var mod aften i Harris, hvor Brasen i gaar var kommen hiem, hvilken ieg fandt saa exalteret — forønskende alle tyskere, som var kiedelig og eekel at høre paa, og ieg har ingen lyst at komme der igien. Nu da vaabenstilstand ved de neutrale magters indvirkning er afsluttet, vil mand have sig selv, den egen kraft alt at takke for, vil nu have langt mere, som er vedgaet, troer ved krig og egen vaabenmagt læt at kunne tiltvinge sig alt, men betænker ikke, hvor snart tingen kunde vende sig, og landet vorde ødelagd; mand maae her sige: „Herre forlad dem! thi de vide ikke, hvad de tale og gjøre“. Det gjorde mig især saa ondt at høre den gode konge Chr. VIII — saa ilde og foragtelig omtalt, der dog meente det got med alle sine undersotter, ville saa gjerne fremme alles vel, og havde forstand som villie at hæve og forædle sit folk, saa megen utak og miskiendelse ham ogsaa alt i livet til løn. Men vi leve i en tid, hvor mand selv ikke veed, [hvad] mand vil, kaster det gode, hvad mand har og nyder, foragtelig fra sig, hvilket herefter vist tusinde gange vil vorde angret og fortrudt.

1848 10/9 . . . Ferd. kom hiem fra Høyer, hvorhen han havde bragd en partie ulden trøyer at sendes til Norge.

1848 12/9 . . . Den for vort land som maaske for hele Europa sørgelige efterretning indløb, at rigsministeriet i Frankfurt er opløst, vaabenstilstandsbetingelser forkastet, og nu kand krigen for alvor bryde ud. De danske have disværre triumfehret for tidlig, og det kiere fødeland gaar en sørgelig fremtid imøde.

1848 13/9 . . . Disværre fandtes i Mercur stadfæstet, at vaabenstilstanden er forkastet. Rigsministeriet i Frankfurt derover som det limburger hollandske lignende spørgsmaal opløst, ligesaa ministeriet i Berlin, og det seer saare farlig ud; har kongen af Preussen endnu nogen magt, da vil han ey lade sig denne ydmygende forkastelse af, hvad han efter opdrag havde ordnet, befalde, og mand skulle tro, folket heller ikke. — Vist vil ogsaa England, Frankrig, Rusland og Sverrig protestere herimod, forlange vaabenstilstandsbetingelserne af dem annerkiendt opretholdt, og hvad saa? En almindelig europæisk krieg vil fremstaae, forenet med anarchie, og hele Europas velstand, roe og sikkerhed sættes paa spil, millioners velfærd gaae til grunde og især vort lille hidtil saa lykkelige land gaae til grunde. Dette alt for de ubetydelige ting, arvefølgen i Schlesvig — nei! Det duer ikke, naar efter navn folket, men disse skrivere og snakker skal raade. Dette fører kuns til fordærvelse. God er derimod en fast monarkisk regering i forening med stænder. Her fremmes det almindelige vel saa ulige bedre, og roe, orden og sikkerhed kand opretholdes.

1848 26/9 . . . Placat fra den nye interim-regiering fra Sønderburg, der siden vil tage sæde i Flensburg, men som endnu kuns bestaaer af de 2, Danmarks konge har udvalgt. 2de har kongen af Preussen endnu at tilføye. . . .

1848 27/9 . . . Tegnede mig 10 drlr. til understøttelse for Peter M. Jørgensen i Ballum for at kunde frequentere seminariet.

1848 29/9 . . . Havde det behagelige at modtage skrivelse fra toldkammeret i Ribe med beretning, at generaltoldkammeret paa førstes indstilling har resolveret, at mine sønners fabrikat frit kand indføres til Danmark uden materialtold, skøndt hen-

hørende til Tønder tolddistrict, hvilket kand ansees som speciel bevilling og meget glædede mig; hvor er det dog got at være vel renomeret; neppe ville nogen anden have erlanget denne begunstigelse; ogsaa kniplinger kand nu frit indføres igien. Det har nu her ogsaa det gode at boe i blandet district.

1848 3/10 . . . Skrev til H. Nagel med alvorlig formaning ey at blande sig i nogen som heldst politisk ting mundtlig som skriftlig, da han vil blive nøye paaagtet og læt udsætte sig den fare at blive tagen til fange igien eller forvist landet. . . .

1848 5/10 . . . Der var i dag valg ved Bredebroe til en landsforsamling i Kiøbenhavn for at give riget en constitution. Mange sogne vare her sammenkaldt og pastor Gram fra Dahler blev valgt. Han og Knudsen fra Forballum fremstillede sig som valgkandidater og holdt begge taler til folket; første meget smukt og tilsigende, sidste taledede ogsaa ret got. — Provst Koch fra Døstrup som leder holdt ogsaa en smuk tale, pastor Hagen fra Meolden traadte ogsaa frem med en lang svada, men som ey var tilsigende; tilsidst Beck fra Trøyburg, der fraraadte at vælge pastor Gram, men anbefalede Knudsen, hvilket ingen biefald fandt, og han havde giordt klogere i ey at fremtræde eller yttre sig paa denne maade. Valgstædet skulle have været i kirken, men da samme henhører til hertugdømmet Schlesvig, frasagde mand sig dette, og forsamlingen blev holdt i frie mark paa Ribe amts grund i fordom sognefogdens fenne.

Gid dette nu maatte føre til noget got og det almindelige vel maatte vorde fremmet, men neppe troer ieg, vi faar det bedre, end vi hidtil har havd det, hvor alt gik i saadan fred og stille roe, alt gavnlige efter muelighed blev fremmet, og, skiøndt vi havde en souverain konge, loven dog var den herskende magt. Gud maae vide, hvilke vrøvlerier nu vil fremstaae; skal det gaae her som i Tyskland, Frankrige og andre lande, hvor mand har tilintetgiordt fyrstemagten, da havde vi af den kommende tid kuns lidet got at vente, og vist vil hos mange det ønske fremstaae: *Gid det var som før.*

1848 8/10 [Højer] . . . Theodor fulgte med til Trøyburg, hvor han skal have opsyn i den tid, Beck er fraværende, som vil vare

nogle uger. Efter Alt. Mercur lader det til, at vaabenstilstanden kommer til udførelse, og alt blive fredelig ordnet og afgjort.

1848 10/10 [Husum] . . . Tog gennem kogene til Husum. Meget korn stod i mærsken endnu paa marken, byg, havre og bønner; ved Muncksbrück fandt ieg endogsaa byg og havre ved roden; høe er ogsaa meget ude endnu, og det er ey her som hos os.

1848 11/10 [Husum] . . . Gang til havnen, hvor arbeidet ey er fremmet saa got, som ieg havde ventet. Der arbeides nu kuns med 200 istæden for med 15 á 1600. Det har manglet paa penge og vil holde svært at faa digen i saadan stand, at den kand modstaae vinterstormene og iisgang. Den lille sluse til vandafledning er færdig. Den sørgelige efterretning indløb, at der er frygtelig oprør i Wien . . . O! hvor er det dog en ulyksalig tid vi leve i.

1848 24/10 . . . Den trøstelige efterretning indløb, at vaabenstilstandsbetingelserne endelig bliir efterkommet, den provisoriske regering træder af og en anden dannes til freden er sluttet, bestaaende af Reventlow Jersbek, v. Heintze, v. Moltke, Preuser og Boysen; landsforsamlingen skal opløses; om det meget denne som den provisoriske regering har ordnet, vorder opretholdt, vil tiden vise.

1848 26/10 . . . Proclamationen fra den nye interimistiske regering, der nu træder i kraft, men som slet ikke behager de exalterede danske, især fordi den nye forfatning, stænderne har udarbejdet, skal opretholdes.

1848 31/10 . . . Politisk mærkværdig for vort land var, at vaabenstilstanden endelig kom til udførelse; den provisoriske regering bestaaende tilsidst af Beseler, Reventlow, Schmidt, Bremer, Bargum nedlagde og en fælledsregering blev ansat, hvis bestyrere bleve efter overenskomst Th. Reventlow, Boysen, Heintze, A. Moltke, Preusser. Landsforsamlingen opløste sig

1848 24/12, se Sønnerj. årb. 1912, s. 3. Den nye regering for Slesvig og Holsten bestod af grev Theodor Reventlow til Jersbeck, baron Josias Fr. Ernst Heintze i Bordesholm, grev Carl Moltke til Nütschau, overappellationsråd Alex. Fr. Wilh. Preusser i Kiel og landfoged P. J. Fr. Boysen i Heide.

den 22. oct. efter i forening med den provisoriske regering at have udarbejdet en frie statsforfatning for hertugdømmene, hvilken af den fælles regering blev annerkiendt, til freden er sluttet.

De mænd, der hidtil have forestaaet regeringen, have viist utrættelig flid og virksomhed og have i sandhed udrettet meget. Gid det for den kommende tid maatte være og blive til landets gavn, hvad de have ordnet. Vist var dette hensigt som villien, og gid fred og roe med god forstaaelse mellem de forskellige landsdele, snart maatte vende tilbage igien; hvor lykkelig var mand her i landet før, uden at mange, mange vidste at paa-skiønne det, men disse skrivere og snakkere have saaet tvedragts sæd, som disværrer got er trivendes og voxen . . .

1848 10/11 . . . Theodor med Niels til Tønder paa quæghandelen, men kiøbte ingen, da priserne vare for høye . . .

1848 22/11 . . . Samtalede med Matthiesen angaaende den stakkels Drøhse, men ham vil disværrer ved enkelt mand ey være at hielpe, hans giæld er stoer; tilbød at tage andeel, saafremt Matthiesen og Nagel kunde virke noget til sand gavn for ham; hvor er denne mand, berøvet sit embede og levebrød i sine alderdomsdage, dog saa meget at beklage og er allene konen skyld i hendes trange kaar som i sit med børnenes . . .

1848 30/11 . . . I vores land svæver endnu alt i det uvisse og med forbitret fiendtlig sind staaer mand disværrer mod hinanden.

1848 7/12 . . . Den nye herredsfoged Thorup bivaanede første gang tingdagen i dag. — Brasens gaard, som var solgt, approbation forbeholden for 7000 rdlr., er der siden budt 500 rdlr. mere paa; forunderlig mand vil betale denne eiendom saa overdreven dyrt ved disse usikkre tider, vi leve i.

1848 13/12 . . . Uventet kom denne aften Ferd. og kort efter

1848 22/11. Drøhse = herredsfoged i Tønder Marcus Gerhard D. Matthiesen, se noten til 1848 25/4.
Højer.

1848 7/12. Jacob Thorup, herredsfoged 1848—57. Brasens gård blev 12/12 1848 købt af Hans Christian Hansen, søn af kniplingskræmmer Dines Hansen, Møgeltønder. J. Wulff ville gerne have købt gården til Ferdinand, men ikke til den pris.

Hochb. hiem og vare tilfredse med resultatet af deres reise, og er os dette især kiert med hensyn til kniplingshandelen, da Hochb. herved finder sig opmuntret til at paaagte det danske land og her søge afsads for sit fabrikat; han var vel og munter, ligesom Ferd., og Gud ske lov, at vi alle kunde glæde os til sundhed.

... I Rendsborg har der været røre mellem militaeret, men som dog er bleven ordnet igien ...

1848 15/12 ... Efter indbydelse tog ieg mod aften fod i haand og gik til Trøbyrg, hvor i anledning af den nye herredsfoged Thorups herværelse var giestebud; sælskabet bestod af 14 personer, hvoriblandt 3 præster, alle ægte exalterede danske, sært at mand ogsaa ville anvitere mig. Nagel med Stadager komme iust, da ieg ville tage bort ...

Ved afskeed blev siungen den danske kriegersang: Den tappre soldat!, hvor især præsterne ret ivrige sange med. Sal. pastor Lautrup ville neppe have gjort dette. Vores nye herredsfoged lader til at være en sindig betænkssom mand, der haabentlig vil rygte sit kald med villie at fremme alt gavnlige.

1848 21/12 ... Hørte i gaar var kommen tydske tropper, sandsynlig for at exequere skattevegrer, og vil det maaske komme de Mødolden, Reisbyer etc, dyrt, at de med magt har villet sætte sig imod skattebetalingen, foriaget flere militair, som skulle inddrive samme. Flere tusinde skal være rykket til Apenrade og videre nær paa. Als er bleven betydelig med danske tropper forstærket, truende staar mand mod hinanden, og det seer krigerisk og farlig ud.

1848 27/12. [Højer] ... Ubehagelig var det mig i gaar, at først en trop, for det meste drenge, toge, den tappre landsoldat syngende, apotheket forbi, men siden kom med music det modsatte partie, istemmende Schleswig-Holstein meerumschlungen med matadorerne i Høyer til følge, der især vare høyrøstede for Nagels huus, og vidnede om, at fred og god forstaaelse, hvad det politiske angaar, ey var hjemmehørende her, og at især Nagel stod ilde anskreven. O, vilde han efter min formaning dog blot passe sit apothek og ey blande sig i politiske ting, da gjorde han

vist vel mod sig, mod kone og barn, men fædrelandskierlighed vildleder disværrer ham og lader ham glemme, hvad han skylder sig og familie.

1848 29/12. . . . Jeg gik til . . . Storde, hvor ieg tilstillede Chrisitane et par theekopper med dronningens navnetræk og 8. sept. 1848 og gjorde hende en stoer glæde ved dette som med mit besøg, da ieg ey har været der i lang tid. . . .

1848 31/12. . . . Havde formiddagen den skræk, at der gik ild i kakkelovnen i rørene, der brændte længe og fyldte huuset med røg og qualm. Got røret ey berører træ eller andet brændbar. Havde dette været tilfældet, kunde aaret have endt sørgelig for os, og vi berøvet huus samt en stoer deel af vore eienomme. — Lovet være Gud at vi slap med skrækken derfra. . . .

. . . Sørgelig berørte verdensbegivenhederne vores land i afvigte aar. Vor gode konge døde d. 20. jan. og med ham gik landets roe og lykke til grunde. Kort efter Fr. VII havde tiltraadt regieringen, opstoed revolte i Kiøbenhavn, og kongen blev tvungen til at afskedige det gamle ministerium og indføre et nyt med andre principer. Denne begivenhed afbenyttede augustenburgerne vist med hensyn til arvefølge, erklærede i forening med flere af landets dueligste mænd kongen for ufrie, ilede i spidsen af lidt militair fra Kiel til Rendsburg, hvor denne fæstning uden modstand overgav sig, en provisorisk regiering blev indsat, som forundelig nok, strax blev annerkiendt; siden bleve stænderne indkaldte for begge hertugdømmene at ordne landets anliggender og udarbeide en nye forfatning. Nu opstod krieg, de danske rykkede ind i landet, besatte Schlesvig med omegn, men nu kom preusse og andre tyske tropper insurgenterne til hielp, en trefning fandt sted ved Rendsburg-Schlesvig, de danske maatte vige, forlade fastlandet og toge over vandet til øerne. General Wrangel rykkede nu ind i Jylland, besatte Colding, Frideritz og Weile, men formedelst dipplomatiske underhandling, maatte han rømme Jylland og trække sig tilbage til hertugdømmene. Omsider blev vaabenstilstand sluttet i Malmøe, der skal vedvare til 1. marts. Om fred underhandles nu i Lon-

don, men Gud veed, om samme vil vorde sluttet, da ingen af parterne vil give efter og begge paastaae at have ret. Stoer er disværrer giensidig forbittrelsen; de danske hade, foragte og bagvaske de tydske, ligesaa de tydske de danske, og vil der vist hengaae lang tid, før dette nationalhad udslettes; hvor sørgelig dette; mand befandt sig giensidig saa vel ved at gaae broderlig med hinanden haand i haand, det almindelige vel blev derved fremmet, og vee disse skrivere og snakkere, der har frembragt denne misforstaaelse, der siden af egennyttige som forfængelige havesyge blev saa rigelig udbyttet.

Den hedengangne gode konge Chr. VIII, der saa inderlig elskede sit folk, tysk som dansk, saa gierne ville fremme alles, det almindelige vel, havde paatænkt og forberedt en frie forfatning tilsvarende vor tid, hvorpaa han arbeidede til sin sidste time slog, og som blev bekientdgiort strax efter hans død ved sønnens trohnbestigelse, høstede ringe løn for sin gode villie som vise bestræbelse, blev miskiendt af tysk som dansk, og mand bander i stæden for at burde velsigne hans minde, men hos mig, som vist hos enhver rolig fornuftig tænkende vil han til sidste stunde erindres med største høyagtelse og taknemmelighed.

Det ubesindige folketog, fra Ribe udgaaet, mod Tønder — hvortil ogsaa herredsfoged Brasen tvang dette sogns beboere til at tage deel — findes anført 10de april, og kunde mand glæde sig til, samme ey havde videre sørgelige følger, at en indbyrdes krieg ey fremstod.

Ogsaa min sviegersøn lod sig ved patriotisme forlede til at tage deel i den politiske røre, ved at udbrede danske skrivter og proclomater, hvilket havde til følge, at han først maatte flygte, efter sin hiemkomst bragt som fange til Tønder, hvor ieg fik ham frie, men siden blev afhentet igien og ført til Bredsted, hvor han som fange sad i 10 uger. . . .

Aaret var iøvrigt i det hele frugtbar, men da ald speculation standser, kornpriserne usædvanlig lave. Rug 5 á 5 mk. 8 s., i Ribe endog 2 mk. 12 s., byg 2 mk. 12 s. á 4 mk., havre 2 mk., boghvede 2 mk. á 2 mk. 8 s. Men mand holder her tilbage og vil

endnu ey sælge til saadan priis. Uldhandelen gik ringe, af iydske uld blev intet kiøbt, mærske uld kuns [?] pund, der tildeels henligger endnu, ligesom en deel fra forrige aar, hvor der vil tabes mange penge paa. Med mine sønners bomuldstøi gik det got, men med kniplinger ringe.

(Fortsættes)

ANMELDELSER

Beretning til Folketinget afgivet af den under 25. oktober 1950 nedsatte kommission i henhold til Grundlovens § 45

XIV. Det tyske mindretal under Besættelsen, med dertil hørende bilag

Som et led i det mægtige arbejde, der er udfoldet af den parlamentariske kommission for at fremskaffe dokumentarisk materiale til at klarlægge Danmarks forhold under den tyske besættelse, har man ogsaa bestræbt sig for at skaffe klarhed over det tyske mindretals politik i disse aar. Ved flere rejser til Tyskland i 1947—48 har kommissionens udsendinge gennemgaaet de beslaglagte dokumenter, og den nærmere bearbejdelse af dette stof har kommissionen lagt i landsarkivar Johan Hvidtfeldts kyndige og sikre hænder. Hans opgave har været den dobbelte, dels at udsondre af de store bunker, hvad der skønnedes vigtigt nok til at offentliggøres og dels at udarbejde et sammentrængt referat af dokumenternes indhold. Ogsaa det officielle danske materiale har han gennemgaaet og udnyttet og dertil en lang række vidneforklaringer, fremskaffet i forbindelse med retsopgøret efter 1945.

Det tilgængelige materiale har været overvældende stort til trods for, at kun en del af de arkiver, der kunne have interesse, har overlevet krigsafslutningens dels tilsigtede og dels utilsigtede ødelæggelser.

Størstedelen af det tyske mindretals egne organisationsarkiver blev tilintetgjort umiddelbart før 5. maj 1945. Af de rigstyske arkiver var for Nordslesvigs vedkommende især Volksdeutsche Mittelstelles arkiv af interesse. Denne institution var en art regeringsdepartement under SS-organisationens kontrol med det formaal at varetage forbindelsen mellem Tyskland og de tyske mindretal uden for rigets grænser. Over for det tyske mindretal udøvede dette organ en retningsvisende og kontrollerende myndighed. Forbindelsen til Nordslesvig blev i mange forhold varetaget af overborgmesteren i Flensborg, Ernst Kracht, der nu er en højt betroet embedsmand i den slesvig-holstenske landsregering. Volksdeutsche Mittelstelles

arkiv var imidlertid blevet ødelagt før Tysklands sammenbrud, derimod var det tyske udenrigsministeriums arkiv i relativ velbevaret stand blevet overtaget af de allierede myndigheder. Heri fandtes ogsaa konsulatsarkivet fra Aabenraa (indtil 1943).

En hovedvanskelighed ved at udgive et saadant yderst forskelligartet materiale bestaar i udvælgelsen. Udgiveren har maattet føre en bestandig balancekunst mellem hensynet til publikationens omfang og hensynet til problemernes fyldestgørende belysning. Ved i noter at meddele en del forklarende oplysninger fra ikke offentliggjorte dokumenter er en del af disse vanskeligheder overvundne.

Kortene er nu lagt paa bordet, for saa vidt som de har kunnet fremskaffes. Enhver der har lyst og energi kan gaa dem igennem og danne sig sit eget skøn. Udgiveren har imidlertid lettet læseren arbejdet ved i en sammentrængt beretning at referere dokumenternes indhold efter en systematisk opdeling af stoffet. Første afsnit handler om „Almindelige Forhold“ specielt grænseproblemet i videste forstand, dernæst følger afsnit om Det Tyske Kontor under Statsministeriet, pressen, kirken, skolen, jordkampen, den økonomiske udnyttelse af besættelsen, hvervningen til tyske militære korps, S. K.-organisationen og Selvbeskyttelseskorpset. Oversigten slutter med en redegørelse for angiveri og spionage.

Denne beretning gør ikke krav paa at være en historisk redegørelse for det tyske mindretals stilling under krigen. Det er kun tale om en fremlæggelse af kendsgerninger, og som saadan skal arbejdet vurderes. Objektivt og redeligt har Hvidtfeldt løst sin opgave. Han har refereret dokumenterne baade pro et contra. Det fremgaar med klarhed, at hjemmetyskerne blev hæmmet i deres bestræbelser for at faa grænsen flyttet af tyske instanser. Særlig iver har Hvidtfeldt lagt for dagen for at oplyse begivenhederne i juni 1940, da rygterne om, at nu skulle grænsen flyttes, havde saa travlt. Det fremgaar ligeledes med fuld klarhed, at mindretallet har søgt at udnytte besættelsestiden politisk, økonomisk og kulturelt til det yderste. Først da krigslykken vendte i 1943, bliver tonen en anden, og dokumenterne vedrørende besættelsestidens sidste del kan læses under mottoet fra Troldmandens lærling: „Die Geister, die ich rief, die werd' ich nun nicht los.“

Landsarkivar Hvidtfeldt har vist sig som en kyndig vejviser igennem materialet, bl. a. er en oversigt over institutioner og en kort biografisk præsentation af de vigtigste personer til stor hjælp. Forhaabentlig vil Hvidtfeldt ogsaa tage den næste op-

gave op, at behandle stoffet historisk. Der foreligger talrige kildekritiske problemer, fordi udsagn saa ofte staar mod udsagn. Hvidtfeldt vil som faa andre have forudsætninger for at løse disse problemer i deres indre og ydre sammenhæng.

Troels Fink.

P. Hirschfeld:

Herrenhäuser und Schlösser in Schleswig-Holstein

Deutscher Kunstverlag, 1953, 260 Sider + 157 Tavler.

Slesvigs og Holstens lange Skæbnefællesskab med Kongeriget har været betydningsfuldt paa alle Omraader — de kulturelle ikke undtaget — og ingen vil kunne behandle den arkitekturhistoriske Udvikling i Danmark uden fortroligt Kendskab til Forholdene i Hertugdømmerne. Omvendt har til andre Tider og paa andre Maader dansk Bygningskunst øvet sin Indflydelse i Slesvig og Holsten.

Professor Hirschfelds Bog, som her skal finde en kort, altfor kort Omtale, er en ny, udvidet, omarbejdet og forbedret Udgave af to Bind omhandlende samme Emne og udgivet 1929 og 1935.

Som Bygherrer har de fyrstelige og adelige Godsejere navnlig i de gode Perioder for Landbruget i Slutningen af 1500'rne og i sidste Halvdel af 1700'rne spillet den langt overvældende Rolle paa disse Breddegrader, derfor giver en Redegørelse for deres Byggeforetagender et temmelig udtømmende Billede af den almindelige arkitekturhistoriske Udvikling. Bogen vrimler med kultur- og navnlig personalhistoriske Oplysninger, og for Oversigtens Skyld er det en stor Fordel, at Redegørelserne for de mange Bygningers Historie med Mellemløb afbrydes af Udsyn over Vesteuropas kultur- og kunsthistoriske Udvikling. Det maa især være den danske Læser kærkomment at se Hertugdømmernes Bygningskunst i Forhold til Kongerigets, Vexelvirkningen mellem Holsten og København i det attende Aarhundrede og Kunstakademiets stigende Indflydelse.

Omvendt havde den jævne, mere borgerlige Senbarok i Slesvig, Holsten og Hamburg afgørende Betydning for Herregaardsarkitekturen i Nørre Jylland, lige indtil den jardin'ske Nyklassicisme begyndte at gøre sig gældende o. 1780. Det er et — og

saa af Professor Hirschfeld — ganske upaaagtet Forhold, som nok kunde fortjene en grundig Udredning.

Lad det for Tydeligheds Skyld være sagt straks: Professor Hirschfelds Bog er et tiltalende, grundigt og nøgternt Arbejde, som ingen dansk Forsker kan lade ude af Betragtning, naar han bevæger sig inden for dette interessante Emnes Rammer; den udmærkede Oversigt har ikke blot Bud til Fagfæller, men bør kunne finde Vej til alle de mange „alment dannede“, der beskæftiger sig med Grænselandets Kulturhistorie. Ingen løber nogen Risiko for at blive vildført, Fremstillingen er præget af Forfatterens sande Glæde over Hjemstavn, men denne naturlige Følelse overdrives aldrig til Skade for Objektiviteten.

Et hastigt Overblik over Bogens talrige Billeder, af hvilke Flertallet skyldes Otto Vollerts smukke Optagelser, vil straks for den danske Læser afsløre Forskellen mellem Bestanden af danske Herregaarde og de slesvigske og holstenske. Den historiske Udvikling i Slesvig, Oprettelsen af de mange Lilleput-Hertugdømmer i 1500-Tallet har bevirket, at der i visse Egne kun er levnet yderst faa Herregaardsbygninger. De slesvigske Fyrsteresidenser, fik til sin Tid deres sørgelige Skæbne, hvilket ikke gør det mindre paakrævet at faa grundigt undersøgt og behandlet de endnu eksisterende. Selv om Professor H.'s Bog fortrinsvis handler om Herregaardenes Bygningshistorie, har Forfatteren naturligvis ikke helt kunnet undgaa ogsaa at omtale Slottenes. Det føles her som en beklagelig Mangel, at der ikke eksisterer grundige Monografier først og fremmest af Gottorps og af Sønderborg Slots Bygninger. Professor E. Schlee forbereder en Publikation for førstnævnte Bygnings Vedkommende, og den maa imødeses med største Interesse. For nærværende maa alle være henvist til at klare sig uden grundige arkæologiske Undersøgelser, som muligvis vil afsløre nye vigtige Sider af Bygnings Historie. Indtil videre forekommer det mest rimeligt at datere Sydfløjens gennemgribende Ombygning og Udsmykning med Rundbuegavle til Frederik I's og Christian III's Tid. Sidstnævnte har jo vitterligt haft Planer om at gøre Gottorp til sin Kongeresidens. Hvad Sønderborg Slot angaar, spiller dets Bygningshistorie en altfor beskedne Rolle i Professor H.'s Fremstilling. Bygmester Hercules (Oberbergs) Navn er paa en interessant Maade knyttet til den store Modernisering af Slottet, som Christian III iværksatte et Aarstid før sin Død, og som hans Enke fortsatte og gennemførte. Alene dette Forhold kunde nok have berettiget Forfatteren til mere indgaaende at omtale det delvis endnu eksisterende Bygningsværk.

Professor H. lægger iøvrigt stor Vægt paa Hercules Ober-

bergs Betydning for Renaissancearkitekturens Udvikling i Slesvig og Holsten og gør det med fuld Ret. Denne Bygmester er vor første egentlige Renaissancearkitekt, han arbejdede for tre danske Konger og for hele Skaren af Hertuger i Slesvig og Holsten, men ak! kun uhyre lidt af, hvad han i et langt Liv skabte, staar tilbage, og som vanligt er Tilskrivningsspørgsmaalet uhyre delikat. Professor H. er altfor koldsindig en Forsker til at forfalde til den Tilskrivningsmani, som ofte plager Kunsthistorikere. Dog tror jeg fuldt og fast paa hans Argumentation for, at Hercules v. Oberberg har skabt den mærkelige, lille Slotsbygning i Tønning, som Hercules maa have fundet Inspirationen til hos den store, franske Arkitekt Ducerceau. Denne kaldte et Hus af en saadan Plan for „une maison toute une masse“, hvilket paa den mest anskuelige Maade karakteriserer Bygningen: eet Hus med fire vældige Hjørnepavilloner. Det franske Grundthema har fundet talrige Variationer i vesteuropæisk Renaissancearkitektur, og for ganske nylig lykkedes det Magister H. Stiesdal ved den Udgravning, som Nationalmuseet har ladet foretage af Grunden til Hertug Hans den Ældres Jagtslot Grøngaard ved Tønder, at afsløre Planen „toute une masse“ af et lille forbavsende moderne og elegant Hus, der kan betegnes som en Forstudie til Slottet i Tønning. Det vil være umuligt her at komme ind paa Tilskrivningsspørgsmaalet, men Sandsynligheden taler meget stærkt for, at det er Hercules Oberberg, som i 1570 har udkastet Planen til Grøngaard og her for første Gang (og det for Forholdene i Norden særdeles tidligt) har lært af den store Franskmand. Ducerceau anvendte netop med Forkærlighed denne Plan til Jagtslotte og -Pavilloner. Saadanne Opgaver var tilstrækkelig frie til, at Arkitekten kunde muntre sig med mere kunstnerisk betonedede Planløsninger.

Det er indlysende, at i en Bog, som udelukkende behandler Bygninger af een bestemt Kategori, kan Skildringen af de enkelte Kunstnerindividualiteter ikke komme til at staa fuldt afrundet. Vi trænger saaledes stadig til at se Kunstnerbiografier af G. Rosenberg og I. D. Tschierske, der delte deres Virksomhed mellem Hertugdømmerne, København og Fyen. For disse grundigt skolede Mestre bør man dog ikke glemme Bondesønnen fra Angel C. Stallknecht og hans Betydning for dansk Arkitektur. Hans Virke i Slesvig og Holsten er grundigt behandlet i Professor H.'s Bog, og efter at Raadhuset i Altona er gaaet tabt, maa Stallknechts autentiske Værker i Danmark tillægges dobbelt Betydning. At Regeringen valgte ham til at forestaa Genopførelsen af de offentlige Bygninger i Jyllands gamle Hovedstad

efter den sørgelige Brand i 1726 blev afgørende for hele Landsdelens arkitekturhistoriske Stilling i det følgende halvthundrede Aar, et Faktum, som man ikke kan forlange, at Professor H. skal være klar over, al den Stund dansk Kunstforskning endnu skylder Beviset herfor. Det vil komme til at foreligge, forhaabentlig inden alt for længe, og ved sin udmærkede Bog har Professoren selv været med til Fremskaffelsen.

Otto Norn.

Gutenbrunner, Jankuhn og Laur:

Völker und Stämme Südostschleswigs im frühen Mittelalter

Gottorfer Schriften I, 1952. 183 s.

Det Sydøstlesvig, som nævnes i titlen, er, som det ogsaa fremgaar af forordet til denne skriftserie, egnene omkring Slien; det er Angel og Svans, og det er naturligt, at Angel her fanger en væsentlig del af interessen. Det maa ogsaa bemærkes, at udtrykket tidlig middelalder betyder noget andet paa tysk end paa dansk, og i virkeligheden spænder bogen over hele det første aartusinde efter Kr. f.

Efter dette er det klart, at spørgsmaalene om Anglernes urhjem og sprog, og med et lidt bredere sigte spørgsmaalet om, hvorvidt Sønderjylland er et oprindeligt dansk eller nordisk præget omraade, enten direkte behandles i bogen eller snarere er latent til stede som bestemmende for opgaven.

Hver af de tre forfattere har sit afsnit, idet Jankuhn skriver om det arkæologiske, Wolfgang Laur om stednavnene og Gutenbrunner undersøger Danernes oprindelse og udbredelse. Disse afsnit er selvstændige afhandlinger, idet dog hyppige henvisninger og jævnførelser sørger for, at bogen virker som en helhed.

Jankuhn begynder med at opstille problemet, at give en forklaring paa, hvordan det befolkningsmæssige billede, som møder os i de første, skrevne kilder, — med Sachserne, Venderne, Friserne og Danskerne boende indenfor et snævert omraade — er opstaaet. To folkestammer, Danerne og Anglerne, er her af særlig interesse; men skrevne kilder alene kan ikke klare spørgsmaalene, man maa tage arkæologien med dens hjælpevidenskaber og stednavnene til hjælp.

Den forandring af klimaet i retning af større nedbør, som satte ind ca. 500 f. Kr. f., havde i Angel som i andre egne af Østjylland den virkning, at menneskene forlod den tunge jord og bosatte sig paa den mere sandede jord vestpaa. Pollenanalysen viser en stærk nedgang i kornavlens, og de ganske faa fund fortæller ogsaa om en meget faatallig befolkning i aarhundrederne ned mod Kr. f. Men fra ca. 100—500 efter Kr. f. viser fundene en kraftig befolkningstilvækst, og Jankuhn mener, at begyndelsen dertil var en indvandring sydfra af svebiske folk fra Elbegnene. Meget interessant er hans antydning af, at det kunde være netop de Anglere, som Ptolemæus anbringer ved mellemste Elbe. For selv om Ptolemæus skriver ca. 150 aar efter Kr. f., menes hans kilder at være saa gamle, at han i virkeligheden skildrer befolkningsforholdene omkring Kr. fødsels tid.

Alligevel er der grund til foreløbig at sætte et stort spørgsmaalstegn ved denne indvandring, for den er ingenlunde bevist. Lige saa let det ofte er at bevise om genstande eller om hele genstandsgrupper, at de er indført et andet sted fra, lige saa svært er det for det meste at bevise, at menneskene fulgte med. Jankuhn anfører som bevismateriale tre af de saakaldte holstenske bæltter; men saadanne metalsmykker er jo oplagte handelsobjekter og beviser intet i dette spørgsmaal. Noget mere egnsfast er keramikken, men gravpladsen fra Stenfelt, som særlig nævnes, er ikke publiceret. I et tidligere arbejde, som der ogsaa henvises til, har Jankuhn offentliggjort fire urner; af dem er de to af sydlig karakter, mens de to andre har angelske eller nordlige paralleller. Noget klart bevis paa en indvandring sydfra er dette ikke just, men man maa i det hele afvente en publikation af det vældige materiale fra angelske gravpladser, som er fremdraget i de senere aar, før man kan fælde nogen dom.

Gravpladserne fra 3.—5. aarh. viser som nævnt en voksende befolkning i Angel. Efter 5. aarh. gaar fundenes antal tilbage og i 6. er de næsten og i 7. og 8. helt ophørt. Som i mange tidligere arbejder tager Jankuhn dette som et bevis (et sandsynlighedsbevis s. 23 og et sikkert bevis s. 25!) paa, at store dele af befolkningen er udvandret, nemlig til England efter ca. 450. Det vilde have været rimeligt her at anføre, at tilbagegang i fundene ikke er noget specielt for Angel, men at det samme gælder det meste af Danmark, hvad saa end aarsagen er. Vigtigere er, at pollenanalysen ogsaa for dette tidspunkt ca. 500 e. Kr. f. viser en kraftig nedgang i kornavlens og en tilsvarende forøgelse

af skovarealet. Dette er unægtelig et tydeligt fingerpeg om, at en bondebefolkning har forladt landet. Men ogsaa her mangler sammenligningen med andre egne, som ikke menes at være ramt af udvandringen. Der er dog næppe tvivl om, at vi med de senere aars undersøgelser er kommet løsningen af Angler-problemet et stort stykke nærmere.

I stedet for vejen over Ribe-Kongea, som den romerske handel havde benyttet, viser sig efter 700 handelsvejen over Ejder-Treene-Slien og nu benyttet af Friserne; hvorfor Ribe-vejen opgives, vides ikke. Maaske var det disse Frisere, der bragte stednavneendelsen *-torp*, som længe havde været kendt i mellem- og vesttysk omraade, herop; og det skulde netop være med navnet Sliasthorp, som nævnes 804, hvis da ellers dette navn, en eneste gang nævnt i de frankiske annaler, kan anses for at have været byens rigtige navn.

I tiden henimod 800 dukker igen sparsomme fund op i Sli-omraadet; de sammenlignes med fund fra frisisk omraade, og der antydes en forbindelse med de ældste, men desværre ikke oldsagførende grave i Hedeby. Denne bys oprindelse er dog stadig hyllet i mørke, og de ældste fundne oldsager vidner om bosættelse af folk nordfra. Derpaa følger efter aar 900 en kraftig kolonisation i egnene ved Slien, navnlig i omraadet omkring Sdr. Brarup. Denne bosættelse, der i stednavnene er knyttet til endelserne *-torp* og *-by*, kommer nordfra. Dermed er forudsætningerne skabt for den fra historisk tid kendte rigsgrænse mellem Sakserne og Danerne, idet Jankuhn dog fremhæver, at rigsgrænsen i perioden 935—1025 er forlagt til Slesvig-Hedeby.

Efter en gennemgang af de forskellige stednavnetyper og af stednavnenes fordeling paa de tre sprog, — hvor linien Ekernfærde-Slesvig-Husum trækkes op som grænse mellem dansk og nedertysk, — gaar Laur over til at drøfte det spørgsmaal, om stednavnene kan bruges til at paavise forskellige folkestammer og afgrænse dem overfor hinanden. Laur udtaler sig herved med forsigtighed. Stammer med forskelligt sprog kan man selvfølgelig kende fra hinanden paa deres stednavne (som danske og tyske), men ikke forskellige stammer indenfor samme sproggruppe, selv om maaske ogsaa nogle stednavne var mere almindelige hos en folkestamme end hos andre. Denne i virkeligheden meget vidtrækkende skepsis spores dog ikke stærkt i den følgende skildring.

Vigtig er Laurs stillingtagen til *-lev* navnene. Som bekendt findes der kun et i Angel og to paa Svans. Sædvanligvis opfattes *-lev* navnene som vidnesbyrd om Danernes ekspansion fra den

sjællandske øgruppe mod vest i folkevandringstiden. Laur mener ikke, at dette gælder de sydslesvigske, fordi disse efter hans opfattelse er yngre end -lev navnene i Nordjylland, fra vikingetid eller endnu yngre. Om nogen bosættelse eller kulturel paa-virkning fra Danernes side i folkevandringstid bliver der da ikke tale, og da han samtidig daterer -torp navnene til at være yngre end 900, kommer han i smukkeste overensstemmelse med det billede af bebyggelsens udvikling, som Jankuhn havde givet. Og han rammer samtidig en grundakkord i hele bogen, at først vikingetiden og tiden derefter betyder Sydslesvigs danisering.

Der maa her, som en indsigelse eller i det mindste som en beklagelse, tilføjes et ord om den brug, bogen gør af ordet „dänisch“. Ganske vist gør Laur udtrykkelig opmærksom paa, at dette ord paa tysk er dobbeltydigt, naar talen baade er om dansk nationalitet og om Danernes folkestamme; men det skulde være mærkeligt, om den læge, tysk orienterede læser af denne populære bog overalt fik fat i det rigtige. For eks. naar Laur skriver, at efter den gængse teori om -lev navnene skulde Slesvig altsaa være blevet dansk i slutningen af folkevandrings-tiden (wäre also dänisch geworden), eller naar Jankuhn efter en gennemgang af de litterære kilder om Danerne og deres udbredelse over øerne til Jylland, — hvorunder der tales om „die vordänische Urbevölkerung“ i Jylland —, afsluttende skriver: „Andre sikre vidnesbyrd om den danske sydgrænse i tiden før 800 haves ikke.“

Laurs gennemgang af de yngre stednavnetyper ligger nær op ad dansk stednavneforskningens resultater. Velgørende virker det, naar han frimodigt kalder den almindelige tyske skrivesmaade Haithabu for sprogligt meningsløs (ein Unsinn); formen opstod, fordi runealfabetet ikke tillod at stave det gammel-danske Hethaby rigtigt.

Den opgave, Gutenbrunner har sat sig, at give en skildring af Danernes oprindelse og første historie, er vanskelig. Det første skridt paa vejen fra Danernes stamme til det danske folk og rigsdannelsen er erobringen af Erulerlandet ca. 475—500, og det sidste skridt hævdelser af rigsgrænsen overfor de tyske kejsere. Men da der ikke hersker enighed om, om Erulerne var en folkestamme eller hvor de boede, ej heller om hvilket centrum eller udstrækning Danernes væld havde, vil det ikke undre, at en saadan skildring lider af en næsten forstemmende mangel paa sikre holdepunkter.

Vigtig ud fra bogens hele problemstilling er spørgsmaalet om, hvilket sprog der blev talt i Jylland før Danernes ankomst,

nordgermansk eller vestgermansk. Det er samtidig spørgsmaalet, om det var Jyder fra Jylland, der deltog i udvandringen til England, og om det er de samme som de Jyder, som Beda omtaler i Sydengland. Gutenbrunner gaar ud fra dette sidste og fastslaar, at de i Sydengland indvandrede Jyder talte et anglo-frisisk, eller som han kalder det, et nordsøgermansk sprog og slutter, at eftersom dette gælder baade Anglerne og Jyderne, maa hele Jylland tildeles „Nordsøgermanerne“, saalænge der ikke er paavist nogen nordgermansk sproglig særudvikling i Jylland paa den tid.

Herved kommer Gutenbrunner ind paa en omtale af de ældre runeindskrifter, særlig guldhornsindskriften. Noget for nemt, synes det, kommer han til en afvisning af, at sproget paa det ene guldhorn bevislig er urnordisk. Det kunde nok i den hertil hørende note have været anført, at det nye danske runeværk klart indtager et andet standpunkt.

Gutenbrunner ser heller ingen hindring for sin teori i at maatte antage, at hele den (tilbageblevne) jyske befolkning har foretaget et sprogskifte til dansk (nordgermansk) ved Danernes indtrængen i Jylland. Men hvis -lev navnene skal vise Danernes ekspansion, saa viser et kort over deres udbredelse, at de efterlader saa store omraader i Vest- og Sydjylland, at et sprogskifte paa denne foranledning maa forekomme meget usandsynligt.

Selv om der saaledes kan rettes indvendinger ogsaa imod væsentlige opfattelser i bogen, rummer den dog saa dygtig behandling af vigtige emner, at man læser den med stor interesse. Man kan kun ønske, at det maatte være muligt fra dansk side, i højere grad end det nu er tilfældet, at tage saadanne emner op paa lignende maade, som det her er sket fra Gottorp museums og Kiels universitets side.

Hans Neumann

Otto Scheel:

Tondern zwischen Wiking- und Hansazeit

Verlag Gaforil, Tønder, u. år. 32 sider.

Der er vist ikke mange danske byer, der i løbet af 15 år har spillet så stor en rolle i den historiske litteratur som Tønder. I 1939 kom Ludwig Andresens store værk: „Geschichte der

Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg.“ I 1943, da man fejrede 700-års jubilæet for udstedelsen af den lybske stadsret, udsendtes det store danske værk „Tønder gennem Tiderne“ (bd. II i 1944). Hertil slutter sig forskellige mindre arbejder, bl. a. Claus Eskildsens „Tønder 1243—1943,“ bogen „Tønder i Dag“ og Vilhelm Marstrands lille „Tønder“. I disse værker er der fremsat forskellige tolkninger med hensyn til Tønders oprindelse. Ludwig Andresen mener, at byen er grundlagt af nederlandske kolonister, en antagelse, hvis uholdbarhed er påvist i en anmeldelse her i Sdj. årb.¹⁾ Marstrand har selvfølgelig en helt ny tolkning, som dog bygger på det samme grundlag som så mange af hans luftkasteller.²⁾ Vilhelm Lorenzen hævder, at Tønder oprindelig er blevet til som et omladningssted for varer fra og til skib og ikke er væsentlig yngre end 1100. Senere er den blevet planmæssigt udvidet, og den gamle bebyggelse er blevet indkapslet i den nye. Udvidelsen er sket i henhold til en byplanlægning, iværksat af byens herre, hertug Adolf. I en artikel i *Der Schleswig-Holsteiner* 1943, s. 132 ff.³⁾ afviste Otto Scheel Andresens hypotese om en bevidst grundlæggelse. Efter hans opfattelse var byen meget ældre end almindeligvis antaget. På den arabiske geograf Idrisis verdenskort fra omkr. 1130 nævnes en ankerplads Tundira, der var „beskyttet mod alle vinde“. Tundira er efter Scheels opfattelse ikke, som man ellers har ment, Møgeltønder, men Tønder by eller Lille Tønder, som den hed i middelalderen. Professor Scheel har nu udgivet en lille bog om det samme emne, hvori han mere udførligt begrunder sine anskuelser om Tønders ælde. Han er her nærmest tilbøjelig til at mene, at Tønders første begyndelse ligger endnu længere tilbage, før 1100, således at man når til „die Grenze der ausklingende Wiking-zeit“. Herom kan jo kun gisnes, det centrale er, at Scheel gennem sin indgående undersøgelse, der også har værdi ved at inddrage tysk sammenligningsmateriale, gør det sandsynligt, at det virkelig er Tønder, der omtales hos Idrisi, og at byen således er betydelig ældre, end man almindeligvis har ment. Fuldstændig sikkerhed kan vel aldrig nåes, men Scheels resultat virker overbevisende og forekommer i hvert fald betydelig mere sandsynligt end Andresens for ikke at tale om de Marstrandske fantasier. Og man læser

¹⁾ Se oversigten i Sdj. årb. 1944, s. 250 ff.

²⁾ 1940, s. 300 ff.

³⁾ Se Sdj. årb. 1944, s. 252 ff., og 1945, s. 170—183.

⁴⁾ Smln. samme forfatter: »Ein Kaupang an der Wiedau« i *Der Norden* 1943.

hans fremstilling med glæde. Den er præget af sin forfatters store viden og evne til at fremlægge materialet på en smuk og overbevisende måde. Dermed være ikke sagt, at man er enig med Scheel i alt, hvad han fremfører. Der er steder, hvor man sætter et spørgsmålstejn, der er også polemiske bemærkninger, bl. a. rettet mod undertegnede, man ikke kan godkende. Men der er ikke nogen grund til at hefte sig ved enkeltheder, når man kan anse hovedtesen som sandsynlig. Den store litteratur om Tønder by har fået en ikke omfangsrig, men værdifuld forøgelse gennem den bog, som den slesvig-holstenske historieforsknings nestor har skrevet om sin fødeby.

J o h a n H v i d t f e l d t.

„Sønderjyds Skæbne“, 2. Bind

Nicolai Svendsen: Sønderjyds Skæbne. Et Levnedsløb. II. Bind. Dannevirkes Forlag, Haderslev.

Fhv. Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen indleder 2. Del af sine Erindringer, „Sønderjyds Skæbne“, med nogle interessante Betragtninger over den nationale Stilling ved Aarhundredskiftet. Det var lykkedes Danskheden at holde Stillingen, og selv om der ogsaa kunde tales om tysk Fremgang i Aarenes Løb, var Danskheden op mod den første Verdenskrig i Vækst og formaede virksomt at gøre sig gældende paa forskellige Omraader. For Pressens Vedkommende gjaldt det, at dens Mænd ikke blot havde været dygtige Skribenter, men de havde ogsaa virket som Talere og Ordførere. Det havde ikke være en helt ufarlig Virksomhed, for i de Aar, Nordslesvig var under tysk Styre, afsonede de ialt 199 Maaneders Fængselsstraf.

Da Nicolai Svendsen 1910 gjorde Stillingen op, kom han til det Resultat, at der under de vedvarende Forfølgelser fra de preussiske Myndigheders Side var blevet rejst 50 Forsamlingshuse, seks Frimenighedskirker og indrettet over 100 Bogsamlinger. Dertil kom, at dansk Foreningsliv var inde i en rig og frugtbar udvikling, og medens den danske Befolkning stod i en haard kamp for Bevarelsen af sin Jord, underbyggede den opvoksende Ungdom Stillingen paa det økonomiske Omraade.

Et Par af Bogens Kapitler omhandler den Kamp, der førtes om „Dannevirke“ efter at den meget omtalte Fru von Wilden-

rath-Krabbe havde ladet sig engagere som Redskab i Fortrykningsbestræbelsernes Tjeneste, endog i den Grad at hun lod sig henrive til ganske ubændige og taabelige Angreb paa førende danske Personligheder i sit nu af Tyskerne understøttede Blad. Hun havde faaet Raadighed over „Dannevirke“ paa en for den tidligere Ejer lidet flatterende Maade, og det foranledigede Nicolai Svendsen til i „Hejmdal“ at gøre opmærksom paa, at Fruen „ved denne skamløse og ildesindede Handling“ havde knyttet Navnet Krabbe til „Dannevirke“. Det kostede ham en Maanedes Fængsel. Affæren, der strakte sig over 6 Aar, udviklede sig til, at Fruen maatte forlade „Dannevirke“, hvorefter hun i nogen Tid udsendte „Det gamle Dannevirke“, der forstaaeligt nok blev en Dødssejler, og endelig fulgte den saakaldte Krabbe-Affære i Kongeriget, som Svendsen ligeledes gør Rede for i et interessant Afsnit blandt flere, som giver Læseren et klart Indtryk af Köller-Politiken og dens forskellige Faser.

Endvidere omtales Pastor Jacobsens og Amtsforsander Winther von Adlersflügels Meriter og den tragiske Skæbne, der blev dem til Del. Men trods alt viste det sig, at alle tyske Bestræbelser var forgæves og prellede af mod de danske Nordslesvigeres sejge Udholdenhed. De havde Tid til at vente, skriver Nicolai Svendsen, der selv var med til at føre an i Kampen. Sit Ophold i Aabenraa Fængsel skilder han saare fornøjeligt, og det samme gælder Skildringen af Skærbæk-Affæren. Efter en Italien-Rejse følger 1904 hans Udnævnelse til Redaktør af „Dannevirke“, hvor han kom ud for nye Opgaver. Det var, som han selv skriver, en interessant og lykkelig Tid, Ungdommen meldte sig nu i de danske Rækker, alt medens Kampen om Jorden og om de borgerlige Rettigheder fortsatte. Det gjaldt Forbudet mod Gymnastikundervisning og meget andet. Men Nicolai Svendsen vilde ikke være sig selv, om han ikke ogsaa tegnede nogle Portrætter af gode Haderslev-Borgere fra Tiden fra første Verdenskrigs Udbrud. Efterhaanden følte han sig stærkt knyttet til Byen og dens danske Borgerskab, og det var en af Grundene til, at han afslog Julius Nielsens Tilbud om at blive dennes Efterfølger i Landdagen. Der fandt paa den Tid indre Brydninger Sted, og Svendsen lægger i sin Omtale af dette Forhold ikke Skjul paa, at han stedse følte sig i Overensstemmelse med H. P. Hanssen.

Ved Krigsudbruddet 1914 blev Nicolai Svendsen arresteret og sammen med andre Civilfanger ført til Øen Dänholm, hvor de opholdt sig nogen Tid. Ved Krigens Afslutning skulde

han paa særlig Maade finde Oprejsning, idet han blev udnævnt til Borgmester og Politimester i Haderslev; og med Skildringen af Afstemningsdagen den 10. Februar 1920 afsluttes det læseværdige 2. Bind. Mange vil nu vente, at der følger et nyt Bind med Skildringen af hans 30-aarige Virksomhed som Leder af det danske Skolearbejde i Tønder Amt. Dermed vilde først Skildringen af en Skæbne, som har været knyttet til Sønderjyllands Historie, være afsluttet. Foreløbig er der Grund til at takke for de to Bind, der hidtil er udkommet.

M o r t e n K a m p h ø v e n e r.

Emil Waschinski:

Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226-1864

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Herausgegeben von der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Band 26, Neumünster 1952, 204 s. + et anhang med tavler og litteraturfortegnelse.

En bog, som mange måske vil karakterisere som tør og ked-sommelig læsning, kan godt have sin egen romantiske historie. Dette gælder i hvert fald den bedagede historiker, professor Emil Waschinskis bog om møntforhold og prisudvikling i hertugdømmerne. Efter et flittigt samle- og forskningsarbejde gennem mange år var det næsten udarbejdede manuskript til bogen nær gået tabt under et bombardement af Kiel i august 1944. Med fare for sit liv reddede hans hustru manuskriptet ud af deres brændende hjem, og derfor er bogen også tilegnet hende. Men hermed er romantikken også slut. Efterkrigstidens vanskelige økonomiske forhold medførte, at der ikke kunde skaffes penge til udgivelsen af de mange bilag, på hvilke fremstillingen bygger og hvortil der henvises i teksten. Kun en del af de sammenfattende tabeller er derfor kommet med i bogen, medens de øvrige bilag er deponeret i Landesbibliothek i Kiel, hvor alle interesserede har adgang til at benytte dem. Forhåbentlig lykkes det forfatteren at fremskaffe midlerne til udgivelsen af disse bilag, hvori man utvivlsvist vil finde et væld af værdifulde oplysninger vedrørende hertugdømmernes økonomiske historie.

Bogen er opdelt i tre hovedafsnit: 1) Hertugdømmernes

mønthistorie, 2) prisudviklingen inden for livsvigtige varegrupper og 3) pengenes købekraft, alt inden for tiden 1226—1864. Første afsnit er måske nok det, som lokalhistorikerne vil have størst udbytte af. Her gives der oplysninger om, hvor mange skilling, der til de forskellige tidspunkter går på en rigsdaler. 1572—1611 er en daler således lig med 2 mk. lybsk, der igen er lig med 32 sk., og efter devalueringen i årene 1611—22 fastsættes 1 rdlr. til 3 mk. lybsk = 48 sk. Man får oplysninger om species', kurants og kroners indbyrdes forhold, om slette daler, om hvad der forstås ved lagio og andre forhold, som lokalhistorikerne ofte møder i gamle papirer og regnskaber, og som det hidtil ofte har været vanskeligt at få præcise oplysninger om. Mange vil være forfatteren taknemmelig for denne oversigt, der er den første samlede oversigt over hertugdømmernes mønthistorie, og som vil være et værdifuldt hjælpemiddel for den lokalhistoriske forskning fremover. Det er i grunden mærkeligt, at en oversigt over møntforholdene ikke forlængst har set dagens lys.

Som grundlag for udarbejdelsen af det andet hovedafsnit, der omhandler prisudviklingen inden for livsnødvendige varegrupper, der af forfatteren er begrænset til landbrugets produkter, har han gennemarbejdet et stort arkivmateriale. Som kilder har han benyttet skyld- og panteprotokoller, skifteprotokoller, de gottorpske rentekammerregnskaber fra 1590—1712, godsregnskaber fra 17. og 18. århundrede, kirkeregnskaber m. m. Men der er slagside i det anvendte kildemateriale, idet hovedparten hidrører fra holstenske og sydslesvigske egne. Fra Nordslesvig er der så godt som intet. Man kan derfor ikke helt frigøre sig for tanken, at det samlede billede ved inddragning af materiale fra rigsarkivet og landsarkivet i Åbenrå kunde tegne sig lidt anderledes, end tilfældet er, så meget desto mere som forfatteren nævner, at der er lokale forskelligheder. I denne forbindelse kan også nævnes, at forfatterens kendskab til dansk litteratur vedrørende emnet er minimal. For en dansk læser synes det lidt ejendommeligt, at der ikke er sket sammenligning med de danske kapitelstakster. Talrækkerne her skulde dog i hvert fald ikke kunne byde på synderlige vanskeligheder af sproglig art. I Sønderjydske årbøger og andet steds vilde han ligeledes kunne have fundet adskillige oplysninger angående priser fra nordslesvigske egne, ligesom han også her vilde have kunnet finde enkelte korrektiver til bemærkningerne angående driftsforhold, produktionsforhold m. v. Troels Finks disputats om den tidlige udskiftning i Sønderjylland nævnes

ikke i litteraturfortegnelsen, men endnu mere graverende er det dog, at han ved redueringen af de gamle mål- og vægtenheder til moderne mål, hvilket iøvrigt må have været et kæmpearbejde, intet hensyn har taget til Svend Åkjærs arbejder vedrørende dette emne. Nordisk kultur, bd. XXX udkom 1936, så Åkjærs beregninger her, burde forfatteren i hver fald have haft kendskab til.

Det vil føre for vidt her i en anmeldelse, der hovedsagelig har til formål at henlede stedshistorikeres opmærksomhed på værket, at drøfte enkeltheder. En egentlig kritisk vurdering må overlades til de specielle fagtidsskrifter. Her skal kun nævnes, at forfatteren gennem sine undersøgelser og ved sine omregninger af priserne til møntniveauet 1937—39, der omtales i tredje hovedafsnit, når til det resultat, at der fra 1226—1545 har været en jævn prisstigning på omkring 175 pct. Bl. a. som følge af den stærkt forøgede sølvmenge sker 1545/46 en voldsom prisrevolution, pengene får mindre værdi og priserne stiger. I forhold til perioden 1450—1545 er priserne i perioden 1546—1572 steget med 150 pct., og forfatteren bemærker hertil, at dette er den største prisstigning inden for tidsrummet 1226—1775. På baggrund af denne voldsomme prisstigning må intensiveringen af det østslesvigske landbrug ses. Hollænderier oprettes, kobbelfrug indføres og kravene til bøndernes hoveriydelser vokser. Den slesvig-holstenske adels greb om de fede østslesvigske landbrugsjorder strammes, hvilket igen senere får betydning for den nationale udvikling i disse egne. Også Hans d. Yngres godspolitik må ses på baggrund af denne prisstigning på landbrugsprodukterne. Disse bemærkninger er kun antydningssvis fremsat for at vise, at prishistoriske undersøgelser kan bidrage til at kaste lys over mange forhold, som man måske ellers vilde have vanskeligt ved at forstå.

Forhåbentlig lytter mange til forfatterens gode råd om ikke blindt at omregne de gamle møntsorter til nutidens metalværdi uden samtidig at tage hensyn til pengenes vigende købekraft. Som eksempel anfører han, at en rigsdaler lige gyldigt fra hvilken tidsperiode af mange lokalhistorikere omregnes til 3,60 mk. i nutidsmønt, og at man derved søger at fremkalde det indtryk, at købekraften for 1 rdlr. er lig med 3,60 mark. I 17. og 18. århundrede var prisen for et svin normalt 1 rdlr., og det må derfor være indlysende, at en rdlr. i ældre tid havde en meget større købekraft end 3,60 mk. i dag. Ved hjælp af bogens tabeller kan man så nogenlunde få et indtryk af, hvad en rigsdaler til de forskellige tider er værd i nutidsmønt, og forfatte-

ren har derved været med til at løfte sløret for et af de vanskeligste forhold, som historikere kan blive stillet overfor.

Peter Kr. Iversen.

Max Rasch:

Rittergut Koxbüll und die Geschichte der daraus hervorgegangenen Höfe Südergaarde und Koxbüll Ladegaard

Aus der Entwicklungsgeschichte Nordschleswigschen Bauerntums, Tønder 1954, 113 s.

I Vestslesvig fandtes et næsten sammenhængende godsområde bestående af Schackenborg, Trøjborg og Kogsbøl-Søndergårde, de to førstnævnte var kongerigske enklaver, sidstnævnte var slesvigsk område. Om landbrugets forhold i denne egn i ældre tid foreligger spredte undersøgelser vedrørende Schackenborg og Trøjborg, medens den nye bog af dr. Max Rasch yder bidrag til belysning af de kogsbølske bønders forhold. En samlet og tilbundsgående undersøgelse af de vestslesvigske bønders forhold i ældre tid har vi dog endnu til gode. Spørgsmålet om, hvorfor bøndernes personlige stilling og hoveriet i dette godsområde udviklede sig i anden retning end i de østslesvigske godsegne, er endnu ikke besvaret. Avlingshoveriet blev på et tidligt tidspunkt afløst i Vestslesvig med tjenestepenge, samtidig med at bønderne forpagtede hovedgårdsmarkerne; livegenskab eksisterede ikke her, og stavnsbåndet havde ingen reel betydning. Skyldes dette mon, at den vestslesvigske jords ringere bonitet ikke gav samme profitmulighed for hovedgårdsdrift som den østslesvigske lerjord, er det studedefningen og handelen på Holland, er det de udviklede jurisdiktionelle forhold eller er det den vestslesvigske bondes psyke, som har bevirket, at udviklingen her kom til at arte sig helt anderledes end i Østslesvig? Et sammenspil mellem de forskellige faktorer har vel været grunden.

Dr. Max Rasch har ikke i sin bog søgt at komme nærmere ind på disse spørgsmål, som dog må siges at være såre vigtige og afgørende for det vestslesvigske landbrugs udvikling i tiden fra omkr. 1600—1800. Det, han har set som sin opgave, er — trods bogens undertitel — at give en oversigt over de to gårdes ydre historie, de skiftende ejere og deres familieforhold.

Dette er gjort med sædvanlig dygtighed og grundighed, men bogen får derved større værd for personal- end for landbrugs-historikere. Forfatteren antager, at Kogsbøl er anlagt i 14. århundrede som et led i forsvarsbestræbelserne mod nordfriserne. Indtil 1613 sad her en adelsslægt, som fra 16. årh. førte navnet Rosenkrands. Ved arvedelinger var godset gennem lang tid delt i mindre herregårde: Kogsbøl, Søndergårde, Gribsgård og Kærgård i Emmerlev sogn og Trægård i Møgeltønder sogn, men fra 1650 er de forskellige besiddelser igen samlede under een ejer, den gottorpske hertug, fra 1713 den danske krone. Godserne bortgives nu i arveforpagtning eller arvefæste, først inden for slægten Hansen, senere, fra 1828, inden for Feddersen-slægten, der i 1841 overtog ejendommene i selveje. Et særligt kapitel er helliget Kogsbøl vejrmølle og dens besiddere. Man må håbe, at bogen med sine mange værdifulde oplysninger om vestslesvigske forhold og personer — trods sproget — må finde mange læsere også nord for grænsen.

Peter Kr. Iversen

Bognyt

Statsrådets forhandlinger 1848—1863.

I. bind. 24. januar — 15. november 1848. Udgivet af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen. 608 sider.

Det er en meget smuk og omhyggelig gengivelse af statsrådets forhandlinger og kaster allerede i dette bind adskillige steder nyt lys over for vort land vigtige og afgørende tildragelser. Den første protokol, der førtes i gehejmestatsrådet, er af 24. januar 1848, 4 dage efter Christian VIII's død. Så følger Frederik VII, og det er en glæde at læse, hvor stærkt han sætter sig ind i de sager, der drøftes i statsrådet, og hvor sund en fornuft han udviser under drøftelserne. Man ser, allerede ved en flygtig gennemlæsning, med hvor stor ret folket så op til ham og satte statuerne af grundlovgiveren på vore mange bytorve. Forøvrigt vil det være naturligt at lade en nærmere omtale af det store værk vente, til det bliver færdigt. Første bind lover godt.

H. Lausten-Thomsen.

Alexander Scharff: Schleswig — Völkerbrücke und Grenzland. (Ferdinand Hirt, Kiel 1953; 47 sider).

Forfatteren til det her foreliggende hefte, der er udsendt som nr. 2 i serien »Schriften des Schleswigholsteinischen Geschichtslehrer-Verbandes (neue Folge)«, er Kieler universitetets professor i slesvigholstensk historie. Indholdet er bygget over et foredrag, som professoren har holdt på »Grenzakademie Sankelmark« for slesvigholstenske historielærere og skal bedømmes som et resultat af de forhandlinger mellem tyske og danske historielærere, der har været ført under ledelse af professor Alexander Scharff og professor Troels Fink.

Formålet med det lille skrift har således været givet på forhånd, nemlig i en nøddeskal at meddele et rids af grænselandets historie til brug for landet Slesvig-Holstens historielærere, og det må siges, at det på den overordentlig begrænsede plads er lykkedes forfatteren at bringe en række oplysende detaljer, uden at det af den grund er gået ud over de store linjer i udviklingen. Man mærker overalt den kyndige mester bag det lille arbejde, som derfor må betegnes som en værdifuld, kortfattet oversigt over grænselandets historie, så meget mere som den er set på almeneuropæisk baggrund.

Hans Vald. Gregersen.

J. Smith: Slesvigske amtsforvaltere. Personalhistoriske oplysninger om amtskrivere, amtsforvaltere, landskrivere, landfogder og andre oppebørselsbetjente i hertugdømmet Slesvig indtil 1864. Duplikeret, København 1954, 360 sider.

Med stor flid har fhv. amtsforvalter Jon. Smith af trykte og utrykte kilder i de senere år fremdraget et kæmpemateriale af oplysninger

vedrørende de sønderjyske amtsforvaltere fra begyndelsen af 1500'årene til 1864. I sin nylig udkomne bog: Slesvigske amtsforvaltere, der sidste år blev tilbudt Historisk samfunds medlemmer i subskription, har han fremlagt resultatet af disse dybtgående studier. Det er en bog, som ikke blot personalhistorikere vil være ham taknemmelige for, men alle, der på en eller anden måde kommer til at beskæftige sig med lokaladministrationens historie — det være sig arkivfolk eller stedhistorikere —, vil her kunne hente hjælp, så meget desto mere som amtsforvalterne ofte tillige var kontributionsforvaltere, toldforvaltere, husfogder, aktuarer, branddirektører og i enkelte tilfælde også kirkeinspektører. I en omfattende indledning er der redegjort for amtsforvalternes uddannelse, embedsområde, for oppebørselsdistrikternes historie m. m. I modsætning til Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten, hvor opstillingen er alfabetisk, er biografiene her ordnet kronologisk for hvert embede. Så vidt kildematerialet tillader det, er der i biografiene meddelt oplysninger om fødsel og forældre, uddannelse, tidligere og eventuelt senere embeder, om vielse og død, om hustruernes data m. m., alt med udførlige kildehenvisninger. Bogen afsluttes med alfabetiske registre over amtsforvalterne, deres hustruer og forældre.

P. K. I.

»Danmarks Kirker«. Udgivet af Nationalmuseet. Sønderjylland ved Erik Moltke og Elna Møller under medvirken af Vibeke Michelsen. G. E. C. Gads forlag, København 1954.

På initiativ af fhv. direktør for Nationalmuseet, dr. phil. M. Mackeprang, Historisk Samfunds højt værdsatte æresmedlem, er redaktionen af »Danmarks Kirker« gået i gang med at udsende beskrivelsen af de nordslesvigske kirker. Hidtil er der kommet to hæfter omfattende en indledning om Sønderjyllands politiske og administrative forhold, skrevet af dr. Mackeprang, og det meste af beskrivelsen af Haderslev domkirke. I de følgende hæfter fortsættes med beskrivelsen af kirkerne i Haderslev amt, og derefter følger Tønder, Åbenrå og Sønderborg amter i den angivne rækkefølge. Som undertitlen lidt misvisende angiver, er derimod de sydslesvigske kirker ikke medtagne. En udførlig anmeldelse af værket vil fremkomme, når det er afsluttet.

P. K. I.

Slesvigske købstæders og herreders segl indtil 1660
Herunder landskabers segl. Ved Poul Bredo Grandjean,
København 1953, 24 sider + 14 tavler.

Heraldik og sfragistik er studier for specialister, men når vor fremragende heraldiker og sigillograf, fhv. arkivar ved Rigsarkivet P. B. Grandjean for nylig har udsendt et værk om de sønderjyske køb-

stæders og herreders segl, bør dette dog også omtales i Sønderjydske årbøger. Efter en kort indledning, hvori der bl. a. redegøres for de forskellige segltyper, følger beskrivelserne af seglene i alfabetisk-topografisk opstilling, købstæder og herreder dog hver for sig. Seglbillederne forklares her i korte, rammende udtryk, seglenes omskrifter gengives, og der sluttes med angivelser af findestederne og med henvisninger til de ualmindelig fine reproduktioner, der på løse bilag følger dette fornemme værk.

P. K. I.

Det blandede Distrikts Landboforening gennem 100 år, 1854—1954, Bredebro 1954, 116 sider.

Festskriftet er udarbejdet af de vestslesvigske lokalhistorikere Cornelius Schmidt, Drenghed, og Søren Nissen, Harres, i samarbejde med fhv. amtsskolekonsulent Nicolaj Svendsen, Tønder, og det giver gode bidrag til belysning af landbrugets faglige og økonomiske udvikling i Vestslesvig gennem de sidste hundrede år. Af interesse for personalhistorikere er en lang række biografier og karakteristikker af fremtrædende landmænd inden for det område, der dækkes af foreningen. Bogen, der er rigt illustreret, kan ved sin stærke opdeling måske siges at virke noget usammenhængende.

P.K.I.

Kai Edv. Larsen: Sønderborg Handelsstandsforening 1878—1935. Sønderborg 1953, 147 s.

Dette velskrevne jubilæumsskrift yder bidrag til belysning af Sønderborgs økonomiske historie fra midten af sidste århundrede til vore dage. Handelsstandsforeningen oprettedes 1878 for at skabe modvægt mod omrejsende købmænds betydelige salg af varer til dumping-priser. Snart blev foreningen en afgørende faktor inden for det sønderborgske erhvervsliv og kom til at øve betydelig indsats på byens kommunale forvaltning. På en tiltalende måde er foreningens historie skildret på baggrund af byens udvikling i almindelighed. Bogen er ypperligt illustreret.

P.K.I.

Flensburg. Bild einer Stadt. Zusammengestellt von Ulrich Fulda. Verlagshaus Christian Wolff, Flensburg [1953], 62 upag. sider.

Dette billedhæfte er nærmest beregnet for turister, der besøger Flensburg, men det har også sin værdi som historisk kilde. Billeder fortæller ofte mere end mange ord. Det smukke udvalg af fotografier fra Flensburg fortid og nutid giver et tiltalende udtryk for den solide borgerkultur, som gennem tiderne har præget denne, vor hjemstavns hovedby. Den ledsagende tyske tekst er ligesom billedudvalget i det store og hele neutral. Også danske vil have glæde af dette smukke hæfte.

P.K.I.

Harry Schmidt: *Drei Schlösser am Westensee*. Heinrich Möller Söhne, Rendsborg 1953, 103 sider.

Mange af ejerne af de tre slotte ved Westensee — Deutsch Nienhof, Emkendorf og Schierensee — har på den ene eller anden måde haft betydning for dansk historie. Deutsch Nienhof ejedes 1546—1569 af Daniel Rantzau, 1694—1732 af oversekretær i Tyske Kancelli Th. Balthazar v. Jessen, og her virkede i den nyeste tid den store slesvigholstenske historiker Paul v. Hedemann-Heespen. Emkendorf blev i slutningen af 18. og begyndelsen af 19. århundrede et kultur- og åndscentrum, som fik stor betydning for dansk og tysk åndsliv. Schierensee opførtes 1774—78 af den særprægede gottorpske statsmand Caspar v. Saldern, der var en af hovedmændene ved det dansk-russiske forlig 1773, hvorved den gottorpske andel af Holsten indlemmedes under den danske krone. Den velskrevne bog giver korte rids af slottenes bygningshistorie, gode karakteristikker af deres beboere og interessante skildringer af det liv, som levedes her på en tid, da den holstenske adel endnu havde hovedindflydelsen på dansk administration og politik. Gennem bogen går en undertone af sympati for den dansk-tyske helstat, men den er jo også skrevet på Deutsch-Nienhof, Hedemann-Heespens hjem, hvor forfatteren er bibliotekar og arkivar. P.K.I.

Hans Krog: *Tyrstrup bogen*. Bidrag til Tyrstrup sogns historie. Eget forlag, 1951, 203 s.

Tyrstrup herreds flittige lokalhistoriker, Hans Krog, Christiansfeld, har for et par år siden udarbejdet og for egen regning og risiko udsendt en beskrivelse af Tyrstrup sogn i fortid og nutid. Dette vidner om en ikke helt almindelig kærlighed til hjemstavnen og dens minder. Forfatteren har udmøntet, hvad der har kunnet findes i den spredte litteratur vedrørende emnet, og han har i de endnu i sognet beroende præstearkivalier, især kirkekrøniken, fremdraget adskillige interessante oplysninger. Som forf. indledningsvis bemærker, er han klar over, at der i landsarkivet og andetsteds findes betydeligt materiale, der ikke er udnyttet, men i betragtning af hans høje alder er det meget forståeligt, at han er meget tilbage for dette krævende arbejde. Bogen leverer især bidrag til belysning af den nationalpolitiske udvikling i det sidste århundrede og giver korte, ikke fuldstændige oversigter over de vigtigste gårdes og slægters historie. Et kapitel om Tyrstrup-målet afslutter den lille, letlæste bog. P.K.I.

Endvidere er der i den senere tid udkommet følgende værker, hvoraf en del vil blive nærmere omtalt i kommende hæfter af Sønderjydske årbøger:

Beiträge zur Landeskunde von Schleswig-Holstein. Herausgegeben

von Carl Schott. Schriften des Geogr. Instituts der Universität Kiel. Sonderband.

Horst Windmann: Grundzüge der Verfassungsentwicklung im Herzogtum Schleswig von den Anfängen bis zum Aussterben des Abel-schen Hauses 1375. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 30, Neumünster 1954, 220 s.

Walter Lammers: Die Schlacht bei Hemmingsted, udk. i Heide, formentl. 1953.

Georg Reinhardt: Preussen im Spiegel der öffentlichen Meinung Schleswig-Holsteins 1866—1870. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 29, Neumünster 1954, 135 s.

Methodisches Handbuch für Heimatforschung. Udg. af Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung, Gotorfer Schriften nr. 3, 1954.

Henry Koehn: Die nordfriesischen Inseln, die Entwicklung ihrer Landschaft und die Geschichte ihres Volkstums. Hamburg 1954, 224 s. + 167 tavler.

Jürgen Spanuth: Das enträtselte Atlantis, Stuttgart 1953, 260 s.

Ellen Redlefsen: Flensburg in alten Bildern. Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte Nr. 9 1954.

Aage Rousell: Vor Frue Kirke i Haderslev. Nationalmuseets blå bøger, København 1952.

Horst Appuhn: Sankt Marien in Husum. Schriften des Nissenhauses in Husum, 1953, 32 s.

Theodor Voigt: Schleswig. Kunst- und Kulturstätten. Elmshorn 1954.

Johannes Thomsen: Wahre treu was schwer errungen. Geschichte des Schleswiger Gesangvereins von 1839. Ein Beitrag zur Heimatgeschichte. Udg. af Schlesw.-Holst. Heimatbund 1954.

Walter Stephan: Die historischen Wappen Schleswig-Holsteins, formentlig 1953.

Peter Jørgensen: Zum Schleswiger Niederdeutsch. Kritik und Forschung. Det kgl. Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske meddelelser, bd. 34, nr. 2, København 1954, 151 s.

Otto Clausen: Flurnamen Schleswig-Holsteins, Rendsborg 1952, 112 s. Sydslesvig på en anden måde. Et forsøg på en vurdering. Redigeret af Bent A. Koch og Lorenz Rerup. København 1954, 47 s.

Zur Grenzfrage Schlesiens. Vier historisch-politische Vorträge von Oswald Hauser, Walther Hubatsch, Alexander Scharff u. Martin Steinhäuser. Herausgegeben von der Grenzakademie Sankelmark, Kiel 1954, 72 s.

G. Reinhardt: Echt oder Unecht. Schriftenreihe des Schlesw.-Holst. Heimatbund, Rendsborg 1954.

Wilhelm Jørgensen: Land meiner Liebe. Ein Bild vom schleswig-

schen Grenzland, Rendsborg 1953, 61 s.

Kultusministerium des Landes Schleswig-Holstein: Kulturarbeit in Schleswig-Holstein seit 1945, Kiel 1952, 66 s.

Frode Beyer: Valdemar Ammundsen. Liv og Tanker. København 1954.

Günter Finke: Beiträge zur Chronik des Geschlechtes Ehlers aus Tondern, Neustadt an der Aisch, 1954, 11 s.

Johannes Höpner: Die Familie Höpner auf Fehmarn, Kiel og Breklum 1939—53, 277 s.

Gerd Wietek: Der Friesenmaler C. C. Magnussen, Wolfshagen-Scharbeutz 1954, 45 s.

Erik Pörksen: Chronik der Familie Quedens, Breklum 1853, 32 s. + 4 tavler.

En fortegnelse over indholdet af tidsskrifterne må desværre udskydes til næste år.

P.K.I.

Årsberetning og regnskab 1953-54

Ved *Peter Kr. Iversen* og *Knud Fanø*.

Årsmødet afholdtes søndag d. 20. maj på „Folkehjem“ i Åbenrå. Sekretæren, arkivar *Peter Kr. Iversen*, åbnede mødet med at bringe en hilsen fra den sygemeldte formand. Efter en fællessang valgtes redaktør *Morten Kamphøener*, Åbenrå, til ordstyrer, og sekretæren aflagde derefter følgende beretning om arbejdet i det forløbne år:

Således som vi plejer at gøre, vil vi også i år begynde med at nævne de medlemmer, som er afgået med døden eller hvis død er kommet til vor kundskab, siden vi sidst har været samlet til årsmøde:

Sognerfoged Rasmus Callesen, Lerskov, gårdejer Olav Fink, Brændstrup, dommer Gredsted, Gråsten, malermester P. M. Gubi, Bevtoft, direktør Hans J. Hansen, Åbenrå, cigarhandler Theodor Hansen, Christiansfeld, bogholder Knud Høy, Åbenrå, gårdejer Jens Hørlück, Skodborg, gårdejer Jens Jensen, Sode, købmand Peter Jessen, Åbenrå, Hans Jørgensen, Elsmark, oberst O. Kyhl, København, viceskoledirektør Hans Meng, Flensborg, grosserer Peter Michaelsen, Lunderskov, købmand A. Bai Nielsen, Tønder, boghandler Carl Nielsen, Haderslev, direktør P. Nielsen, Tønder, landsdommer Poul Nordlien, København, repræsentant Jørgen Eriksen Petersen, Havnbjerg, læge, dr. med. H. Refslund, Haderslev, Chr. Schmidt, Snogbæk, gårdejer P. P. Schmidt, Lavensby, gårdejer Andreas Svendsen, Hjemsted, apoteker Thykier, Holbæk, direktør Vilh. Vallø, Vedbæk.

Vi udtaler et ære være deres minde!

Jeg mindes ikke noget år, hvor dødens høst har været så stor blandt foreningens medlemmer, og dette har heller ikke kunnet undgå at få indflydelse på medlemstallet, idet dette i sammenligning med i fjor er gået lidt ned, således at det nu ligger paa 1160. Vi bliver derfor nok i den kommende tid nødt til at overveje en ny hverveaktion med henblik paa at skaffe tilgang af medlemmer.

De høje trykkepriser har i de senere år bevirket, at Sønderjydske

årbøger ikke har kunnet udsendes i det lovhjemlede omfang på 20 ark. Heller ikke i 1953 har vi kunnet nå op paa de 20 ark, men har måttet nøjes med 17. Ved sidste årsmøde blev imidlertid kontingentet forhøjet fra 6 til 7½ kr., og da samfundet endvidere har modtaget et ekstraordinært tilskud fra Sprogforeningen på 2000 kr., hvorfor vi bringer foreningen en ærbødig tak, nærer vi håb om, at vi i år vil kunne udsende Sønderjydske årbøger i det gamle omfang paa 320 sider. Samfundets hovedopgave er — og må fortsat være — udgivelsen af Sønderjydske årbøger. Gennem 65 år er der her bragt en fylde af værdifulde afhandlinger til belysning af den historiske udvikling i grænselandet, og i al beskedenhed tør vi vel sige, at Sønderjydske årbøger hævder sig smukt i sammenligning med andre amtshistoriske samfund's skrifter. Ikke mindre end 6 gange er afhandlinger i Sønderjydske årbøger i de sidste 15 år blevet præmieret af Dansk historisk fællesforening; sidst har redaktør A. Svensson, Haderlev, sidste efterår modtaget fællesforeningens pris for den grundige og velskrevne redegørelse for Dansk Samråd, der er trykt i Sønderjydske årbøger 1951.

Af begivenheder i det forløbne år skal iøvrigt nævnes, at Dansk historisk fællesforening i dagene 28.—30. august 1953 afholdt sit årsmøde i Sønderborg. Under formandens bortrejse var Hist. samfund repræsenteret ved sekretæren. Lørdag eftermiddag d. 29. august var vi vært ved et fælles kaffebord for de delegerede på Hotel Dybbøl Banke.

Udflugten gik sidste år d. 13. september til Slesvig, da det viste sig vanskeligheder ved at gennemføre en tur til Flensborg og Glyksborg. Bibliotekar Poul Kürstein, Slesvig, viste os Gottorp slot og dets samlinger og førte os derpå ud på en meget interessant byvandring, som sluttede i St. Hansklostret. Deltagerantallet var ca. 100.

Den 5. februar arrangerede vi sammen med Møgeltønder ungdoms- og idrætsforening en fest i Møgeltønder i anledning af 100-årsdagen for redaktør Jens Jessens fødsel. Der nedlagdes først krands ved mindesmærket på »Stjernen«, og derefter holdt redaktør A. Svensson, Haderslev, i forsamlingshuset et ypperligt foredrag om Jens Jessen. Efter et fælles kaffebord var ordet frit, og mange ældre — særlig vil man huske Hans Lorentzen, Ballum — fortalte minder om Jessen og hans tid. Den blå sangbog benyttedes flittigt, og samværet kom i meget til at minde om et »gammeldags« nationalt møde. Deltagerantallet var ca. 225.

I marts måned har der 4 onsdag eftermiddage i samarbejde med Tønder amts lærerkredse været afholdt et lokalhistorisk kursus i Tønder og Åbenrå. Som vejledere medvirkede formanden, dr. Lausten-Thomsen, overbibliotekar Gerda Tarp-Hansen, Tønder, museumsinspektør Sig. Schoubye, Tønder, museumsinspektør Neumann, Ha-

derslev, landsarkivar Gribsvad, Åbenrå, førstelærer H. K. Kristensen, Lunde og sekretæren, arkivar Iversen, Åbenrå. Deltagerantallet var ca. 15.

I tidligere årsberetninger har udgivelsen af Åbenrå annaler, en slags forløber til Åbenrå kirkebog, været nævnt. Nu kan denne lille publikation, hvis udgivelse forestås af rentier N. Black Hansen, Åbenrå, snart ventes udsendt, og vi anbefaler medlemmerne allerede nu at bestille bogen, der udsendes i et begrænset oplag, ved at indsende det i det nys udsendte halvbind af Sønderjydske årbøger indlagte bestillingskort. Prisen er sat til 4 kr. for medlemmer, og denne lave pris har kun været mulig takket være et tilskud på 1000 kr. fra Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

Med hensyn til vore andre publikationer skal blot nævnes, at 1. bind af Flensborg-bogen udsendtes kort før jul, og at 2. bind vil blive udsendt i løbet af efteråret. Arbejdet med Åbenrå-bogen, hvortil vi har tilsagn om en understøttelse på 20.000 kr. fra Åbenrå købstad og 3.000 kr. fra Dansk Kultursamfund, er nu også så småt igang. Der har været afholdt møde mellem redaktion og de øvrige medarbejdere, og retningslinierne for værket er nu i det store og hele fastlagt. 1. bind agtes udsendt omkr. 1958—59, 2. bind et år senere. Værket vil få et omfang på ca. 800 sider.

Af andre ting, som trænger sig på i den nærmeste fremtid er udgivelsen af fortsættelsen af M. Refslund Poulsens minder. Det drejer sig om et stort værk på ca. 600 sider, der må udsendes i to bind. 1. bind blev udgivet på Det danske Forlag med økonomisk støtte fra Dansk Kultursamfund, men forlaget har imidlertid afslået at udgive fortsættelsen. Der forhandles nu til anden side, men lykkes det ikke at få erindringerne ud som forlagspublikation, vil det være rimeligt, at Historisk samfund påtager sig udgivelsen. Manuskriptet tilrettelægges for tiden for trykningen af bibliotekar Åge Bonde, Århus. Dansk Kultursamfund har lovet at støtte udgivelsen.

En af de ting, som vi også må tænke på, er udarbejdelsen af person-, sted- og sagregistre til Sønderjydske årbøger for tiden efter 1940. Et seddelregister for de første 10 årgange indtil 1950 er udarbejdet af bibliotekar Carl Langholz. På grund af private forhold (uddannelse på biblioteksskolen) har registreringsarbejdet hvilet de sidste år, men vi håber, at hr. Langholz til sommer efter endt eksamen vil kunne fortsætte arbejdet. Det er meningen, at det næste registerbind skal omfatte tiden 1941—60, så vi har jo endnu nogle år at løbe på, inden vi behøver at tænke på finansieringen af trykningen. Bindet vil i hvert fald komme til at fylde lige så meget som 1. bind. Også et supplement til Olav Christensens bibliografi over sønderjydsk slægtstavelitteratur trænger sig på, men dette vil forhåbent-

lig kunne ske i samarbejde med Sønderjydske månedsskrift. En kortfattet vejledning i museumsbenyttelse har også tidligere været nævnt i årsberetningerne. Museumsinspektør Neumann har gjort visse forarbejde hertil, og vi håber, at denne vejledning snart vil kunne indføres i rækken af vore øvrige små, populære vejledninger. Et andet hjælpemiddel, som naturligt vil slutte sig til de øvrige og utvivlsomt blive af stor værdi for vore lokalhistorikere, må udgivelsen af en bibliografi over den sønderjydske, topografiske litteratur siges at være, men her er overvejelserne endnu kun på begyndelsesstadiet.

Af andre opgaver, som samfundet for øjeblikket arbejder med, kan nævnes, at sognefoged Claus Friis, Nr. Løgum, har skrevet sine erindringer, og at disse nu bliver maskinskrevne på Historisk samfunds bekostning. Et eksemplar vil blive deponeret på landsarkivet.

Der ligger således stadig store og små opgaver forude, og om det vil lykkes os at løse dem, vil for en stor del komme til at afhænge af, om vi kan skaffe de fornødne pengemidler dertil. Vi har i år som tidligere år modtaget betydelige beløb fra stat, kommuner, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Sprogforeningen, understøttelser som vi er meget taknemmelige for, men vor hovedindtægtskilde er, og bør også i fremtiden være, de årlige medlemsbidrag. Som indledningsvis nævnt har tilgangen af nye medlemmer ikke helt kunnet holde trit med den store afgang på grund af død. Styrelsen beder derfor indtrængende om, at medlemmerne anbefaler venner og bekendte at indmelde sig i vor forening. Vis dem Sønderjydske årbøger og fortæl dem, at her kan for een gangs skyld fås noget til en pris, der ligger under fremstillingsomkostningerne. Det er vor overbevisning, at Historisk samfund med sine skrifter og sin øvrige virksomhed udfylder en vigtig plads i det danske, folkelige kulturarbejde i grænselandet; derfor har vi også ret til at sige: Skaf os nye medlemmer, så at vi trods dyrtid kan fortsætte arbejdet uindskrænket og helst udbygge det.

Adjunkt Knud Fanø forelagde derefter det andetsteds givne regnskab og kommenterede de enkelte poster. Beretning og regnskab for Sønderjydske månedsskrift aflagdes af viceskoleinspektør W. Christiansen, der mindede om, at det i år var 30 år siden, afd. seminarielærer Claus Eskildsen og amtslæge, dr. Lausten-Thomsen tog initiativet til udgivelsen af tidsskriftet, der skulde indeholde historisk og folkloristisk stof fra landsdelen i letfattet læseform. Det folkloristiske stof er siden trængt en del tilbage, men det skyldes vel hovedsagelig, at kilderne er ved at være udtømte. Ved læsningen af de senere årgange vil man af og til støde på et suk fra redaktørernes side om den ret anspændte økonomi, der er en følge af forhøjede fremstillings-

omkostninger og portostigning, men takket være en lille kontingentforhøjelse og den kærkomne hjælp, der rækkes af velvillige annoncører — enkeltmænd eller institutioner — var det atter lykkedes at få overskud i driftsregnskabet. Indtægterne havde i regnskabsåret været 7250,16 kr., udgifterne 7174,55 kr., overskudet 75,61 kr. Gælden var nedbragt fra 1809,69 kr. til 1542,60 kr.

Under den påfølgende drøftelse af beretninger og regnskaber takkede fuldmægtig *Olav Christensen*, Haderslev, for oversigten i Sønderjydske årbøger over historiske afhandlinger i tyske tidsskrifter. Han ankede over, at tilskudene fra købstæder og amter til Historisk samfunds arbejde var for små og henviste til, hvad der f. ex. ofredes på idrætten. Også til Sønderjydske månedsskrift burde der efter hans mening ydes tilskud fra amter og købstæder. Redaktør *Kamphøvenner* mente ligeledes, at de kommunale tilskud til det danske kulturarbejde var for små i sammenligning med den støtte, der syd for grænsen ydes til tysk kulturarbejde. Sekretæren nævnte, at en fornyet medlemsagitation muligvis kunde bringe flere penge i kassen, men takkede iøvrigt for de fremsatte bemærkninger. Flere kommuner havde ud over de ordinære tilskud ydet og yder endog særdeles betydelige understøttelser til specielle opgaver. Efter at adjunkt *Fanø* havde omtalt, at der også fra privat side ydes tilskud til Historisk samfunds arbejde, godkendtes beretninger og regnskaber enstemmigt.

Til styrelsen genvalgtes museumsinspektør *H. Neumann*, pastor *H. F. Petersen* og forstander *Hans Lund*. Også revisorerne konsulent *Jørgen Frank* og mag. art. *S. Schoubye* samt revisorsuppleanten, rådmand *Th. Petersen*, genvalgtes. For det kommende regnskabsår fastsattes medlemsbidraget til 7 $\frac{1}{2}$ kr. Årsmødet billigede, at museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg, ledede en egnsvandring på Sundeved søndag d. 5. september, og at næste årsmøde henlagdes til Gram.

Efter et fælles kaffebord talte museumsinspektør, mag. art. *Sigv. Skov*, Kolding, om Åbenrås gamle huse og gader. I tilslutning til det interessante og veltilrettelagte foredrag vistes lysbilleder, og bagefter vandrede deltagerne under mag. Skovs ledelse ud i byen for at se på husene. Vandringen sluttede ved øjenlæge, dr. *Beyers* ejendom i Søndergade, hvor deltagerne blev indbudt til at tage det smukke haveanlæg i øjesyn og til at få et glimt af patricierhuset indvendig.

Peter Kr. Iversen.

Årsregnskab og status pr. 31. 12. 1953

Indtægter:	Kr.	Udgifter:	Kr.
Medlemsbidrag	8.089 30	Trykning	7.864 00
Salg	1.857 19	Honorarer	2.241 50
Tilskud	4.525 00	Ekspedition, sekretær, kasserer	700 00
Renter	20 17	Fragt og omdeling	2.191 94
Forskelligt	774 18	Møder og repræsentation	838 94
		Annoncer	248 20
		Forskelligt	945 05
		Balance	236 21
	15.265 84		15.265 84

Aktiver:	Kr.	Passiver:	Kr.
Post- og bankkonti	307 47	Forudbetalt kontingent	56 00
Kontant	13 65	Regning - Hejmdal	2.020 16
Kontingentrestance ..	154 00		
Saldo	1.601 04		
	2.076 16		2.076 16

Knuå Fanø
sign.

Undertegnede af Historisk Samfund for Sønderjylland valgte revisorer har den 29. og 30. maj 1954 revideret omstående regnskab, som vi har fundet i orden og overensstemmende med foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. december 1953 kr. 321,12 forelå. Yderligere har vi kontrolleret det nye regnskab indtil den 20. maj 1954, og vi har intet fundet at indvende.

Åbenrå, den 30. maj 1954.
Jørgen Frank.

Tønder, den 29. maj 1954.
Sig. Schoubye.

**Skrifter, udgivne af Historisk samfund
for Sønderjylland:**

- Nr. 1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. 2,25 kr. (I boghandelen kr. 3,00).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt. ✓
- Nr. 3. Tønder gennem tiderne. I—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.). (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. 4,50 kr. ✓ (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 4 kr. (8,00).
- Nr. 6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
- Nr. 7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 2 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2 kr. (3,00).
- Nr. 10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. 6 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægtstavlelitteratur. 2. kr. (3,00).
- Nr. 12. Nordslesvig efter genforeningen, 7. radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Udsolgt. ✓
- Nr. 14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584—1694. 4 kr. (6,00).

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger og Sønderjydske månedsskrift.*

Styrelsen er for tiden fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Åbenrå (formand), arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå (sekretær), adjunkt Knud Fanø, Tønder (kasserer), højskoleforstander Hans Lund, Rødding, museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, sognepræst H. Hejselbjerg-Paulsen, Fjellstrup, pastor H. F. Petersen, Flensborg, gårdejer Sv. A. Hanssen, Nørremølle, viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, viceskoleinspektør Chr. Stenz, Flensborg, og som æresmedlem fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København.

Formand, sekretær og kasserer danner forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for Sønderjydske årbøger består af H. Lausten-Thomsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

Sønderjydske månedsskrift redigeres af W. Christiansen, H. Neumann og Chr. Stenz.

Medlemsbidraget er for tiden kr. 7,50 årl. eller mindst 100 kr. een gang for alle. Medlemmerne modtager Sønderjydske årbøger gratis. Sønderjydske månedsskrift bestilles hos viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, og koster 3 kr. fjerdingårligt. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

Kjeld Galster: Flensborg lærde og real-skole.....	»	131—174
M. Mackeprang: Pastor Jacobsen i Skærbæk og de kirkelige myndigheder	»	175—184
Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog	»	185—266
Anmeldelser:	»	267—284
Bognyt (ved H. Lausten-Thomsen, Hans Vald Greger- sen og Peter Kr. Iversen)	»	285—290
Peter Kr. Iversen og Knud Fanø: Årsberetning og regnskab 1953—54	»	291—296

I kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.